

Lászlóffy Csaba

Halál, a vers is a Te fullánkod

Jó szagú, de nem jó nekünk
a földi barlang. Borzalom.
Csillagnyi távolba letűnt
mindened. Felprédált barom!

Én-képzeted csak mánia,
ha megtagad: por vagy. Mocsok.
Okádék és onánia
minden, mi helyetted locsog.

A Föld nélküled is görög.
A kéz sikamlóssá tehet
éjt, víziót, tört és törött
csontot vagy fogaskereket –

ám egy moszatsejtnél se több,
mit ott hordsz homlokod mögött.

2001. október 18.

Profán ballada a kétes örökségről

Az elmúlás előtt már (mímeled bár?)
nem osztozkodsz velem, mert nincs közös
vagyonunk. Emlékeink régi raktár-
világa roskatag hodály, ködös
és levegőtlen; átvészelni benne
azt a keveset, ami hátravan (?) –
nem én volnék, ki válogatós lenne,
s nem te, aki jövőnkért nyugtalan.
Halántékom mögül mint vad hiúz
kiles még rád az ősi bujaság;
posztmodern polgárnőként te „ne nyúzz!”
kiáltással állod (nem a csatát)
szavad, hogy: hol a mámor már nem él,
ha van is lyuk, nem fut a kisegér.

2000. október 29.

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

X. évfolyam 9. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány megbízásából kiadja a Napkút Kiadó Kft. Megjelenik évente tízszer.

Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztők: **Bába Szilvia** (művelődés), **Balázs Géza** (nyelvművelés), **Bognár Antal** (próza), **Elek Szilvia** (zene), **Király Farkas** (vers), **Kovács Ildikó** (szöveggondozás), **Prágai Tamás** (dokumentum), **Sebeők János** (környezet), **Szondi Bence** (törtélem), **Vincze Ferenc** (műbírálat), **Wehner Tibor** (művészet).

Szerkesztőségvezető: **Duma-Molnár Noémi**. Terjesztés: **Németh Lóránt**.

Napkút-kör: **Csúfros Miklós**, **Gazdag Dávid**, **Gráfik Imre**, **Hankiss Elemér**, **Dr. Koncz Gábor**, **Lászlóffy Aladár**, **Radnóti Zsuzsa**, **Schwajda György**, **Konrad Sutarski** (tiszteletbeli konzulensek).

Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. mfisz. 29. • Telefon/fax: (1) 225-3474

E-mail: napkut@gmail.com • Honlap: www.napkut.hu

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

Lászlóffy Csaba versei (borítóbelső)

Előter

Paulinyi Tamás: Az elmúlás dicsérete 3

Balázs Lajos: Egy feltételezett kultúrmítosz . . . 6

Novák László Ferenc: A magyarság fejfája . . . 11

Deák Ferenc Lóránd: Eltérések a csernátoni temetési szertartásban 25

Jász Attila: a pillanat vonzásában. Közéltések 35

Basa Viktor: öt seb 36

Verrasztó Gábor: A ladik; Nagyváros; Majdnem vers. 37

Marafkó László: Vendéglét 38

Iancu Laura: Pater noster 49

Kőszegi Szabina: Setna története 51

Szűk Balázs: Széttépett zsoltár 53

Cseh Katalin: Az utolsó történések; Hiány(ok) 54

Farkas Kálmán: Ősz; Finita?;

Agykeresztre verve; Aztán 56

Sándorfi András: Kapcsolatok;

Pogány köszöntő 58

Petz György: Ismeretlen magyar költő sírverse 60

H. Hadabás Ildikó: A kés 61

Bernáth Zsolt: A lebbenés 64

Berecz Ágnes Gabriella: Éjjel, a sarokban . . . 66

Hegedűs Anikó: Baleset; A Halál

és a nyomornegyed; Születés 68

Sándor Anna: Örökség. 69

Tárlat

Pénzes Kristóf temetői felvételei

A nagyatádi 10. országos faszobrászati kiállítás díjazottjainak munkái . . (a színes mellékleten)

Wehner Tibor: A faszobor tárgyszerű anyagisége 73

Hangírás

Dobos Marianne: Koszorú krizantém helyett (Beszélgetés Holló józseffel). 76

Beer Miklós: Kelemen Didák emlékezete. . . . 82

Szentmártoni Szabó Géza: Balassi János

boroszlói (wrocławai) síremléke 85

Borbély András: Egy sírfelirat-olvasó sírfeliratai 89

Szóvár

Balázs Géza: Harangjelek, sírjelek 97

Hangszóló

Kornéli Bea: Kapcsolat D-dúrban 101

Fénykör

Rakovszky Zsuzsa: Nagy, furcsa rét,
szobrokkal 105

Elmer István: A piroscsíkos cukorka 106

Mohás Livia: Temetőről gondolkodni
kislánykorban, időskorban 109

Végh Alpár: Bál a temetőben 114

György Attila: Elmélet és gyakorlat 116

Hetedhét

Aleš Šteger: Gyertya 117

Veno Taufer: Sírfelirat;
Elégett és újjászületett ember 118

Josip Osti: Monológ; Minden csak látomás;
Árnyék (Lukács Zsolt fordításai) 119

Irina Kovaljova: Őszi rózsák; Szalmavirág . . . 120

Alekszandr Kravcov: Soha 121

Regina Katinaite-Lumpickienė: Az út vége
(Cseh Károly fordításai) 121

Emlékezet

Szemadám György:
Gyurkovics Tibor emlékének 122

Görgey Gábor: Búcsú Gyurkovics Tibortól . . 124

Gyurkovics Tibor: Senki; En attendant Godot;
Ha – ha / Justitia mérlegén; Égi sakk . . . 125

Égalj

Hargittai Emil: Egy rendhagyó múzeum. . . . 126

E számunk szerzői. 34

Illusztrációk:
Pénzes Kristóf temetői felvételei. . . . 50, 72

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 29.

Mohás Livia: Irma

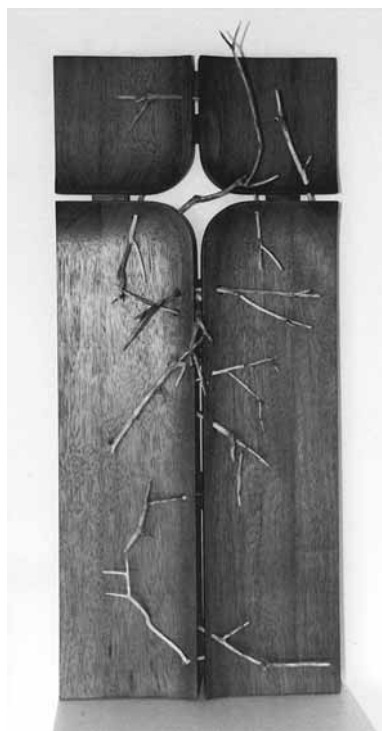
E számunk megjelenését
a Kegyelet Kft támogatta.

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

X. évfolyam 9. szám

Kegyelet

CSEPELI ISTVÁN
CORPUS

E számunk képzőművész vendégei a nagyatádi 10. országos faszobrászati kiállítás résztvevői: Csepeli István, Dechand Antal, Gilly Tamás, Gombos Andrea, Heritesz Gábor, Orosz Péter és Plank Antal.

Előtér

Paulinyi Tamás

Az elmúlás dicsérete

Halál. Egy szó, ami a legtöbb ember egész életére árnyékot vet. Egy szó, amelynek szinonimáit a köztudatban leginkább a félelem, a fájdalom, a szomorúság jelenti. A halálbüntetést mindmáig az emberre kiszabható legnagyobb büntetésnek tekintik.

Hogy miért lehet az elmúlást mégis dicsérni? Mert a legnagyobb tanító- és beavatómester lehet a káprázatok világában, s ha megértjük az igazi üzenetét, megérthetjük azt is, hogy aki a haláltól retteg, az életet nem tudja elfogadni.

Korunk meghatározó vallása – ha úgy tetszik, hitrendszere – a materializmus. Az anyag megfellebbezhetetlennek tűnő elsődleges valóságát ugyanis nemcsak generációk óta tanítják nekünk, de lépten-nyomon ezt tapintjuk, ezekbe a sokszor igencsak kemény szegletekbe ütközünk. Megszületünk, öntudatra ébredünk, aztán, mint eddig mindenkinek a múltban, egyszer csak nekünk is meg kell halnunk, meg kell semmisülnünk. Tisztelet a kevés kivételnek, de amikor ez a pillanat elérkezik, a túlvilágról alkotott ábrándos filozófiáink többnyire léggömbként pattannak szét.

Tudatunk nem akar megszűnni, a megszűnést elképzelni sem akarja. Mások halála, ami eddig csak saját élő tudatunk egyik élménye volt, ilyenkor a kioltódás rettenetének személyes élményeként válik valósággá. A végleges elvesztés fájdalma persze szereteteink eltávozásakor is nehezen enyhülő kínt jelent, a halál két arca – mások és saját halálunk – mégis különbözik. Ami közös bennük, az talán a visszavonhatatlanság kétségbeejtő érzete.

Ha pedig belegondolunk, a halálhoz hasonló visszavonhatatlansággal múlik el minden pillanat. Ugyan a változtatás lehetősége létünk egyik nagy kegyelme, éppen ez az, amit mintha a végtelenségig halogathatónak hinnénk. Időben gondolkodunk, ami az emberi tudatosság áldása és átka is egy időben. Ez különböztet meg többek között az állatoktól, akik az örök jelenben élnek, akik számára nincs jövő és nincs halál.

Talán furcsa, hogy a halál a testetlen jövővel lehetne azonos, mégis látni kell, hogy ez a fogalom megragadhatatlan, mintegy nem létezik. Egy ókori görög bölcs minderről így tündött: „– Miért félnék én a haláltól, hiszen ahol én vagyok, ott nincs halál, s ahol a halál van, ott nem vagyok én.” Ez a materialista belenyugvást sejtető bölcselet, végső soron bármely spirituális-vallásos felfogásban is megállja a helyét, hiszen ha valami tovább él belőlünk, az nyilván nem lehet halott.

Mondhatnánk, ha így van, semmit sem veszthetünk. Veszteni mégis lehet, elveszthetjük – ahogy oly gyakran szoktuk is – a boldog pillanatokat. Nem hunyhatunk szemet azoknak az embereknek az üzenete felett, akik már eljutottak a küszöbüg, akik megélték a halál közelségének élményét. A korábban leírtaknak mondana ellent, ha halottnak neveznénk őket, hiszen ahogy ők maguk is

mondják, abban a különös tudatállapotban, ahol ők jártak, élőbbnek érezték magukat, mint valaha. A többnyire klinikai halálban – vagyis a biológiai életfunkciók időleges szünetelésében – fellépő tapasztalások ugyanis alapvetően változtatják meg az azt átélők viszonyát a halálhoz. Nemcsak a tudat kioltódása válik kétségessé, de az élet, a mindennapok lényeges szempontjai is átértékelődnek. Nem az örökkévalóság, hanem a jelen válik igazán fontossá, abban is a boldog, egymásra figyelő pillanatok.

Mi is történik ezekkel az emberekkel, mi az, ami évtizedek beidegződéseit képes egy-két perc alatt semmissé tenni? Az első rádöbbenést a test elhagyásának élménye jelenti. Egy olyan dolog szakad szét ilyenkor, ami minden eddigi tapasztalatunk szerint elképzelhetetlen: a testünkről egyszerre csak kiderül, hogy „az” nem mi vagyunk. Ez óriási megdöbbenéssel párosul, hiszen jelentése az, hogy a tudat léte nem kötődik feltétlenül mülékony biológiai folyamatainkhoz. A testetlen tudat világosan észlel, tapasztal, sőt olyan – máskor szinte egyáltalán nem tudatosodó – képességekkel is rendelkezik, mint például a környezetben lévők gondolatainak észlelése. Mindezeket a klinikai halált megélték számtalan esete bizonyítja.

A testelhagyásnál is nehezebben leírható, ám talán még annál is meghatározóbb élmény a megélt élet egyidejű áttekintése. Ezt a különös tudati síkot az idő olyan megváltozott észlelete jellemzi, amelyben összes létpillanatunk egyszerre válik láthatóvá, mi több, ebben a látomásban tetteink következményeit is észleljük, akár az azt átélők szemével látva, láttatva. Láttatva is, mert ezek az élmények nem magányosak. A beszámolók szerint ugyanis a megszemélyesült szeretet fényében válnak érthetővé cselekedeteink, egy olyan Fényben, ahol nincsen bűn, bűnhődés és halál, csupán a fel nem ébredt gyermeki szellem tanulási stációi láthatók, értékelhetők egy nagyobb összefüggésrendszer szempontjai szerint. Életünk a földről, szemmagasságból tekintve, pusztában bolyongó fáklyaláng, elhalványul benne múlt és jövő, betűkre és szavakra emlékszünk benne és nem látunk rá a fényünk által rajzolt hosszabb mondatokra.

Hogy Istenhez térünk-e meg ilyenkor, vagy csak a kihunyó tudat visszfényei adnak magasabb értelmet a megélt pillanatoknak, logikusan – főképp tudományos objektivitással – nehéz, vagy talán lehetetlen is eldönteni. A tanítás – és ezt a küszöbről visszatértek életének megváltozása megint csak egyértelműen bizonyítja – ekkor feltétlenül megtörténik. Az élményt megéltők számára megszűnik a halálfélelem, ugyanakkor felfokozódik az élet tisztelete. Rájönnek a pillanatok lehetőségeire és arra, hogy mely értékek azok, amelyek múlhatatlanok. A küszöbön szinte mindent le kell tennünk, nem jöhet velünk anyagi vagyon, pénz, lakás. Nem lehet érték a Tudás fényében már az sem, amit önmagunk és mások megtevesztésével, csak önös érdekeink álszent erényeként vettünk magunkra. Marad a szeretet és a tapasztalás, maradnak a boldog – mások számára is boldogító –, nevelő pillanataink.

Mindeddig a túlvilági lét lehetőségéről nem sok szó esett, noha a materializmus pár évszázadát leszámítva, azt minden kor valóságként tartotta számon. Mégis úgy gondolom, az élet értékeinek felismeréséhez és megéléséhez nem feltétlenül a másvilági lét hite vezet. A „majd odaát minden jóra fordul, majd odaát végre igazság lesz” típusú gondolkodás nem az élet igazi megtapasztalását jelenti. Földi létünk nagy esélye az „itt és most”, a jelen boldogító

elfogadása. Aki mindig a holnapokra vár, nem halhat meg nyugodt szívvel, aki pedig minden pillanatban megéli a jelent, tulajdonképpen halhatatlan.

Az elmúlás dicsérete a megérkezés, a hazaérkezés lehetőségét dicséri. Tudatosságunk olyan belenyugvását a dolgok, a természet, az évszakok rendjébe, amit igazából csak az élet és halál körül bábáskodni tudó népi élet gyakorolt. Elengedni tudni a vágyakat talán a legnagyobb emberi feladat és egyben a könnyű halál titka is. Az életben többnyire éppen az ellenkezőjét látjuk: biztonságot a birtoklás és a halmozás jelent, noha mindez – sajátos pótcselekvésként – éppen valós igényeink elfedését jelenti. Van, aki a tegnapiakba, van, aki a holnapokba és majd mindenki az anyag megragadható illúzióiba és múlt örömeibe kapaszkodik. Az örök élet vágya telhetetlenséget, a telhetetlenség kielégíthetlenséget sejtet.

Bár korunk újjáéledő transzcendens irányzatai ősi bölcsességek hordozói, az éretlen lélek számára gyakran félreérthetőek. A pillanatok felelősségét – és persze lehetőségét – könnyen tolhatjuk félre a reinkarnáció tanaira hivatkozva, amelyet sokan a halogatás esélyeként értelmeznek. Ha az újjászületéssel komolyan foglalkozó vallásokat közelebről vizsgáljuk, a halandóság és a visszavonhatatlanság üzenetét bennük is megtaláljuk. Az Ego, a személyiség – amihez leginkább ragaszkodunk – a halálban megszűnik. Ami tovább él, az nem mi vagyunk, hanem történetünk tovább örökíthető tanulsága, tetteink oldásai és kötései egy új ember – új emberek – sorsába szöve. Örökséget kaptunk és örökséget hagyunk, boldogtalanságainktól szomorúbb, boldogságainktól derűsebb lesz a világ.

Mondják, az élet értelme a halál pillanatában születik. Egyes vallások úgy tartják, hogy az utolsó pillanat tudati szintje minősít, az átlépésben megélt szellemi tisztaság az, amit továbbvihetünk. Mindehhez a tisztasághoz persze bármely pillanatban eljuthatunk. Életünk minőségére a mulandóság tudata nem feltétlenül kell árnyékot vessen, amikor a befejezettség esélyével fénybe is boríthatja azt. A gyász napjain és a halál közelében, a megértés által is gyuladhat bennünk egy újabb gyertyaláng.

Balázs Lajos

Egy feltételezett kultúrmítosz

A haldokló megkerítése Csíkszentdomokoson

Szokáskutatóként magamat egy idő óta a csillagászhoz is hasonlítom, aki feltételezi és hisz a nem látott, csak meghatározott csillagok léteben. Olyan értelemben, hogy hittem és hiszek a sorsfordító szokások, rítusok – születés, házasság, halál – belső logikája alapján abban, hogy a magyarságnak, a székelységnek mindenképpen voltak keresztény kor előtti, illetve az egyházi és hivatalos beavatási rítusok előtti korból származó, azonos rendeltetésű rítusai. Ezeket kultúrmítoszainknak tekintem.

Az egyik történész barátom írja, hogy a székely szabadságmítosz társtalan. Igazat adok neki: a szabadság hiánya uralja gondolkodásunk, érzésvilágunk, eszmeiségünk csaknem egészét. Életünk, létünk olyan területei, mint a születés, párkeresés, házasság, halál mintha nem is léteznének. Tamási, Nyíró tudatosan keresték a székely mentalitásban az ősi mitológia elemeit. Én nem tartozom a tudatos keresők közé, de kutatásaim során rá kellett jönnöm, hogy a sorsfordulók egy-egy ritka, alig vagy egyáltalán nem tudott, vagy másképpen tudott rítusa mintha messzebb vezetne vissza, mint gondolnánk. És akkor, mint a mesebeli gyermek, aki kavicsokat hagyott maga után, hogy el ne tévedjen, én népünk elhagyott kavicsait kezdtem keresgélni. Óvatosan, visszafogottan fogalmazok, de úgy gondolom, hogy Csíkszentdomokoson (ahol közel negyven éve kutatok) az útszéli kereszt megkerülése az újszülöttel azért, hogy beavatódjon a közösségbe és az anya megtisztuljon, míg máshol ezt a templomban végzik el a bibliai modell szerint; hogy a ma is szokásban levő leányszöktetés elismertetésére mint házasságkötési rítus a bekontyolással élnek (ami nem azonos az egész magyarság körében ismert új asszony beavatásával), és végül a haldokló megkerítése a mítoszok felé vezetnek. Nemcsak azért, mert mind a hármat ellenzi a katolikus egyház (Csíkszentdomokos népe szintizta katolikus), hanem azért, mert az ismétlésük által archetipikussá váltak. Értelmes, sőt nagyon értelmes cselekedetek, mert sorsfordulókhoz kötődnek. Márpedig, Eliadével gondolkodva, „egy mozdulat csak akkor értelmes vagy valóságos, ha valamely őseredeti cselekedetet ismétel meg”. Az emberi lény, írja szintén ő, „tegyen bármit, azt korábban már megtették. Életének egésze mások kezdeményezte cselekedetek szakadatlan ismétléséből áll.” Azt is ő írja, hogy minden rítusnak isteni mintája, archetípusa van.” Még mindig nála időzve, „minden vallásos cselekedetet az istenek, a kultúrateremtő hősök vagy a mitikus ősök vezettek be (...) és ezek akkor válnak igazán hatékonyá, ha pontosan megisméltik az idők kezdetének isteni, hősi vagy ősi cselekedeteit” (Eliade, 1998, 15–19.) Ismétlem, sorsfordító rítusokról van szó! Ki merné megtenni, hogy az egyén kritikus pillanataiban a rítus hatékonyságát minimalizálni merészelné? Ezért a csíkszentdomokosiak, akik időközben istenfélő keresztények lettek, évszázadok (több mint ezer év) óta mind csak ismétlik, amit az ősök kezdetben

cselekedtek. Ezekkel fogadtatják el egy gyermek világrajöttét, egy fiatal pár egybekelését és egy emberi élet lezáródását.

Most csak azt mutathatom be, hogy mi történik a haldoklóval, mit tesznek a lélek megmentéséért, hogy gyenge és tehetetlen állapotában mégis az őt megillető helyre kerüljön. Az általam megismert, nagyon összetett halálképzet kultúrképéből egy kis szeletet emelek ki, mely azonban a csíkszentdomokosiak által magyarságunk, szerintem magas szintű és rendű lélekértelmezését és a transzcendens képzetét sejteti meg.

Nem részletezhetem, csupán elmondani tudom, hogy a lélekkel való törődés már a gyengélkedő, az elmúlásnak egyértelmű jeleit mutató ember állapotában elkezdődik. A róla való testcentrikus gondoskodás fokozatosan lélekcentrikussá válik. A szomszédok egymást váltva körülötte vannak, vele vagy érte imádkoznak. A megkerítés a lélekcentrikus szemléletnek egy újabb, a haldokló életében utolsó fokozata. Lényege a lélekmentés, a lélek védelmezése, ami akkor válik időszerűvé, amikor veszélybe kerül. Ennek a képzete – ami a népi hitvilág sajátos megnyilvánulása – egy hiteles rablási kísérlet gyanánt is értelmezhető, de egyben a rítus ideológiája is. Az egyik adatközlőm szerint a haldoklás utolsó órájában, perceiben azért kell felfokozottan imádkozni, „mert a Sátán a legjobban akkor dolgozik. Alig várja, hogy a lelket elkapja. Mert ő avval gazdagabb, ha egy lelket elragad. Ő azt viszi, s örvend neki.” És hogy ezt megelőzzék, megghiúsítsák az ördög próbálkozását, akkor a haldoklót megkerítik. Értelmezésem szerint ezzel lezárják az elválasztó rítusokat, és a siralmasok (közvetlen hozzátartozók) szabad kezet kapnak az eltávolítás előkészítésére.

A rítus személyi környezete családon kívüliekből (szomszédokból) és egy specialistából (csaknem minden utcában van egy ilyen) áll, akiben, anélkül hogy erőltetném a fejtegetést, a transzcendens világgal valamikor kommunikálni képes – sámán? – személy ősi közreműködését látom.

A továbbiakban néhány adatközlőm variánsaiból idézek:

„Ezért mondjuk a hozzátartozónak, amikor lássuk, hogy *halálra változik a beteg* (kiemelés tőlem), hogy te most menj ki egy kicsit... Mikor elindult a lélek, kell hagyni, hogy menjen (utalás a *visszasírá*sra) a Jóisten kezibe. Akkor megkerítsük.

Mikor lássuk, hogy erősen haldoklik, gyújtott gyertyát veszünk a kezünkbe, a fejénél megkezdjük a kerítést, s a Miatyánkot mondjuk, mikor a lábához érünk, akkor az Üdvözlégy Máriát, újra vissza a fejhez, akkor a Hiszekegyet, s akkor mondjuk, hogy »Menj ki én lelkem a testből, vezessenek a szent angyalok a Mennysországba, a Jóisten kezibe«. S így háromszor végigmegyünk a haldoklón, körülötte. Aki megkeríti, békéjével a haldokló fölé, s a karjával hordozza körbe a gyertyát. A halott nevére mondjuk, mintha ő kérné. Az alatt ki is múlik. Az imádság alatt megállnak egy-egy pillanatra: egyszer a fejnél, másodszer a lábánál, harmadszor újra a fejnél, a Hiszekegyre. Lassan megyünk, hogy az alatt mondódjék az imádság. Csak úgy, eppe, hogy mozgunk, ahogy fordul az óra mánusa.”

Timár Ignácné a haldokló lábánál áll meg, amikor háromszor megkerítette, ott vet keresztet, s szembefújja a füstöt s tüzet a haldoklóval. Karda Mihályné a következő imát toldja be a Miatyánk után: „Ó, jőjj el édes Jézus, vedd magadhoz ennek a halottnak a lelkét, vidd az örök dicsőségbe, öröjzd meg a Sátán-

tól, minden gonosztól, hogy ne hághassa meg.” Kalamár Alajosné megkerítő rítusa különösen szertartásos. Az asztalnál meggyújtja a szentelt gyertyát és a gyertyához egy szál szentelt vízbe mártott szentelt pimpót (ti. barkát) fog. Ezzel meghinti kereszt formában a haldokló testét. Letérdel a fej irányában és elkezd az imát: keresztet vet, majd: „Uram, Jézus Krisztus, jőjj segítségünkre, / Uram, segíts meg minket! Hiszek egy Istenben...” Feláll, a gyertyával elindul a test mellett, jobb felől, a láb felé. „Szent, szent, szent a seregeknek ura...” Amikor a lábhoz ér, a gyertyát a haldokló fölött kifújja. Az asztalnál újra gyújtja, és elindul a test túlsó oldalán, a fej felé. A fejnél erre az imára tér rá: „Szent Mihály arkangyal (Európa-szerte az egyház ősi oltalmazója mellett a halottak szószólója is) védelmejzen téged a jelen harcokban. Uram, hallgassd meg könyörgésünket, és a mi kiáltásaink jussanak elődbe.” Háromszor kört húz az égő gyertyával a fej körül, majd így folytatja: „Táruljatok, ősi kapuk szárnyai, hogy vonuljon bé a dicsőség királya.” Most a fej fölött fújja el a gyertyát. Szertartását így magyarázza: „Én, amikor megkerítem a haldoklót, a gyertyát feléje fújom el, de *előtte elejibe viszem, hogy ő tudja* (kiemelés tőlem). Me hall, csak nem beszél... Háromszor könyörgök, háromszor gyújtom meg a gyertyát, háromszor fújom el, háromszor térdelek le es mellette.”

Kedves Áronnénak nem volt ideje a szomszédasszonyt hívni. A „hirtelen halálra válás” őt kényszerítette a megkerítés rítusának elvégzésére: „Az uram megette az almakompótot, s elaludt. Én gondoltam, kiöblítem a szennyest. Mostam, s néztem őt. S egyszer a szeme felnyílt, kezdem rázni, egyet szus-

szantott... Akkor gyorsan vettem egy szál szentelt gyertyát, ahogy szokás nálunk, s megkerítettem háromszor, s mondtam: Kelj útra evilágból, keresztény lélek, a mindenható Atyaisten nevében, aki téged teremtett. Jézus Krisztus, Isten egyszülött fia nevében, a dicsőséges Isten anyja, Mária nevében, aki éretted könyörögni fog Isten trónjánál. Urunk, Istenünk, irgalmadba ajánljuk e hívő lelkét, mivelhogy evilágból eltávozva égi országodba indul. Bűneit, melyeket emberi gyarlóságból elkövetett, irgalmasan íteld meg, jóságod vegye be az örök boldogságba, ámen.”

A rítus más-más variánsát most nem idézhetem. Inkább szólok megítéléséről, szintén az adatközlőkkel:

„De tudja-e, tanár úr?, ezt az egyház nem ismeri el! Ősi szokás, valami! – mondja Albert Dávidné. – Ezt szoktuk csinálni. Ugy mondjuk, utra való. A szentelt gyertyát, amivel megkerítették, a kopróba beléttették. Mégpedig odaragasztották. Ez az utra való: a gyertyaláng, hogy menjen vele. A gyertyaláng az Úrjézust jelzi.”

„Mikor a haldoklónak má öntudata nincsen, a szeme elhomályosul – értelemzi a szertartás szükségességét Kalamár Alajosné –, akkor nagy szüksége van az imádságra. Na, akkor szoktunk mellette imádkozni..., s akkor megkeritsük. Ennek eljő a pillanata, ezt figyeljük s lássuk. Meg kell keríteni, hogy az Úrjézus vegye őt szent kegyelmébe, és kísérje el az a gyertyaláng a mennyek országába. Hogy Szent Mihály arkangyal védelmezze a lelket a nagy harcban a kísértés ellen.”

– Ki kísérti a lelket? – kérdezem.

„Hát a gonosz. A lelket ketten várják: várja az Úrjézus s várja a Gonosz – válaszolja gondolkodás nélkül. – A halál pillanatában ő, a lélek, amilyen lelkülettel van, azok úgy várják, s az egyik elkapja. Ha ő teljesen az Úrjézushoz ragaszkodva készül, akkor avval van, hogy Uram, találkozom veled! Segíts meg, met menyek hezzád! Aki ilyen szándékkal távozik, a Jóisten kedvesen fogadja őt. De a lelket, ugye, kell segíteni.”

A megkerítés elvégzésével, vagy nem sok időre rá bekövetkezik a halál. „Az imával s a megkerítésével segítsük a lelket az útjára. Minden tizesben van valaki, aki elvégzi, hogy ne, haldoklik, s jőjjön, s kerítse meg. De mindenik másképpen, nem egyformán kerítenek.”

Mi lehet a megkerítés rítusának hiedelemalapja?

A haldokló lelkéért, a csíkszentdomokosiak képzete szerint tulajdonképpen – és a hiedelemszövegekből ez egyértelműen ki is derül – két ellentétes erő küzd: Sátán és Krisztus.

A Sátán nemcsak a magyar, hanem az európai hiedelemvilágban is a rontás képességével felruházott lény, akinek megjelenése, cselekvése mindig ártó célzatú, jegyzi meg Pócs Éva. Csíkszentdomokoson a Sátán erős tudati létének példáit, eseteit fedeztem fel az öngyilkossághoz kapcsolódó hiedelmekben. Bármennyire furcsa, a Sátán önmagában is képes küzdeni. A lélekért folytatott küzdelmében tehát egyedül is boldogul. Ő az erősebb. Krisztust viszont, a jó princípiumát, hordozóját, a lélekért folytatott küzdelmében segíteni, támogatni kell gyónással, imádkozással, *megkerítéssel*, vagyis pogány és keresztény rítusokkal, mágiával, mint ahogy segítik a mesehőst is varázsigékkel, jó cselekedetekkel, varázslatokkal.

A szómágia, a szó erejébe vetett hit megnyilvánulása társul itt mágikus gesztusokkal. Olyan szómágia, mely álpárbeszédes formában valósul meg, és éppen innen ered stilisztikai különlegessége. Bizonyos szövegrészeket a haldokló nevében mondanak, a haldokló pedig – innen az álpárbeszéd – a saját lelkét szólítja távozásra: „Menj ki én lelkem a testből...”

Célját és eszközeit tekintve a megkerítés egyszerre lehet rontáselhárító, gonoszűző és katartikus rítus. A csíkszentdomokosi megkerítés különlegessége, hogy mindeme rítusok szimbiózisát nyújtja. A körüljárás, a valaminek körrel, lángkörrel való behatárolásáról, magáról a kör szimbolikájáról szintén nincs módunkban szólni. Rendkívül összetett ősi és egyetemes eszmeiségről, gondolatiságról van szó. A csíkszentdomokosi megkerítés jelentéséről még annyit jegyzek meg, állapotjelző rítus is (ha lehetséges ilyen). Ezt a jelentést (a megnevezést is innen kölcsönöztem) a szóbeli kommunikációban véltem felfedezni. Az érdeklődő kérdésére: „Hogy van a beteg?”, a beteg helyzete, illetve állapota függvényében így is válaszolnak: „Már megkerítették!” A falu belső kommunikációs rendszerében élő számára egyértelmű ez a kód, további magyarázatot, értelmezést nem is igényel. Csupán a rendszeren kívül állónak kell megmondani, hogy immár a biztos vég következik.

A csíkszentdomokosi haldokló megkerítési rítusához hasonlót magyar nyelvterületen négy helyen találtam (persze több is lehet), olyan formában, hogy a halottat (nem a haldoklót!), a ravatalt, a halottas házat járják körbe égő gyertyával (lásd Balázs 2006. 126). Amit ezekben észrevételezek, hogy egyik sem irányul elsődlegesen a lélekre, a lélek csak átdereng a rítuson, ezeket pedig nem a lélek védelmében végzik. A románok, örmények, bolgárok szintén gyertyát gyújtanak – mint egyszerű rítus – a haldokló mellett, illetve égő gyertyát adnak a kezébe, aminek inkább szakrális töltete van. A román Marian értelmezése (igen sok erdélyi és bukovinai anyagot gyűjtött és értelmezett) áll a csíkszentdomokosihoz legközelebb: „Az ördög azon a címen, hogy ő az emberi test birtokolója, mielőbb kezet akar tenni rá. Ennek elhárítására gyújtanak gyertyát a haldokláskor és a virrasztás óráiban!”

A csíkszentdomokosi rítus különlegességét, eszmei többletét még abban látom, hogy a lélekértelmezés, lélekkultusz felső foka rejlik benne. Erre egy párhuzam kapcsán tudok rámutatni: a lélek túlvilágra való átkísérésének rítusa és a test temetőbe való kikísérésének rítusa között. Pontosabban az ember kettős (duális) lényegének a maga módján egyenrangú kezelésében. Ha az élők akarata a lélekvédelem, és annak sikerét nem kockáztatják, akkor azt és úgy végzik, mint amit és ahogy a mitikus ősök végeztek. Csíkszentdomokos kollektív emlékezete megőrizte ezt, és a lényegén semmit sem változtat az a tény, hogy a joggal feltételezhető rituális szövegek törzsébe keresztény imaszövegek oltódtak.

Novák László Ferenc

A magyarság fejfája

(Részletek egy nagyobb tanulmányból)

A néprajztudomány egyik legérdekesebb, legfontosabb, és éppen ezért is legkutatottabb területe a halottkultusz. Ezen belül is a kutatók nagy figyelmet szenteltek a temetők és sírjelek vizsgálatának.

Az emberi élet sorsfordulóihoz kötődő kultikus hagyományok egyik legfontosabb részét alkotják a halállal és temetkezéssel kapcsolatos hiedelmek-szokások. A temetkezésen belül is megkülönböztetett figyelem illeti meg a temetési szertartást, s az ahhoz szorosan kapcsolódó sírjelölési szokást.

A temetkezés jellegét alapvetően a vallási hovatartozás határozza meg. Más-más szertartás szerint vesznek búcsút szeretteiktől, a közösség tagjaitól a római és görög katolikusok, az ortodox keresztények, a protestánsok s a zsidók. Ennek következtében a sírjelölésben is mutatkoznak különbségek. A vallási különbségek teszik szükségessé, hogy a sírjelek, elsősorban is a fejfák kérdésében tekintettel legyünk a Kárpát-medence lakosságának vallási és területi megoszlására. Ez alapján válnak ismeretessé a „fejfás vidékek”. Ezek között döntő többségben vannak a reformátusok által lakott települések. Nagyobb számban voltak fejfák a Duna–Tisza köze északi területén (az egykori Pest-Pilis-Solt vármegye és a Kiskun Kerület), a Tiszántúlon, Biharban, a Szilágyságban, Kalotaszegen, Székelyföldön – különösen Háromszékben és Udvarhely-székben –, Zemplénben, Abaújban, Gömörben, a Kisalföld felső részén, a Dunántúl más területein, így a Mezőföldön, Somogyban, valamint az Ormánságban. Az evangélikusok (lutheránusok) körében is megtalálhatók a fejfák, de csak az Alföldön, a magyar környezetben lévő helységekben (Alberti, Irsa, Pilis, Péteri, Rákospalota, Dunaegyháza). A Magyarország felső részén élő evangélikus szlovákságnál, miként Erdélyben a királyföldi szászok esetében, nincsen meg a fejfa, kőből készült a sírjel. Az evangélikus németeknél fejfa csupán Hartán (Bács-Kiskun megye) bukkan elő, azonban szórványosan névtáblák, táblaalakú fejfák is megtalálhatóak, mint például Mezőberényben.

A régi fejfák elpusztultak, jobb esetben múzeumi gyűjteményben őrződtek meg,¹ csupán szigetszerűen találhatóak olyan helységek, ahol még napjaink-

¹ E téren fontos, kiemelendő a nagykőrösi Arany János Múzeum fejfagyűjteménye és 1979-ben megnyitott „Fejfák a Duna–Tisza közén” c. állandó kiállítása, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum fejfákat bemutató egysége, a sepsiszentgyörgyi, székelyudvarhelyi múzeum fejfagyűjteménye és kiállítása, a keleméri templomkertben bemutatott gömöri fejfák gyűjteménye.

ban is virágzik a hagyományos fejfakultúra, a fejfák faragása, például Szatmárcsékén, Ketesden, Korondon, Apácán. Időközben, a XX. század második felében megjelentek a népi iparművészek által készített, művészi faragású ún. kopjafák, amelyek csak egyes díszítőelemeikben őrzik a hagyományos fejfakultúrát, nem fejezik ki az egyes helységekre jellemző társadalmi hagyományokat.

A magyarság kultúrájában jellegzetes fejfaanyag gazdag formakincsrel, díszítettséggel rendelkezik, amely főbb típusokba csoportosítható. Novák József Lajos négy típust állapít meg: vannak „fejefák”, „oszlopos fejfák”, „kopjafák” és „táblás fejfák”. Végeredményben formailag két nagy csoportot különít el, az oszlopos és táblás fejfákat, míg a másik kettő csak tartalmi, azaz eredetmagyarázat tekintetében képez külön típust.² Zentai János – hasonlóan Bátky Zsigmond háztipologizálásához – nagyobb tájegységek, illetve égtájak szerint végzett csoportosítást, elkülönítve például az „alföldi vagy középmagyar” típust.³ Kunt Ernő a „fatönkös fejfák”, „oszlopos fejfák”, „kopjafák” és „táblás fejfák” típusai között tesz különbséget.⁴ Balassa Iván megkülönböztet „törzsökös fejfákat”, „körbefaragott fejfákat” és „táblás fejfákat”, ugyanakkor megemlíti az epitáfiumokat is, s azt, hogy a sírhantba szúrt koporsóvivő rudakat a Székelyföldön „kopjafának” nevezik.⁵

Az említett tipologizálások annak ellenére, hogy csupán formailag törekednek rendszerbe foglalni a fejfákat, valójában a különböző fejfa-eredeztető hipotézisekre alapozódnak. Ezért is szükséges a munkát a formai szempontokon túlmenően a kultúrtörténeti szempontok figyelembevételével elvégezni.

A magyarság körében ismeretes valamennyi variáns forma az oszlop és a tábla alakú fejfák típusába sorolható. Az oszlop-típus is tág keretek között mozog. Megtalálható közöttük a tekintélyes vastagságú tönkös fejfa, *fejefa*, akár csak az egyszerűbb faragású vagy dúsan díszített fejfa, „főtől való fa”, *sökfa* és a *gombosfa*, *gombfa*. A tábla alakú fejfa, *epitafa* egységesen csupán néhány helyen található meg, viszont elszórtan sok temetőben lelhető fel. Ezek között is vékonyabb és vastagabb, díszes faragásúak, s az egyszerű névtáblák különíthetők el egymástól.

1. Tönkös és oszlop alakú fejfák. A fejfák alaptípusainak meghatározása formakincsük alapján történhet meg. Annak ellenére, hogy a fejfa a XVIII. századtól vált általános sírjellé, és viszonylag új keletűnek tekinthető a díszítőelem-rendszere is, két nagyobb típusát különíthetjük el: a régi vagy archaikus, és az új stílusú fejfák nagy csoportját.

Az archaikus fejfák között az antropomorfozók alkotják az uralkodó típust, de idetartozik még a gombosfák nagyobb csoportja is, mint az antropomorfia sajátos megnyilvánulása.

² NOVÁK József Lajos, 1910. 3.

³ ZENTAI János, 1974. 74, 114–121.

⁴ KUNT Ernő, 1983. 41–50.

⁵ BALASSA Iván, 1989. 82–112.; Vö. BALASSA Iván, 1973.

Csónak alakú fejfák. Szatmárcseke (1986)

Antropomorf fejfák.
Tass (1976)

Leány testvérpár
antropomorf fejfája.
Tószeg (1975)

Az impozáns, tönkös-oszlop alakú antropomorf fejfák jellegzetes típusát képviselik az ún. csónak alakú fejfák, amelyek a Tiszántúlon találhatók meg. Legszebb egyedei a szatmárcsekei református temetőben állnak, de hasonló alakúak előfordulnak más szatmári helységeken – Tiszacsécsse, Penyige (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) –, valamint az Érmelléken⁶ – Érkeserű (Cheşereu, volt Bihar vármegye), Félegyháza (Roşiori, volt Bihar vármegye), Diószeg (Diosig, volt Bihar vármegye), Szalacs (Sâlacea, volt Bihar vármegye) –, sőt a Sár-rét peremén elterülő Püspökladányban is. Ezek a fejfák egy csónak alakjához hasonlítanak, ugyanakkor stilizált emberalakot is mutatnak. A fejfa csúcsban végződik, az éle kissé előrehajlik, s felállítva a sírjel védelmét szolgálja azáltal, hogy elvezeti az esővizet. Földön fekvő csónakhoz hasonlít, felállítva pedig emberalakot szimbolizál. A fejfa „fej” részén jellegzetes íves faragás jeleníti meg az arcot, amely az ember orr-száj-áll domborulatára emlékeztet. Solymossy Sándor e fejfaforma és a finnugor népek temetkezési szokása között kapcsolatot tételez fel, s véleményét arra alapozza, hogy az őshaza vízjárta vidékein a halottat csónakkal szállítják a temetés helyszínére, és a szatmárcsekei fejfa is a hasonló temetési processzió emlékét őrzi. A vízállásokban gazdag, a Tisza, Túr, Szamos, Kraszna folyók által tagolt, vizenyős szatmári tájon a temetés az ősi hagyományok szerint történhetett. A halottat csónakon szállították a temetőbe, amit azonban már nem hoztak vissza a faluba, hanem a sírra helyezték. A sírra állított fejfa alakja erre a csónakos temetésre enged következtetni.⁷

A csónakos temetés és a sírjel kapcsolatának ősiségét, illetve a táj determinációját a forma kialakulásában, a néprajztudomány kételkedéssel fogadta. Nyárády Mihály ellenérvét egyrészt arra alapozta, hogy a fejfák különböző alakúak Szatmárban is – Szatmárcseke valóságos egyedi típus-szigetet képez –, tehát a

⁶ BORBÉLY Gábor, 1999.

⁷ SOLYMOSSY Sándor, 1930.

fejfa formakincsének kialakulását nem lehet a csónakos temetkezéshez kötni. Az élben csúcsosodó s előrehajló fejfák díszítőmotívumában Nyárady elismeri az antropomorf jellegét. Az emberi arcot meghatározó profilvonalat bajuszhoz hasonlítja. Tehát a szatmárcsekei fejfa antropomorf jellege szerinte is kétségkívül létezik, csupán a csónakos temetéshez való kötődése kétséges.⁸ Jóllehet itt, Szatmárban áradások idején csónakon szállították a halottat a temetőbe, ahová másképpen nem juthattak volna el, csak vízi úton. Szatmárcsekén a régi temető más helyen, az Ecsedi-láp közelségében volt, ahová szükségszerűen kellett csónakot használni a közlekedésre. Egy XX. század eleji feljegyzés megemlékezik arról a szokásról, hogy Szamosszegen is csónakra tették a koporsót, ha árvíz lepte el a vidéket, s a vízi járművet kellett használatba venni.⁹ A csónakos temetés és fejfa-kialakulás kérdését – mint utaltunk rá – a finnugor rokonnépek körében – Karéliában – vizsgálta Koczogh Ákos.¹⁰

A karéliei példa is bizonyoság arra, hogy elveszük a csónakos temetkezés, illetve a csónak és fejfa közötti kapcsolat jogosultságát. A csónakos temetkezés, illetve a csónaknak a sírhalomra történő borítása nem zárja ki a fejfa sírjel önálló meglétét. Két különböző jelenségről van szó. Hasonló a helyzet a „kopja” és a „fejfa” közötti kapcsolathoz. Azaz, a fejfa sírjel nem a sírra tűzött kopja fegyver fejleménye, mert a sírjel és a temetési ceremónia látványos kelléke egy időben léteztek.¹¹ Azt feltételezni, hogy a sírhantra fektetett csónak felállítva vált fejfává, kizárt dolognak tekinthető, azzal a lehetőséggel viszont számolnunk szükséges, hogy a fejfa formakincsében, alakjában megjelenhet a csónak, ami természetes is. A tekintélyességet kifejező, hatalmas fatörzsekből – tönkökből – kifaragott fejfa felső részének kialakítása szükségessé tette a csúcsos végződést, annak érdekében – mint hangsúlyoztuk –, hogy az eső gyorsan lefolyjon, ne korhassza gyorsan a fát. Az antropomorfa kötődése ehhez a fejfaformához nem szükségszerű. A Nyárady Mihály által nevezett „magyar bajusz” motívum más alakú fejfákon is megjelenik, sőt az egész fejfa tömegét, formakincsét is jellemezheti.¹²

A fejfa felső részének csúcsos fejkialakítása emlékeztethet a csónak alakjára, ami azonban nem jelenti azt, hogy közvetlenül a csónakos temetkezés, a csónak határozza meg a fejfa formakincsét. A „csónak alak” valójában az antropomorfa megnyilvánulása (Püspökladány, Nádudvar, Gyoma, Kaba, a bihari Érkeserű, Kokad, Berettyóújfalu, Biharfélegyháza, Bihardiószeg, Szalacs, Belényessonkolyos), az emberi test fej-, illetve felső részét szimbolizálja.

Az archaikus gombosfák többsége oszlop alakú, s antropomorf jelleggel rendelkezik. A fejfacsúcs motívuma a „gomb”, „gömb” dísz, s a törzsének szintén gombos ornemens elemekkel történő kifaragása fejezi ki az emberalakúságot, mutatja az ember testrészeinek stilizált plasztikáját. A gombosfák

⁸ NYÁRÁDY Mihály, 1963.

⁹ SZABÓ István, 1991.

¹⁰ KOCZOGH Ákos, 1979.

¹¹ NOVÁK László, 1989.

¹² Vö. KUNT Ernő, 1978.

közvetlen vagy közvetett török hatással történő eredeztetése – mint utaltunk rá – nem bizonyítható, jóllehet Jankovics Miklós, s nyomában haladva – a szentesi gombosfák kapcsán – Csalog József is annak tulajdonított meghatározó szerepet.¹⁵ A gombfa mindenféleképpen kapcsolódhat azonban a középkori magyar és török harcosok vitézi sírjelölő kultúrájához. Érdekességként és a probléma szélesebb körű vizsgálata érdekében megemlíthető, hogy a sírjel valóságos „fejfa” is volt, vagy legalábbis lehetett, amikor a győztes fél az ellenség harcosainak fejét levágta és lándzsára tűzve mint diadalmi jelvényt vitte, vagy hagyta a csatamezőn. Ebben az esetben valóságosan is antropomorf volt a fejfa, mintegy gombosfa. Természetesen, mint a kopják esetében is, ezen vitézi „szokás” sem adhat magyarázatot a gombos fejfák keletkezésére.

Családi sír gombosfái.
Dab (1976)

Tulipán-csillag-gombdíszes
fejfa. Izsák (1975)

Leányka és fiúcska
gombosfái. Áporka (1976)

Gombfás unitárius temető. Apáca (1982)

Evangélikus fejfák, csillag, gomb, tulipán,
virágtartó motívumos „életfák”, Pilis (1968)

¹⁵ Mint már utaltunk is rá, kizárt dolognak tekinthető az, hogy a török méltóságokat megillető turbán alakú sírkő formakincse hatással lehetett a magyarság fejfája ornamentikájának kialakulására. Lásd Ö. BARTHA Júlia, 1996.

2. Epitáfiumok, névtáblák, tábla alakú fejfák. A vitézi temetkezés során részletesen szóltunk a fából faragott, ezüstlemezzel borított, díszes epitáfiumról, amelyen az elhunyt érdemeit dicsőítették. A temetési menetben vitték, majd a temetés végeztével a templom falára erősítették fel. Tulajdonképpen primer sírjelnek tekinthető, amely a sír felett töltötte be rendeltetését, tájékoztatott a sírban nyugvó földi életéről. Ezek az epitáfiumok Kárpát-Európa-szerte megtalálhatók, elsődlegesen is a reformátusok templomaiban, mint például a Hajdúságban, de a katolikusokéban is.¹⁴

A névtáblák átmenetet képeznek a tábla alakú fejfák felé. A tábla alakú fejfákat különböző vastagságú deszkából, laposra vágott fatörzsből készítették. A névtáblákhoz állnak közelebb azok a fejfák, amelyek egyszerű formakincsű, kerek végződésű és szegéllyel rendelkező vastag deszkalapok. Több esetben háromszög alakban is lezárják a fejrészt. A mezőberényi németeknél ismeretes tulipán alakjára emlékeztető tábla alakú fejfa.

Tábla alakú fejfák.
Gömörsimonyi (1984)

Tábla alakú fejfa (1883).
Irsa (1968)

3. „Kopjafák” vagy népi iparművészeti fejfák. A vitézi temetési pompa tárgyalása során egyértelműen beigazolódtott az, hogy a kopjás temetkezés és a fejfasírjel-állítás között közvetlen eredetkapcsolat nem áll fenn. A népszerű terminológiák között sem fedezhető fel a kopjafa sírjelnév. Ennek ellenére a terminológia szívósan tartja magát a korabeli népművészeti kutatók, néprajzkutatók s a műveltebb rétegek, s természetesen a faragó népi iparművészek körében.

A művészeti faragók munkája révén terjedtek el a rendkívül gazdag díszítésű legújabb típusú fejfák, amelyek kopjafa néven ismeretesek széles körben. Ezek a napjainkban megnyilatkozó népművészet reprezentáns darabjai. Közös jellemzőjük, hogy általános népművészeti stílust képviselnek, azaz a díszítő-

¹⁴ BALASSA Iván, 1989. 54–55, 59.

motívumokat nem az illető helység fejfakultúrájának hagyományai szerint faragták a fákra. Egy-egy ügyes faragó keze munkáját dicsérik, aki nemcsak a helyi hagyományokat reprezentáló, hanem azon túlmenően máshol is fellelhető díszítőelemeket is szabadon felhasznál. Rendszerint a helyi közösségi hagyományosság figyelembevételével, népművészeti fejfákat faragnak. Ez az alkotó tevékenység valójában népi iparművészet. Az 1960-as években kezdtek megjelenni, s számuk rohamosan gyarapodott a hetvenes-nyolcvanas években. Eleinte Erdélyből jövő faragók, de itteniek is foglalkoztak készítésükkel, megrendelésre készítették el munkájukat. Ezek szinte kivétel nélkül oszlop alakú fejfák, azonban néhol – mint Dunaegyházán – reliefet, szobrot is faragtak fából, és állították a sírokra. A népi iparművészeti „kopjafák” egyetemes jellegét az is bizonyítja, hogy protestáns és katolikus temetőkben egyaránt megtalálhatók, már nem kizárólag a protestáns, tradicionális sírjelkultusz jelenségei. Olyan temetőkben is megjelentek, ahol évtizedekkel, évszázaddal korábban sajátos, egyéni stílusú fejfák, gombosfák voltak. Legszembetűnőbb a jelenség ott, ahol még állnak a régi típusú fejfák, mint például Bibarcfalván, Nagybaconban. Vargason már eltűntek a gombosfák, s helyüket a népi iparművészeti kopjafák vették át. Homoródszentpálon a sírkövek világában idegenül hatnak az általános stílusú faragványok.

A történeti eseményekhez fűződő megemlékezések is ösztönzőleg hatottak a „kopjafák” készítésére és elterjedésére. Külön is szükséges megemlíteni a mohácsi Történeti Nemzeti Emlékparkot, ahol a fából faragott kopják, buzogányok sokaságát állították fel a szerencsétlen kimenetelű, 1526-os mohácsi csata elesetteinek emlékére. Az 1956-os forradalom és szabadságharc áldozatainak és mártírjainak emlékét is „kopjafák” őrzik a pesti Újköztemetőben. Az 1990-es politikai fordulat után rendre állítottak kopjafákat, amelyek köztéri emlékmű funkcióját töltik be.

4. Lábfák. Az előzőekben szükségszerűen esett szó a koporsóvivő rudakról, amelyeket eredetileg nem vittek vissza a temetőből, hanem a sírhantba szúrták. A rudakat helyenként a sírgödörbe helyezték, a koporsóval együtt temették el. Rendszerint azonban már temetkezési kellékké vált. Az egyházközség tulajdonát képezi, és a fekete zászlóhoz hasonlóan – akárcsak a szentmihálylovát –, a templomba viszik vissza.

A koporsóvivő rúd tehát sírjellé vált azáltal, hogy a két darab rudat a sírhanton a halott lábához állították. A fejfához hasonlóan *lábfa*ként tölt be sírjel-funkciót. A lábfa megtalálható a Kárpát-medencében a Tiszától keletre eső vidékeken, Felföldön (Abaúj-Torna) és Erdélyben (Kalotaszeg) egyaránt. A lábfák többsége díszítetlen, de eredeti nagyságú csupán kevés helyen található, mint például Magyar-

Lábfás sírok. Tiszaug (1980)

létán (Litemi de Sus, volt Torda-Aranyos vármegye), Siklódon (Şiclod, volt Udvarhely vármegye), Pusztafalun (Borsod-Abaúj-Zemplén megye). Több helyen gombosra faragják – például Magyargyerőmonostoron (Mánástireni, volt Kolozs vármegye) –, de sok helyütt egészen a sírba süllyeszti, csak a felső részük látható. Kettő-kettő, vagy több, ahányan a sírban nyugszanak. A lábfa is elveszítette eredeti – koporsóvivő rúd – funkcióját, és a fejfához hasonlóan méreteiben nagy, impozáns sírjelként áll a sírhanton. A Tiszazugban – Tiszasason, Tiszaugon, Tiszakürtön – vastag lábfa állnak a síron, s egy halottnak csupán egy lábfa állítottak. Egy padmalyos sírban nyugvó házaspárnak például egy-egy fejfa és egy-egy lábfa került a sírhantjára.

Összegezésként hangsúlyozzuk, hogy tanulmányunk elkészítését alapvetően az motiválta, hogy a magyar népi kultúrának egyik sajátos megnyilatkozását, a fejfát, a fejfa sírjelet vegye vizsgálat alá monografikus igényrel. Az elmúlt több mint egy évszázad alatt nagyon sok közlemény látott napvilágot, amelyek a formakincsét, típusait vették vizsgálat alá, és számos tanulmány íródott meg, amelyeknek feltett szándéka volt a jelenség eredetét tisztázni, azaz a fejfaállítás szokásának magyarázatát adni.¹⁵

A fejfa azonban önmagában érdemben nem vizsgálható. A formakincs számbavétele, a díszítőelemek rendszerezése ugyan alkalmat ad arra, hogy a fejfa-kincs gazdaságát dokumentáljuk, azonban számos történeti és kultúrtörténeti tényező, néprajzi sajátosság teszi valóban érdekessé és népművészeti értéké a – sajátosan magyar – fából faragott sírjelet, a fejfát. A fejfa vizsgálata kapcsán szükséges magát a temetési ceremóniát vizsgálni, mivel annak számos olyan mozzanata van, amely összefüggésben áll a sírjelölés szokásával. A temetkezés helye, a temető, a sír olyan tényezők, amelyek figyelembevételre szükséges a népi társadalom és szokásrendszer és a sírjelölés kapcsolatainak feltárásához.

A tudományos vizsgálat egyértelműen azt igazolja, hogy a fejfa sírjel a protestánsok, elsődlegesen is a reformátusok körében található meg, elvétve azonban akad a lutheránusok között is, de például a Székelyföldön, az unitáriusoknál már nincs meg.

Ismeretes, hogy a helvét vallás, a kálvinizmus sajátos „magyar vallás”, amely a török hódoltság kezdetén, a XVI. század közepe táján honosodott meg Magyarországon. Főként Magyarország központi területein, így a Nagy Magyar Alföldön, a Dunántúl baranyai, somogyi, tolnai területein, valamint Erdélyben. Buda eleste – 1541 – után három részre szakadt az ország. Erdély önálló államiságot vívhatott ki, míg az ország jelentős része a török birodalom része lett, török uralom alá került. Meggyengült a római katolikus egyház hatalma. Az érsekségek, püspökségek, káptalanok menekülésre kényszerültek. A törökök a világi birtokosokhoz hasonlóan, az egyházi nagybirtokosokat is veszélyeztetették.¹⁶ Csupán a kolduló ferences barátok maradhattak meg a hódoltsági területeken (Jászberényben, Kecskeméten). Az önmagára maradt magyarság ön-

¹⁵ Összefoglaló jelleggel lásd NOVÁK László, 1980.; 2005.; KUNT Ernő, 1983.; BALASSA Iván, 1989.

¹⁶ A kérdéssel kapcsolatban SALAMON Ferenc, 1885.; SZAKÁLY Ferenc, 1981.

rendelkezésének különösen megfelelt a puritán protestáns eszmeiség, s ennek következtében a kálvinizmus teret hódított a törökök által megszállt területeken és Erdélyben, ahol még államvallás is lett. A lutheranizmus az erdélyi szászok, a királyi Magyarországon élő magyar főurak és északi szláv jobbágyok, valamint a szepességi szászok, cipszerek között honosodott meg. A XVIII. század eleji nagy népességmigráció során a Felföldről jövő északi szlávok és német területekről a Duna mentében idevándorló németek terjesztették Alföld-szerte és a Dunántúlon a lutheránus (evangélikus) vallást.

A fejfa sírjel a protestánsok között hódított teret, és jellegzetes magyar kulturális örökségnek tekinthető, amely annak ellenére, hogy viszonylag későn – a XVII. század végétől – jelenik meg, formakincsében, díszítőelem-rendszerében számos olyan archaikus vonást őrzött meg, amelyek a magyarság évezredes kultúrájának rekvizitumai. A katolikusokkal ellentétben nem keresztet, hanem faragott faoszlopot állítottak a sírra sírjelként a református vallású magyarok. A XVIII. században az Alföldre települt északi szlávok – tótok – döntő többsége lutheránus hiten élt (Alberti, Irsa, Pilis, Péteri, Dunaegyháza, Békéscsaba, Mezőberény, Szarvas, Tótkomlós), s a vallásüldöztetés miatt menekülésre kényszerült evangélikus németek szűkebb csoportja is. Akárcsak a szlovákok, a német Kis-Harta, Soltvadkert lakossága, a mezőberényi németek szintén fejfákat állítottak a sírokra, a szomszédságban élő magyarokhoz hasonlóan. Más evangélikusok által lakott vidékeken nem található meg fejfa sírjel.

* * *

A fából készült sírjel neve, népi terminológiája Kárpát-Európa-szerte *fejfa*, *fejéhez való fa*, *főtől való fa*, *fűtől való fa*, *gombfa*, *gombosfa*, ritka előfordulásként ismerhető meg az *epitafa*, *sőkfa*. E nevek a sírhant fejrészéhez állított sírjelek megnevezésére szolgálnak. Kivétel nélkül a tönkös vagy oszlop alakú fejfák tartoznak csoportjukba. A „gomb” jelzőként történő megnyilatkozása a fejfa díszítettségére vonatkozik: a fejfa csúcsát kivétel nélkül gombos ornaments elem díszíti, amely a fejfák többségéhez hasonlóan emberalakúságot, antropomorfiaát testesít meg, illetve szimbolizál. A tönkös és oszlop alakú fejfák rendszerint emberalakot jelképeznek. Köztük legismertebbek a szatmárcsekei, úgynevezett „csónak alakú fejfák”, amelynek egyszerűbb formai változata uralja a Tisztántúl, Északkelet-Magyarország (Zemplén, Abaúj, Borsod, Gömör) területeit. Az antropomorfia szép megnyilatkozásai találhatóak meg a Duna–Tisza közén (Kunszentmiklós, Tass, Szabadszállás, Abony, Tószeg), s a Tisza és Körösök vidékén (Békés, Hódmezővásárhely), a Kisalföld északi területén (Perbete, Nagysalló). A gombos fejfák is antropomorf jelleggel bírnak, s megtalálhatók Kárpát-Európa különböző vidékein, így a Duna–Tisza közén Nagykőrösön, Alsónémedin, Ócsán, Monoron, Áporkán, Majosházán, Dunavecscsén, Solton, Foktőn, Dunaszentbenedeken, Uszódon, Abonyban, Tószegen, Tiszavárkonyban, Vezsenyen, a Tisza melletti Szentesen, Szatmárban (pl. Börvely), Szilágyságban (pl. Désháza), Kalotaszegen (pl. Ketesd), Dunántúlon a mezőföldi Cecén, Sárbogárdon, a somogyi Szennán, Nagyabajomban. A legdíszesebb faragású fejfák a Duna-Tisza közén, Kalotaszegen, Erdővidéken lelhetők fel. A kalotaszegi, erdővidéki fejfák „gomb” faragásúak. A fejfa csúcsát gomb díszíti, a törzsét viszont a gombos, gyűrűs díszek mellett csillag és tulipán motívumok is ékesítik,

valóságos életfává varázsolvá a sírjelet. Az „életmotívumok” (tulipán, csillag) az antropomorf jelleget erősítik a csúcson lévő „gomb” dísszel együtt. Hasonlóan gazdag, gomb-tulipán-csillag motívumokkal díszített fejfák találhatók a Duna-Tisza közén Izsákon, Fülöpszálláson, valamint a szlovákok lakta Dunaegyházán, Albertin, Irsán és Pilisen.

Az antropomorf fejfák archaikus jellegűek. Ósi hagyományokkal hozható kapcsolatba formakincsük. Általános megnyilvánulás az antropomorfia, megtalálható azokon a területeken is, amelyeken a nomád életmódot folytató magyarság évezredekkel korábban megfordult (itt említhetők meg a kultikus helyeken álló kőből faragott emberszobrok, a „kamennaja babák”, jóllehet azok nem sírjelek). A sírhanton megjelenő, stilizált ember alakú fejfa általános és archaikus jelenségnek tekinthető. Egyes feltevések szerint a Felső-Tisza-vidéken általános – különösen Szatmárcsekére jellemző – ún. csónak alakú fejfátípus a magyarság ugor kori hagyományaival kapcsolható össze (ti. a tundra vidékén meglévő csónakon történő temetés szokásával). A gombosfák archaikus jellege is nyomon követhető a magyarság évezredek kultúrájában. Összehasonlított adatokat alapján rokonságot feltételezhetünk a magyar és a XIX. század végi baskír, kirgiz, kazah temetkezési szokások között. Az a teória viszont, miszerint a hódoltsági területeken – mint például Szentesen – a törökök temetkezési kultúrája, a turbános sírkövek hatottak volna a gombos fejfakincs kialakulására, csupán romantikus – ám logikus – elképzelésnek tekinthető.

A fejfák megnevezésére gyakran használt terminológia a *kopjafa*, amely azonban a népnyelvben nem található meg, mesterséges elnevezés. A XIX. század végén virágzó nemzeti romantika terméke. A sajátos nemzeti szimbólummá vált sírjel, a „kopjafa” a vitézi temetési pompára vezeti vissza eredetét.

A „vitézi korban”, a XVIII. századot megelőző időszakban a főúri, rangos temetkezés alkalmával játszottak fontos szerepet a harci jelvények és eszközök – sisak, aranyos sarkantyú, buzogány, zászló –, közöttük a szúrófégyver, a kopja. Miként a közzászlót, kardot a sírba törték, úgy rontották össze a templom falán a harci eszközöket, a kopját a fégyveres vitézek. Szélesebb körben – mint a székelyföldi lófók és székely harcosok esetében –, a zászlóval felékesített kopját a temetési pompa részeként a sírhantba szúrták nemcsak a reformátusok, hanem a katolikusok is (pl. a sóvidéki Atyhán). Ez a szokás adott okot arra, hogy feltételezzék egyes kutatók a fejfa sírjel és a kopja fégyver közötti evolúciós kapcsolatot. Azaz, szerintük a kopjából ered a reformátusok fejfája, s ezért alkalmazták rá a „kopjafa” nevet. Ez a feltételezés azonban nem állja meg a helyét. Mint a jeles néprajzkutató, Viski Károly kimutatta, a díszes faragású fejfa nem magából a szúrófégyverből, hanem annak tartójából alakult ki. Tehát, a kopja csupán szekunder sírjelölő funkcióval rendelkezett, mintegy sírmellékletként. A kopjás temetkezés a XIX. század felében, a „vitézi kor” végleges lehanyatlásával szűnt meg, és csupán a fégyveres kötelékben élő, határőri védelmi funkciókat ellátó székelység körében maradt fenn a legtovább, amelynek emlékét még a XIX. század közepén is nyomon lehetett követni.¹⁷ Sok helyütt – mint a sóvidéki Siklódon, Küsmödon, Etéden – a kopják és tartójuk végleg eltűntek, és sírkövek, koporsókövek vették át, illetve töltötték be a sírjelölés funkcióját.

¹⁷ Lásd ORBÁN Balázs, 1868. I.; VISKI Károly, 1910.

A díszes gombfifaragás szokása nem alakult ki, jóllehet sajátos módon megmaradt a „hagyományos” sírjelölés, miszerint a három koporsóvivő rúd közül egyet a fejhez, kettőt pedig a lábhoz szúrják (pl. Siklód). Ezek azonban „átmeneti jelleggel” jelölik a sírokat, addig, míg évek múltával a kőből készült síremlék nem váltja fel őket, mint volt az korábban is. Siklódon – de más helyütt is Székelyföldön, mint például Csókfalván – nem volt közös temető a faluban, hanem ki-ki a saját portáján, a házastelek végén lévő szilváskertben temetkezett. Itt sírkövek állnak a családi sírokon. A néhány évtizede létesített, falu fölött magasodó közös temetőben – ahová három rúdon viszik fel a halottat – a sírhantokba szúrják a koporsóvivő rudakat (egyet a fejhez, kettőt a lábhoz). A koporsóvivő rudakat más helyeken is (pl. a kalotaszegi Magyargyerőmonostoron, a Tisza melléki Tizsakürtön, Tiszaugon, Tiszaszöllősen, a bihari Ártádon, Biharfélegyházán, az abaúji Magyarbődön, Nagyszaláncon) a sírhantba szúrták lábfa-nak. Idővel a fejrészhez rangos kőből készített síremléket állítottak fel (pl. az Olt vidéki Alsórákoson). A zászlós kopja reliktumként maradt fenn a sóvidéki Korondon. A díszesen faragott fejfa, gombfa – az egykori kopja tartója – csúcsába a zászló csökevényét, kis fanyélre kötözött fekete szalagot tűznek. A háromszéki Erdővidék református lakossága széles körben állította a „gombfákat” a sírra a XIX. század végén, a XX. század első harmadában (valóságos kopja-erdő látványát mutatták a református temetők), amelyek csúcsába azonban zászlócskát nem tűztek, bizonyosságul annak, hogy a „gombfa” sírjel nem a kopja fegyver genetikus származéka. A gombfa-állítás szokása a XX. század második felében végleg az enyészetbe hanyatlott.

Zászlós fejfa. Korond (1982)

A fejfa tehát nem harci fegyver, a lándzsa, kopja fejleménye, nem abból származik eredete. Viszonylag kései jelenség a fejfa, melynek történetisége a XVII. század végéig nyomon követhető. II. József 1781-ben kibocsátott vallási türelmi rendeletét követően vált általánosan sírjellé a fejfa, „főtől való való fa”, „fejéhez való fa”, „gombosfa”, „gombfa” a protestáns – elsődlegesen is református – temetőkben, amely az 1848/49-es szabadságmozgalom elbukása után bekövetkező osztrák (Habsburg) nemzeti elnyomás végét jelentő, 1867-es kiegyezés követő, a nemzeti önazonosság megerősödésével is együtt járó, s azt erőteljesen kifejező népi díszítőművészet áramlatában élte virágkorát a XIX. század utolsó harmadában, a századforduló idején. Ez a fejfa azonban díszíttségében, formakincsében magában hordozza azokat az archaikumokat is, amelyek a magyarság évezredes kultúrájában reliktumként, survival jelenséggként éltek tovább és maradtak fenn.

A vitézi és nem vitézi, kismemesi, módos cívis, honorációr temetkezések során különös szerepet töltött be az epitáfium, a sírfelirat. Díszes, nemesfémmel

bevont fatáblákra, egyszerű fatáblákra, kőlapokra vésték fel az elhunyt érdekeit méltató szövegeket életrajzi adatokkal kiegészítve, és elhelyezték azt a síron. Ezek a sírfeliratok nemcsak a főrangúak esetében voltak meg, amelyeket rendszerint a templomok falára erősítettek fel díszes harci eszközök (aranyos lobogó, díszes kopja) társaságában, hanem az alacsonyabb rangúaknál is. A református Nagykőrösön a XVII. század közepéről származó történeti adatok szerint a lelkész, prédikátor sírját „fával rótták fel”, azaz olyan síremléket állítottak a sírra, amely az epitáfium funkcióját töltötte be. Fejfát még nem említenek a történeti források a XVII. században. Nagykőrösön bukkan fel először a „fejéhez való fa” sírjelnév 1739-ben, majd ezt követően rendre már említés történik róla nemcsak Nagykőrösön, hanem a szomszédos Kecskeméten és Cegléden is, és másutt. Ismeretes Nagykőrösről 1771-ben, hogy a mezőváros tekintélyes nótáriusának sírját epitáfiummal építették – amely valóságos sírkertnek tekinthető, melynek ajtajára sarokvasat is készítettek –, és a sírhantra „epitaphiumot” és „fejéhez való fát” állítottak. Az „epitáfiumra” szöveget metszettek, a „fejéhez való fát” pedig díszesre faragták és le is festették. A sírjelölő funkciót együttesen és külön-külön, az epitáfium és a fejfa töltötte be. A későbbiek során az epitáfium mint önálló sírjel eltűnt a sírról, a gombosfa egyedül töltötte be a sírjelölés rendeltetését. A fejfa viszont alkalmas arra, hogy törzsére véssenek nevet és rövid szöveget, s ily módon a fejfa egységesen tölthette be a sírjelölés funkcióját, magában ötvözve az epitáfium funkcióját is. Érdekességként említhető meg az, hogy ritka esetben – például Cegléden – a gombosfa törzsére – amelyen olvasható az eredeti sírfelirat –, későbbi temetés alkalmával már márványtáblát, epitáfiumot készítettek, amelyet a fejfára erősítettek. A XVIII. században ismeretes az „epitafa” névvel illetett sírjel, fejfa is ritka előfordulásként (Abony, Karcag).

Tehát, a sírokon egyszerűbb fatáblák, „emlékfák” voltak, amelyek eligazítást nyújtottak a sírban nyugvóra vonatkozóan. Később, a XIX. században, amikor már díszes fejfákat faragtak, az epitáfium egyszerű névtáblává alakult át, de fontos része lett a tábla alakú fejfáknak is. Ritka esetben – például Ordason – a gombosfa megőrizte a régi időkre utaló „epitafa” nevet a mai népnyelvben. A XVIII. század közepén Abonyban és Karcagon nem „fejéhez való fákról”, hanem a temetőben lévő epitáfiumokról történik említés. Abonyban a római katolikus földesúr – a „cuius regio, eius religio” elve alapján – üldözte a református vallású törzsökös lakosságot, s 1741-ben a jövevény katolikusok a temetőjükre rontottak és az „epitaphiumokat” feltűzelték. Karcagon a temetőből orozott „epitaphium deszkákat” tüzeltek el 1768-ban. Tehát az epitáfium „deszka”, valójában fából vágott deszkalap volt, amelyre szöveget véstek fel. Ez jelölte a sírhantot. Ez az epitáfium sírjel megfelel a későbbi névtáblának és a tábla alakú fejfának.

A napjainkban is meglévő névtáblák tehát rokonságot mutatnak az epitáfiumokkal, s egyben a fejfák őséneke is tekinthetők. Egyszerű formakincsűek, s gyakran átmenetet képeznek a fejfák másik nagy csoportja, a tábla alakú fejfák irányában, amelyek változatos díszítettségűek, de általában meghatározó epitáfium jelleggel rendelkeznek.

A tábla alakú fejfák között is szükséges megkülönböztetni az archaikus antropomorf formakincsűeket. A különböző vastagságú deszkából készült fatábla meghatározó díszítőjegye a felső résznek fejszerű kiképzése, de a törzs is rendelkezik emberalakúsággal. E típust reprezentáló legkarakterisztikusabb antro-

pomorfi tábla alakú fejfák határozzák meg Dunapataj református temetőjének sajátos népművészeti megnyilatkozását (copfos leány stilizált alakja jelenik meg). A tábla fejfák jelentős csoportját alkotják az oszlopos tábla alakú fejfák. Az antropomorfi tábla alakú fejfák általános jellemző motívuma a stilizált fej (pl. Bölcske, Szarvas, Nagyszalonta). Közöttük vannak olyan fejfák, amelyek sajátos formakincsében uralkodó motívum a tulipán (pl. Kémes, Perbete). E fejfátípus-csoportban vannak új stílusú fejfák is. Közöttük található olyanok, amelyek rendelkeznek antropomorfi jegyekkel, mint például a kalotaszegi Zsobokon, Kalotaszentkirályon, Magyargyerőmonostoron, Körösfőn, a Tápíóság vidékén lévő Bényén. Ezek az új stílusú antropomorfi fejfák eltérnek a hagyományos sírjelektől, fejfák formakincsétől, a régi díszítésű fejfáktól, gombfáktól, gombosfáktól, újszerű készítményű sírjelek.¹⁸ Az új stílusú fejfák között találhatóak díszes faragású, növényi ornamentikával díszített tábla alakú fejfák (pl. Irsa). Sok helyütt csupán egyszerű tábla alakú – névtáblaszerű – fejfákat állítottak, illetve állítanak a sírokra (pl. Mezőberény, Sárszentlőrinc), amelyek valóságos építáriumként állnak a sírhantokon.

Az új stílusú, oszlop alakú fejfák csoportjához tartoznak azok is, amelyek az obeliszki alakú sírkövek formavilágát utánozzák. Itt szükséges említést tenni arról, hogy elvétele a Kárpát-Európában megtalálható az egyszerű, díszítetlen, faragatlan fejfák is, amelyek a maguk egyszerűségében lehetnek archaikusak (pl. Szentesen), de újabb jelenség megnyilatkozásai is (pl. az Esztergom környéki Nagyölveden, Zsobokon) egyaránt.

A sírjelekkel, illetve a sírjelöléssel kapcsolatban szükséges említést tenni a jeltelen sírokról is. Sok helyen csupán fát ültettek a sírhantra, fejfát nem állítottak, vagy ha igen, az élőfával együtt töltötte be a sírjelölés funkcióját. Szükséges arra is utalni, hogy nem csupán protestáns, de más vallásúak (köztük római és görög katolikusok, ortodox keletiek) temetőiben is megtalálható a sírra ültetett fa.¹⁹ A hegyvidéki területen gyakran fenyőt ültettek (pl. a zempléni Abarán, Alsómihályiban), de az akác is előfordul (pl. a mezőségi Széken), gyakran gyümölcsfákat, így almát, meggyet, diót, epret (pl. a Duna melletti Nógrádverőcén, a nógrádi Szklabonyán vagy Kürtösabonyban, a Maros középső folyásvidékén, Nagyenyed környékén).

A fejfák viszonylag rövid korszakban éltek virágkorukat (XIX. század második fele, XX. század első fele), és a XX. század második felében sorra eltűntek a temetőkből, napjainkban csupán megfoghatatlan számú őrzik a különböző vidékek temetői a hagyományos fejfakultúrát.

A fejfák nagymérvű pusztulása következett be a XX. század második felében. Ebben az időszakban döntő társadalmi-gazdasági változások mentek végbe Kárpát-Európa-szerte, amelynek sajnálatos következménye a nemzeti jelleget erőteljesen magában hordozó parasztság kultúrájának, a hagyományos parasztpolgári életmódnak a felszámolódása, illetve megszüntetése. A temetők – különösen a

¹⁸ Ez is ékesen bizonyítja, hogy nem „kopjafák”. Bár nem követik a hagyományos díszítettséget, formakincset, általános antropomorfi megnyilatkozások, ellentétben a túldíszített, az ornamentiális elemek konglomerátumának is tekinthető népi iparművészeti ún. fejfákkal, kopjafákkal.

¹⁹ Nem csupán Kárpát-Európában, de a Balkánon is. Bulgáriában például a görögkeletiek sírján meggyfák találhatóak meg. Saját gyűjtés (1981)

városokban, így az egykori mezővárosokban is – elsivárosodtak, jellegtelen kőrengeteggé váltak. A fejfákat felcserélték az értékesebb mészkő és gránit, valamint a kevésbé értékes, jellegtelen műkö síremlékekre. Ez utóbbiak jelentik a döntő többséget. A temetőekben megjelentek a „kopjafák” is, a népi iparművészet termékei-remekai – függetlenül attól, hogy katolikus vagy protestáns a temető –, szakítva a hagyományokkal. A faragó iparművészek által készült díszes kopjafák nem a helyi jellegzetességet, hagyományos fejfakultúrát örökítik, hanem általános stílust képviselnek, a különböző csillag, gomb, tulipán díszítőelemek felhasználásával. Ezek a kopjafák valóságos nemzeti szimbólummá váltak azáltal, hogy a népművészet – nevezetesen a fejfaművészet – hagyományait, díszítőelem-rendszerét tovább örökítik, és nem csupán sírjelként, hanem történeti emlékműként is funkcionálnak, felállítva emlékhelyeken, köztereken egyaránt.

Irodalom

- BALASSA Iván
1973 *A magyar temetők néprajzi kutatása*. Ethnographia LXXVI. 225–242.
1989 *A magyar falvak temetői*. Budapest.
- BORBÉLY Gábor
1999 *Csónak alakú fejfák az érmelléki református temetőkben*. In: *Hol sírjaink domborulnak. Partiumi temetők*. Partiumi Füzetek (szerk. Dukrét Géza) 7. Nagyvárad, 130–141.
- KOCZOGH Ákos
1975 *Főtől való fák*. Confessio III. Budapest, 84–101.
- KUNT Ernő
1978 *Temetők az Aggteleki-karszt falvaiban*. Studia et Folkloristica 3. Debrecen
1983 *Temetők népművészete*. Budapest
- NOVÁK József Lajos
1910 *A temetők népi művészete*. Néprajzi Értesítő XI. 1–27, 149–161.
- NOVÁK László [Ferenc]
1980 *Fejfák a Duna–Tisza közén*. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái I. Nagykovács
1989 *Haufendörfen im Nordwesten der Groen Ungarischen Tiefebene*. In: *Ideen, Objekte und Lebensformen Gedenkschrift für Zsigmond Bátky* (Hausger. Béla Gunda – László Lukács – Attila Paládi Kovács). Az István Király Múzeum Közleményei – Bulletin du Musée Roi Saint-Étienne Serie A. Nr. 29. Székesfehérvár, 169–184.
- 2005 *Fejfa monográfia*. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 16. Nagykovács
- NYÁRÁDY Mihály
1963 *A szatmárcsekei református temető fejfái*. A Jósza András Múzeum Évkönyvei III. 1960. Nyíregyháza, 193–218.
- ORBÁN Balázs
1868 *A Székelyföld leírása I*. Pest
- Ö. BARTHA Júlia
1996 *Az anatóliai törökök temetkezési szokásai*. Studia Folkloristica et Ethnographica 37. Debrecen
- SALAMON Ferenc
1886 *Magyarország a török hódítás korában*. Budapest
- SOLYMOSSY Sándor
1930 *Ősi fejfaformák népünknel*. Ethnographia XLI. 65–84.
- SZABÓ István
1991 *Egy szamoszegyi tanítónő és ránk maradt kéziratöröksége*. In.: *Történelem, régészet, néprajz. Tanulmányok Farkas József tiszteletére*. (szerk. Ujváry Zoltán) Debrecen, 501–518.
- SZAKÁLY Ferenc
1981 *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Budapest
- VISKI Károly
1910 *Mi a kopjafa?* Néprajzi Értesítő XI. 221–224.
- ZENTAI János
1974 *Magyar fejfák 1–2. rész*. Élet és Tudomány XXIX. 69–74, 117–122.

Deák Ferenc Lóránd

Eltérések a csernátoni¹ temetési szertartásban

1. A református és katolikus elkülönülések és kölcsönhatások a temetkezési szokásban. Csernátonban a katolikus és református felekezetű lakosság temetkezési szokásában kölcsönhatások figyelhetőek meg. A falu művelődési és társadalmi életében egy erős református ráhatás érvényesül, s kimutatható, hogy a település a közeli református falvakkal² egy zárt református régiót alkot. Csernátonban a református felekezeti jelentshez származási és gazdasági jelentsékek is társulnak. A katolikus lakosság térben is elszórtan él. A két részből álló falu két önálló református egyházzal működik, míg a katolikus felekezetűek kisebb számban, térben távol egymástól egy laza hálót működtetnek. Az itteni református egyház erősebb gazdasági háttérrel rendelkezik, amit a magántulajdon visszaszerzése után még jobban megerősített. A református egyház kihatását a lelkészek itteni hosszú szolgálati ideje is erősíti³, míg a katolikus plébánosokat gyakran áthelyezik, és így egymás kezdeményezéseit kell átvegyék.

A csernátoni temetkezési szokáskör bemutatásakor a következőkben kitérek a katolikus és református szokáselemek sajátos jelentséire, valamint kölcsönhatásaira. Ezt követően az itteni katolikus gyászszertartás párhuzamaként bemutatom egy erős katolikus identitást felmutató falu (Esztelnek) temetését.

Az egyház évi szertartásai közé beépülő, életfordulóhoz kötődő és csoporttudatot megmutató szokásai között katolikus jelentséssel bír az öregek napja és a közös házassági évfordulók. Ennek átvétele megjelent a református felekezetnél, viszont a konfirmációs megemlékezések mellett másodlagosabb kezdeményezés maradt.

A virrasztóba beépülő egyházi vezető részvétele katolikus hasonlóságot mutat. Katolikus környezetben a plébános jelenléte a gyónásra való felhívás és lehetőséget erősíti meg. Ezt a mély jelentsést viszont, amit a hozzátartozók ilyen alkalomkor végzett gyónása jelent, a reformátusoknál nem éri el, és még mindig csak másodlagos elem. Felsőcsernátonban viszont a katolikusoknál a plébánost a kántor helyettesíti a virrasztóban, így gyónásra a temetést követő szentmisén adódik lehetőség. A csernátoni katolikus temetkezési szertartás és a felekezeti többségben élő katolikus falvak (Szentföld⁴) temetési szertartásai

¹ Csernáton háromszéki magyar település (Erdély), lakossága 4143. Felekezeti megoszlása: 2451 református, 1584 katolikus, 46 ortodox, 48 baptista.

² Maksa – Eresztevény – Besenyő, Dálnok, Albis, Mátisfalva – Márkosfalva

³ A felsőcsernátoni katolikus gondnok a katolikus hívek református felekezethez való átállását a következőképpen interpretálja: „*Elekes tiszteletes maga mellé hívta.*”

⁴ Szentföld (Csernátontól eltávolodó irányba): Futásfalva, Torja, Szentlélek, Kővár, Szárazpatak, Kézdiszentkereszt, Kurtapatak, Beléfalva, Esztelnek, Csomortán, Almás, Lemhény, Nyújtód; más katolikus régió Oszdola, Hilip, Hatolyka, Szentkatolna.

között is lényeges eltérések vannak. Lényeges eleme ennek a hozzátartozók temetés előtti kötelező gyónása, ami a csernátoni katolikusok esetében nem kötelező, csak lehetőség.

A katolikus felekezetűeknél a szentmise tartása és a gyónás mint a hazajáró halott távoltartása is megjelenik. A koporsóban a holttest kezének elrendezése a katolikusoknál többletjelentést kap (keresztbe tett kéz keresztszülőt, leengedett kéz keresztgyermek hiányát, a rózsafüzér kézre való helyezése *rózsafüzér* tagságot jelent).

A temetési szertartásba beépült *koszorúmegváltás* megnevezéssel jelölt adakozás az egyház részére a református temetéseken jelent meg, amelynek kezdeményezője a felsőcsernátoni református egyház, s ez az itteni katolikus gyászszertartásba is beépült. Megjelenítésében a református temetéseken tapasztalt formát követik. Ezzel ellentétben a katolikus falvakban kisebb formában és elsősorban a szűk családra vonatkozva jelenik meg. Katolikus temetési szertartásokon általános adakozási elem a *perselyezés*, amikor a ministráns gyermekek tálcával körbejárják a résztvevőket, akik aprópénzt helyeznek rá. Ez a környék katolikus temetkezési szokásaiban jelen van. Csernátonban is megvolt, de ezt mára a nagyobb összeget jelentő *koszorúmegváltás* már kiszorítja.

A temetést követő templomi megemlékezés – a halotról – (hat hét eltelével, évente, kerek évfordulók) a református felekezetűeknél az elmúlt két évtizedben jelenik meg. Idős adatközlők szerint ez katolikus megnyilvánulás, gyakran kíséri a *„nem vagyunk katolikusok”* megjegyzés. A vasárnapi prédikációnak csak egy kísérő és befejező eleme. A megemlékezést a szertartás befejezése után a harang felhívó jelzése tudatja a szertartásról távol maradók számára is. A megemlékezések, a katolikus megemlékezéssel szemben, gyakran elmaradnak.

A halottak napi világítás szintén katolikus elem, amelynek idegenségét mára a reformátusok egyáltalán nem érzik. A halottak napján a temetőben a református lelkész jelenléte a katolikus szertartás párhuzamaként jelenik meg. A köztemetőekben megjelenő egyházi képviselők más időpontot választanak, amelyet a megelőző vasárnapi templomi szertartáson jeleznek.

A katolikusoknál ismert gyertyahasználathoz református felekezetű idős emberek – emlékezve szüleik véleményalkotására – a későbbiekben is elutasítóan viszonyultak. Ennek példáját őrzi a szomszédos Albisban lejegyzett egyházi szövegrész is: *„a sírok kivilágítása hitelveink ellen lévén, nemcsak a lelkész, hanem a presbiter urak is ellene szólnak, ha egyebet nem tehetnek, családtagjaiknak tiltsák meg ezen hitelveinkkel ellenkező gyakorlatot.”*⁵ A gyertyahasználat a katolikusoknál a gyászszertartást végigkíséri, hiszen meggyújtásuk jelzi a szertartás kezdetét. A megemlékezéseken is egyik állandó szimbólum. A gyertya a katolikus felekezetűek szokásainak gyakori kísérő eleme. A csernátoni katolikusoknál a következő gyertyával megjelenített szokásokat gyakorolják a halottas szertartások mellett: Luca napján gyertyát gyújtanak, a vihar és rossz idő megszüntetésére szentelt gyertyát gyújtanak és szentelt pimpót égetnek, Balázs napján két keresztbe helyezett gyertyával mondanak imát torokfájás ellen.

⁵ Presbitériumi Jegyzőkönyv, 1952

Szintén katolikus jelkép a temetési zászló, amelyet a *gyászmélet* előtt visznek.

Katolikus sajátosság a háztól induló temetési szertartás szentmise-részének templomban való megtartása. Így a ház és a temető között kiemelt helyszín a templom. Azokban a katolikus felekezeti többségben élő falvakban, amelyekben a közelmúltban ravatalozóház épült, a templom szakrális terében tartott szentmise erre az új helyszínre tevődik át. Itt a temetési szertartás fő tere a ravatalozóház lett. Helyi sajátosságokat alkotnak az új épületek megtervezésekor. Így egyes ravatalozóházak fő tartozéka lesz a gyóntatófülke kialakítása.⁶ Alsó- és Felsőcsernátonban a *ravatalozóházakat* a református egyház építteti. Ennek felmutatását már előre jelzi a be nem fejezett épületen a csillagot helyettesítő *szélkakas* református jelképe. Nélkülözik a gyóntatófülke beépítését, habár a katolikus felekezetűek is ezeket az épületeket fogják használni.

Esztelneken a Zárda temetőbe való temetkezés rövid felvázolásával egy helyi sajátosságokat felmutató katolikus temetés forgatókönyvét mutatom be. A falu középpontjában lévő ferences barátok kolostora mellett lévő temető nem tartalmaz ravatalozóházat. Az ide temetkező falubelieket a háztól temetik, viszont a falu vallástörténeti jelentőséggel bíró egyházi életének hatása megjelenik a szertartáson.

A családi háznál a temetési szertartás a résztvevők részvétnyilvánításával kezdődik. Az egyház képviselőinek (plébános, kántor és ministránsgyermek) megjelenésekor a szertartás a temetési ceremóniához szükséges öltözék felöltésével kezdődik. A rituális jelentőséggel bíró öltözéket a ravatal előtti nyilvános térben egy bőrdobozban készítik elő. A plébánosnak a kántor segédkezik, a ministránsgyermekeket asszonyok öltöztetik. Ez a rituális elem a csernátoni katolikus temetési szertartásban nincs jelen. A fából faragott gyertyatartókba állított gyertyákat a szertartás megkezdése előtt gyűjtják meg.

Szintén eltérés a csernátoni katolikus temetéstől, hogy a háznál tartott rövid egyházi szertartás ideje alatt a női hozzátartozók is ott állhatnak a koporsó mellett. A kihelyezett székeket az egyházi szertartás ideje alatt nem használják. Egyéni *koszorúmegváltás* nincs, a család adakozik, valamint misét kérnek a hatodik hétre.

A szertartás fő centruma a templom. A ravatalt egy oldalsó teremben (cinterem) helyezik el, ahol a halottvivők testőrséget állnak. Számuk nyolc, négyen viszik a holttestet, társaik kísérik. Szerepkörüket a gyászszalagok és az arra feltűzött zsebkendők is kiemelik. A temető közelsége nem teszi indokolttá a halottvivők váltását. Nagyszámú jelenlétük szimbolikus, hiszen díszőrséget állnak a koporsó mellett, valamint a templom belső terében lévő gyászszertartás ideje alatt a koporsó felvigyázását végzik. Az egyházi zászlót az elhunyt keresztfia viszi a gyászmélet élén.⁷ Csernátonban a zászlóvivésnek nincs az élőkre vonatkozó kötelezettsége, ezért a férfiaknál a gondnok, a nőknél a harangozó viszi.

⁶ Kővár, Kurtapatak (épül)

⁷ „A római és görög katolikusok gyászmenelete minkor pompásabb volt a reformátusokénál” (Novák)

A templomban az első sorokban a keservek helyezkednek el, és gyászmisét tart a plébános. Ennek kezdő aktusa a családtagok gyónása. A gyóntatófülkében a ferences rendű szerzetes pap végzi a szolgálatot. A templomi szertartás, a családtagok bekapcsolása a szertartásba és a holttest templomon kívül való elhelyezése egy istentisztelet kiemelt állapotát teremti meg, amelyben az érzelmi kitörés helyett egy kontrolláltabb viselkedés jellemző a családtagok jelenlétére.

A templomból távozva újra egy gyászmenetre jellemző rend jön létre. A halottvivők rúdon viszik a koporsót, amelynek kiszállítása a hozzátartozók kapunál való megjelenésével esik egybe. A központi Zárda temető közelsége miatt végig rúdon viszik a koporsót.

Az elföldelést szimbolikusan a plébános kezdi meg, aki a gondnok által lapátra emelt földből egy maroknyit a sírgödörbe dob, „ember emlékezz, hogy porból lettél és porrá leszel” halkán mondott szöveg kíséretében. Ezt követve a legközelebbi családtagok is egy maréknyi földet dobnak a leengedett koporsóra. Reformátusoknál ez a rítus a lelkipásztor részéről elmarad, viszont katolikus kölcsönhatásként a családtagok nem rendszeresen követik ezt a gesztust. Az elföldelés kezdetén már távoznak a résztvevők, annak befejezésére már csak a családtagok maradnak. A torra való meghívás személyesen történik, és többször megerősítik.

Felsőcsernátonban a katolikus kápolna építése után gondoltak arra, hogy a temetési szertartás folyamatába a szakrális teret is bekapcsolják. A szűk tér azonban nem tette lehetővé, hogy a résztvevők mind jelen legyenek a templomi szertartáson, és így két temetést követően lemondtak erről az elgondolásról.

A közeli falvak református temetéseiben is megjelenik a templomtér bekapcsolásának igénye. A templom a temetési szertartás fő tereként az ikafalvi református temetéseken jelenik meg. Itt feltételezhetően egy reformáció előtti rítuselem maradt életben, vagy a szomszédos katolikus falvak hatása jelenik meg. Ennek alátámasztására emelem ki a környék református temetési szertartásaiban a templom bekapcsolásának szándékáról szóló feljegyzéseket, amelyek viszont nem váltak általánossá.

A következő feljegyzést 1923-ban a református felekezetű Albisban jegyezték le: *„A lelkész előterjeszti, hogy miután községünkben is kezd az a régi keresztény szokás életbe lépni, hogy az idős embereket a templomból temetik el, kéri a presbitériumot, csinnáltasson két kis padot, amire a koporsót a templomba ráhelyezhessék.”*⁸ Márkosfalván időszakosan lelkészi kezdeményezésre jelent meg a gyászszertartás fő tereként a templom használata.⁹ A jelenben a presbiter tagokat temetik a templomból. Csernátonban nem volt hagyománya a templomból való temetkezésnek.

⁸ Presbitériumi Jegyzőkönyv, 1923

⁹ A református felekezetű egyházi képviselők nyitottak a templom terében világi rendezvények megtartására. Így Csernátonban a közelmúltban konferenciát tartottak (a Bod Péter Napok alkalmával), valamint politikai fórumoknak is helyet adnak. A márkosfalvi református templomban nemrég Tamás Gábor könnyűzenei koncertet tartottak a gyülekezet vezetőjének szervezésében.

A katolikus falvakban a gyászszertartás fő részének a templom terében való megtartása hagyományként van jelen. Falvanként sajátos jelentése volt a ravatal elhelyezésének, amely gyakran a szentelt tér átmeneti terében, a cinteremben volt elhelyezve. Ennek a térhasználatnak a kiemelt jelentését a ravatalozóházak veszik át, amelyeket gyakran a templomkertben lévő temetőben építettek fel. A református temetkezési hagyományban ez időnként feltűnt, egy falu (Ikafalva) kivételével viszont nem vált általánossá. A reformátusoknál a templom terének használata elsősorban státusszimbólum, ami származás, egyházi tisztség vagy életkor kiemelésére jelent meg.

A katolikus felekezetű Gelencén az elhunyt csecsemő temetése és gyászolása hagyományos szokást örökít meg. Az elhunyt megkeresztelt kisgyereket *angyalkának* nevezik. A szülők hat hétig gyászolják. A keresztszülőknek tilos a gyászolás, mert azáltal *összetörnék* a lelkét. A reformátusoknál is rövidebb a kisgyerek halálát követő gyász, viszont hiedelem nem társul hozzá. A sírhely és a hozzátársított síremlék kicsinyített változata hívja fel a figyelmet a sajátos életkorra. Előfordul az elhunyt hozzátartozók sírhelyébe való temetés, amelyet a síremlék feliratában megörökítenek.

A csernátoni katolikusok temetési szertartása veszít erős felekezeti jelentéssel bíró rituális szimbólumaiból. Ennek a leegyszerűsödésnek a hatása jelen van más szertartásaikban is. Míg katolikus többségben élő településeken egyes szertartások megjelenítése a nyilvános térben, a település különböző pontjainak szimbolikus összekapcsolásával jelenik meg, addig itt a templom zárt terébe tevődik át. Ez a jelenség a felsőcsernátoni katolikus egyháztagok vallásgyakorlásában még jobban érződik. A Húsvét előtti keresztjárás a templom belső falán elhelyezett képek előtt történik. A búzaszentelésre katolikus falvakban a határban kerül sor, itt viszont a templomkertben. A nyilvános terekre állított három régi kereszt közül csak egy található meg. A falu két kiemelt teréről még a kommunizmus ideje alatt eltűnt kereszt helyett nem állítottak újat, hanem a táj kereszt általi szakralizálását elsősorban a templomkertben alakították ki.

2. A kommunisták és a szektások temetése. A következőkben kiemelt epizódszerű utalások a felekezeti gyászszertartástól való eltérésben azt mutatják meg, hogy egy ideológia kiszolgálására hogyan használják fel a temetés szertartását, és ezáltal hogyan zavarják össze a családon belüli kapcsolatokat.

Kommunista vörös temetés egy volt a hatvanas években. A pártszövetség részéről az egyik lelkes falubeli párttag *„prédikálta el”*, vezette le a szertartást. A búcsúztató az *„...elvtárs”* közösségi tevékenységének méltatását emelte ki. A rendszer tárgyi szimbólumait jelenítették meg a szertartáson: piros zászló és koszorú elhelyezése a párt részéről.

Az adatközlők visszaemlékezéséből felvázolt temetés rámutat arra a jelenségre, hogy az egyházat kizáró ideologikus megnyilvánulás mégis az egyházi szertartásból ismert előzetes forгатókönyvet hozta működésbe, és annak analógiájára teremtik meg rítusukat.

A párthoz tartozó családok a továbbiakban nem helyettesítették az egyházi szolgálatot. Megalakulásuk korai szakaszában volt még egy megnyilvánulás arra, hogy az ima alatt a kommunisták nem vették le a kalapot, ami

a családon belül is konfliktust teremtett: „...bácsinak a temetésére eljött, s nem vette le a kalapot, a kommunisták nem vették le a sapkát, s kacagtak. Utána összeeszkettek, te mocskos kommunista, nem kutyát temettünk.” Az itt kiemelt töredékes visszaemlékezések rámutatnak arra, hogy a hozzátartozók nagy törekvéssel társadalmi elvárásoknak felelnek meg, ám kezdeményezőként teljes elutasításban és megvetésben részesülnek. A ma is élő családtagok nem idézik fel aktív szerepvállalásukat. Sértés számukra az emlékeztetés. A múlt rendszer szerepvállalásának hártásával eltávolítják maguktól elődjük emlékezetét is.

Párttagok temetésének egyházi szertartásába építették be a csoportot megjelenítő búcsúbeszédet. A búcsúztatókat általában egy jól fogalmazó személy írta, valamint olvasta fel. Közösségi részvételekre szóló köszöntők és búcsúztatók megírását nem illett visszautasítani.

Felsőcsernátonban a legtöbb alkalmi szöveget elkészítő személy írásai között egymás mellé kerül a papi beiktatás alkalmára készült köszöntő, iskolai búcsúztató, a konfirmáció alkalmára készült konfirmandusok búcsúszövege a lelkésztől, elhunyt osztálytárs búcsúztatója és párttag-búcsúztató.

Az 1989. decemberi rendszerváltás előtt elhunyt párttag temetésén a temetőbeli papi búcsúztató és a záróének előtt olvasták fel a párt részéről írt búcsúztatót. Szövegek nem maradtak fenn, a résztvevők visszaemlékezése által rekonstruálhatók a búcsúztató tartalmi elemei: nagy megdöbbenéssel búcsúzik a pártszövetség az elhunyttól, elismeréssel méltatják az elhunyt köztevékenységét, ugyanakkor kihangsúlyozták a csapatból való kiesés veszteségét, és azt, hogy az elhunyt példaképe lesz a hátramaradottaknak. Az itt megjelenített nyelvi ideológia is mutatja, hogy nem a szöveg értelemszerű jelentésén van a hangsúly, hanem az előadás, megjelenítés aktusán. A szövegalkotó számára nem jelent teljes szerepbetöltést a feladat elvégzése, ha nem vállalja a hiteles előadását. Ezáltal el is hártja magától a csoporttal való szorosabb kapcsolatot, és a közösség előtti véleményalkotás az előadót minősíti. A faluban a párttagok viselkedése a rendszerváltás után lényegesen megváltozott. A halottbúcsúztató íróját és felolvasóját is megszólás érte, ugyanis „hallgasson, aki kommunista temetésen szónokolt”. A párttagok temetésének beiktatott új szokáselemei átértékelődve a mostani visszaemlékezésekben a nevetségesség és a gúny forrásai is. Ilyen példaként forog közszájon a kollektíva lelkes alapítójának a halála is. 1989 decemberében fia a Ceaușescu házaspár halálával viccelődött anyjának, aki a hír hallatára gutaütésben elhunyt.

Az egyházi adó nem törlesztése miatt egyik lakos halálakor elmaradt az egyházi szertartás. Szomszédai közadakozásból összeállítottak egy deszkakoporsót, sírt ástak, és eltemették a holttestet. A sírnál az elhunyt szomszédja elmondta a *Miatyánkot*, és elhantolták a sírt. Az egyházi szertartás elmaradása miatt a temetés időpontját a déli harangszóval egyeztetették össze.

A Csernátonnal közigazgatásilag egy községet alkotó Albisban is előfordult az egyházi szertartást nélkülöző kommunista temetés. A helyi kommunista csoportot összetartó idős asszony temetésén nélkülözték az egyház képviselőinek jelenlétét, viszont a temetést jelző harangozás jelentőségét fontosnak tartották. A református lelkésszel való kapcsolatteremtés lehetőségének kikerülésével az elhunythoz közel állók közül egy férficsoport saját döntéseként szólaltatta meg

a harangot. Tettükkel megsértették az egyház hagyományelvét. A *Presbitérium Jegyzőkönyvébe*¹⁰ megörökített bejegyzés értelmezésében az az állapot is felismerhető, hogy az egyház vezetősége hogyan reagál a visszaélésre, amikor tekintélyelvvel már nem tud kontrollt gyakorolni a lakosságra, amelyben újabb csoportosulások alakulnak ki. A lelkész azért fordul a püspökség külső és tekintélyes intézményéhez, hogy ennek tudtul adtával szabályozza a híveket. Adatközlők visszaemlékezése szerint a koporsót piros zászlóval terítették le. Az elhunyt végrendelkezésével is megerősítette a párhoz való kötődését, és házát egy szentgyörgyi párttagra hagyta.

A kevés számú kommunista temetés arra mutat rá, hogy a hatalom ideológiájával azonosuló, és azt saját vagy családtagjai életfordulóhoz kötődő szokásaiban megjelenítő személy a meglevő renddel szemben egy új szervezetű csoporttal próbál fellépni. Itt a kisszámú csoporttag mellett szimbolikus háttérként jelen van egy ideológia, amelynek tudata abban a helyzetben egy öngazolást érvényesítő megnyilvánulást hoz létre. A hatalom oldalán való megnyilvánulás abban a helyzetben felmentést jelent a felelősség alól, viszont a falu közösségében való létezésre hosszú távon felülbírált viszonyulásokat teremt. Ennek hasonlóságát látom abban a kevés számú gyilkosságban is, amelyben a román és magyar ellentét mutatkozik meg.

A kis és nem ismert egyházi felekezetekhez tartozó személyek halálakor a lakosság nagy érdeklődéssel fordul a temetés megszervezésére és folyamatára. A részvétel az elhunyttal és annak családjával való kapcsolattartást jelentené, ezért a közvetlen részvétel aránya nem nő meg, viszont az érdeklődés fokozódik. A temetésen részt vevő az érdeklődés középpontjába kerül, a tájékoztató szerepét tölti be. Megnő a temetési gyászmenet útjába eső családoknál a „temetésnézés” jelentősége.

Az elmúlt években elhunyt „jehovatanú” temetése sajátos módon tükrözte vissza a felekezeti exogámiában élő családok helyzetét. A család a református egyházból vált ki és tért át a baptista közösségbe, majd a család szűkebb ága újra egy más vallási hovatartozást választott. Így a temetésen a tágabb család három vallási csoportban oszlott meg.

Meglátásom szerint a temetés megszervezésére és lebonyolítására befolyásoló hatással volt a református környezet és a nagyszámú jelenlevő. A „jehovistaként” definiált csoport törekedett, hogy egy pozitív képet alkosson magáról az idegen környezetben. Ezért megnyilvánulásukban és a szimbólumok használatában leegyszerűsítették a vallási hovatartozás jelentését, amelyet csak a temetés temetői lezárásában osztogatott kiadványaikkal mutattak ki. Az itt

¹⁰ „A lelkész egy igen sajnálatos üggyel kell ma foglalkozzon. Köztudomású, hogy egyházunkban 1962. március 13-án du. 3 órakor lelkész engedélye nélkül megszólaltak a harangok bűnös kezek által. Szerzője az ügynek: Vajna Balázs a helyi néptanács alelnöke. Segítői: Elekes Jenő, aki húzta a harangokat a temetésre, míg Mihály András és Vajna József, akik őrt álltak a torony lépcsőjénél. Tudja azt mindenki, hogy Vajna Balázs sohasem fizetett sem egyháznak, sem lelkésznek, ezért letiltatott a rendes harangozás. Erőszakos fellépésével a legnagyobb bünt követte el. Ezen ügyről hivatalosan értesítettem az esperesi hivatait, hogy a szükséges intézkedést tegyegye. A presbitérium a gyülekezettel együtt elítéli ezt a vétkes lépést egyházunk ellen” (1962).

átadott ajándék párhuzamba állítható a tor funkciójával. Ennek átvitt értelme rámutat arra, hogy ebben a kontextusban a kiadványt nem lehet visszautasítani, mert a halott emlékét szolgálja.

3. Az urnás temetés. A megszokottól eltérő rítusok a résztvevőknek olyan rétegét szólítják meg, akik a látvány, az újszerűség vonzása által kapcsolódnak be a szertartásba.

A csernátoni temetkezési szokásokban újszerűnek és eddig idegennek tűnt a falu egyik középnemes leszármazottjának és kiemelt családtagnak, az Amerikai Egyesült Államokban elhunyt Cseh Tibornak urnás temetése.¹¹ A gyászszertartásában az amerikai szokáselemek jelenítődtek meg, amelyek a helyi résztvevőkben az ünnep jellegét emelték. A szertartás bemutatása közben arra irányítom a figyelmet, hogy a hagyományos temetkezési szokástól eltérő gyászszertartás hogyan kap másodlagos funkciót, amelyben a közösségi összetartozás élménye erősödik fel, valamint igazolása annak, hogy a közösségből kivált személy halála után hogyan válhat újra az itt élők szimbolikus tagjává.

A résztvevőket Haszmann Pál, a Csernátoni Falumúzeum vezetője mozgósította, akit rokoni kapcsolatok kötnek az elhunythoz. Így több résztvevő jelenlétét a szertartásra felhívó egyén személyes kapcsolatai biztosították, valamint a megyei napilapban megjelent gyászjelentés is a szertartásra felhívó funkciót erősítette. Az itt megjelent szöveg kommunikációs funkciójában a felhívás mellett az elhunyt személyét és élettörténetét közvetítette az olvasó fele.

A református templomban tartott szertartás kiemelt pontja az elhunyt élettörténetének és életútjának ismertetése. Ez a gesztus azért értékelődik fel, mert a közösségből több évtizede (ötvenes évek) elköltözött személy elvesztette a személyes kapcsolatait a falu közösségével, valamint a nála fiatalabb generációval nem is alakíthatott ki kapcsolatokat.

A lelkes szertartása¹² után az amerikai gyászszertartás mozzanataiként a hozzátartozók búcsúbeszéde következett. Az özvegy (Gábor Anna) megszólalása, mint hiteles információk birtokosa, rekonstruálta az elhunyt élettörténetét. Beszédének kihangsúlyozott pontjai az amerikai magyarság sorsáért vállalt felelősség, amelynek erősítése megvalósult a magyar cserkészcsoporthoz, magyar házak, folyóiratok alapításában, az anyaországgal való kulturális kapcsolatteremtés létrehozásában. Szövegének háttérében kitér személyes kapcsolataikra, amelyet unokája szavaival zár, ezáltal a generációk közti folytonosság érzetét erősítve a hallgatókban. Egy teljes és lezárt életpályaként mutatja fel férje életét. Az erdővidéki esperes (Nagy Károly) vallási motívumokkal megfogalmazott búcsúztatójában a közösségért és nemzeti értékekért felelős értelmiségi személyt jeleníti meg. A családtag (unokaöcs) beszédében a személyes kötődések, a veszteség érzései fogalmazódnak meg.

Az elhangzott beszédek a csernátoni résztvevőket szólítják meg, hogy egy közülük elszármazott ember élettörténetét megismerve fogadják őt újra a közösség tagjává. Az idegen környezetben nemzeti feladatvállalása felértékeli, misztifikálja személyét. Az ünnep jellegét erősítette a nemzeti szimbólumok

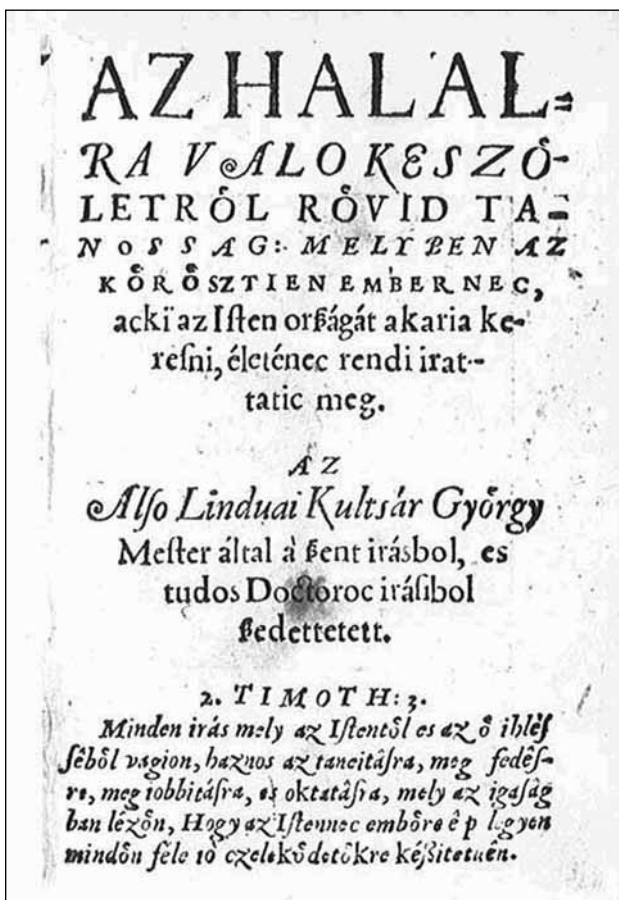
¹¹ Több urnás temetés nem volt Csernátonban.

¹² Az elhunyt életútjába jelenre való politikai utalásokat is beépített.

megjelenítése: magyar zászló, a templomban a *Hymnus*, a temetőben a család kérésére a *Székely himnusz*, valamint a *Magyarok világhimnuszának* eléneklése. Az urnát átkötő nemzeti szalag, valamint az urnát sírba helyező fiatalember székelyruhás öltözeke (nem helybéli) szintén felerősíti az elhunyt nemzeti és közösségi kötődéseit.

Az egyéni és közösségi, valamint nemzeti értékek együttes megfogalmazása fejeződik ki a szertartásban, amely által kihangsúlyozódik az elhunyt családjának a nemzethez és egy szűkebb közösséghez való tartozása.

A gyászszertartás abban is eltér az itteni temetkezési szokástól, hogy meghosszabbították az elhalálozás és temetés közti időt. Ezért a most lezáruló beépítő rítus már a gyász folyamatában van, ami érződött a családtagok kiegyensúlyozott viselkedésén is. A résztvevőkön a gyászruha az ünnepi öltözkészlet szerepét töltötte be. A lovas gyászkocsi és gyászmenet felállítása a templom és temető közti térben a helyi temetések imitációját követte. A temetőben újonnan felállított kopjafán feltüntetett elhunyt hozzátartozók nevei szintén a család egységét erősítették a szertartáson részt vevőben.

Kulcsár György: A halálra való készületről rövid tanóság. Alsólindva, 1573

E számunk szerzői

- Balázs Géza** (1959) – nyelvész, néprajzkutató, egyetemi tanár, Budapest
- Balázs Lajos** (1939) – néprajzkutató, egyetemi docens, Csíkszereda (Románia)
- Basa Viktor** (1974) – tanár, költő, katekéta, Hévízgyörk
- Beer Miklós** (1943) – megyéspüspök, Vác
- Berecz Ágnes Gabriella** (1958) – Budapest
- Bernáth Zsolt** (1973) – filmrendező, Dunaújváros
- Borbély András** (1982) – író, költő, kritikus, Budapest
- Cseh Károly** (1952) – költő, műfordító, Mezőkövesd
- Cseh Katalin** (1961) – költő, tanár, Kolozsvár (Románia)
- Csepeli István** (1945) – szobrász, Duna-földvár
- Deák Ferenc Lóránd** (1975) – tanár, PhD-hallgató, Kézdivásárhely (Románia)
- Dechandt Antal** (1959) – szobrász, Mecseknádasd
- Dobos Marienne** (1942) – köztársasági író, Budapest
- Elmer István** (1952) – író, szerkesztő, Budapest
- Farkas Kálmán** (1940) – költő, korrektor, Rév-Komárom (Szlovákia)
- Gilly Tamás** (1984) – szobrász, Kecskemét
- Gombos Andrea** (1983) – szobrász, Szombathely
- Görgey Gábor** (1929) – író, költő, Solymár
- György Attila** (1971) – író, szerkesztő, Csíkszereda (Románia)
- Gyurkovics Tibor** (1931–2008)
- Hargittai Emil** (1928) – kultúrmérnök, múzeumigazgató, Budapest
- Hegedűs Anikó** (1978) – Budapest
- Heritesz Gábor** (1948) – szobrász, Hosszúhetény
- Holló József** (1949) – hadtörténész, főigazgató, Budapest
- Iancu Laura** (1978) – költő, szerkesztő, Budapest
- Jász Attila** (1966) – költő, esszéista, szerkesztő, Tata
- Kornéli Bea** (1979) – író, zenekutató, Szeged
- Kőszegi Szabina** (1979) – jogi tanácsadó, Budapest
- Lászlóffy Csaba** (1939) – író, költő, dramáiró, esszéista, Kolozsvár
- Lukács Zsolt** (1971) – műfordító, egyetemi hallgató, Ljubljana (Szlovénia)
- Marafkó László** (1944) – író, Budapest
- Mohás Livia** (1928) – író, pszichológus, Budapest
- Novák László Ferenc** (1947) – néprajzkutató, történész, Nagykőrös
- Orosz Péter** (1951) – szobrász, Budapest
- Paulinyi Tamás** (1962) – író, parapszichológus, Budapest
- Pénzes Kristóf** (1978) – újságíró-fotós, Budapest
- Petz György** (1955) – író, költő, tanár, szerkesztő, Budapest
- Plank Antal** (1984) – szobrász, Érd
- Rakovszky Zsuzsa** (1950) – költő, író, Budakeszi
- Sándor Anna** (1983) – (mese)író, Budapest
- Sándorfi András** (1981) – költő, Székesfehérvár
- Szemadám György** (1947) – festő, író, Budapest
- Szentmártoni Szabó Géza** (1950) – irodalomtörténész, Budapest
- Szűk Balázs** (1960) – költő, tanár, Debrecen
- Végh Alpár** (1943) – író, újságíró, Nagymaros
- Verrasztó Gábor** (1964) – író, újságíró, Budapest
- Wehner Tibor** (1948) – író, művészettörténész, Budapest

Jász Attila

a pillanat vonzásában. Közelítések

Bátai Sándor papírmunkáihoz

(i)

Egy nap, amikor minden elveszett, ami fontos volt, vagy legalábbis annak tűnt, az egész világ, szőröstül-bőröstül, és csak néhány, mélybe merített papírlap harcolt tovább, valami érthetetlen oknál fogva, foszló fehérségével tüntetve, amikor már nem lehetett semmi mást csinálni, jelzéseket kellett kitalálni, végleg összekeverve vélt és valós dolgokat, magas és mély regisztereket, amikor már nem lehetett emléknymokat rekonstruálni, és minden ellentétes készítés ellenére, a lélek égésnyoma, a pillanat otthagya jelét a papír rücskös felületén.

(ii)

Csak jelet hagyni, semmi több, öntudatlan és megfejthetetlen, látszólag értelmetlen ábrákat a papírvékonyra zsugorodott valahai barlangfalon, míg el nem kopik az is, a folytonos törlések, kaparások miatt, csak a barna vérrel, az idő múlásával átítatott emlék marad meg róla, csak a vágó, jeleket kéne hagyni, semmi több, öntudatlan apróságokat, csak valami halványuló csíkot lélekmásolatként, töredezett figyelemzettetésként, volt mégis valami, ezt már persze láttuk, de ki emlékszik egyáltalán, hisz csak jeleket akartunk hagyni, semmi többet, könyörgöm, de ki tudja követni a varázslat elmúltával, hogy ki volt a mágus és ki az elvarázsolt, szép álmokat, jó éjszakát, jelek vagyunk csupán.

(iii)

Zuhanó, fekete figurák, a kráter pereméről, hopp, még ennyi se látszik, csak az utolsó pillanat vonzása, rögzítésére tett kétségbeesett kísérlet, a megtapasztalt tudás magmájától megperzselődött lélek nyomatai, elő- és élőképek a pokolra szállás alternatíváiról, zuhanó, fekete figurák, a végső visszatérés jegyében, átcsúsznak a vulkán fordított tölcsérére keresztül, a folyékony napba, az időtlenbe tehát, ahol minden emlék visszakapható a gyerekkorból, tovább, tovább, a közös tégelybe való beleolvadás lehetőségébe, talán, hogy a legközelebbi felszínre bukkanás sokkal fényesebb, vakítóbb legyen, zuhanó, fekete figurák születnek újjá a kráter hamu borította, leheletvékony peremén.

(iv)

A világ elvesztésének rögzítése a keresés legutolsó fázisa, nyomok a homokban, miközben a szél újra és újra átrendezi térképeinket, mégis, az elmosódó nyomok továbbmutatnak, valami fojtott folytatás felé, mindig az emberre utalva, hiánya által, a lehetőségre, a létezésre, van, volt, lesz, aki leírja az utolsó, foszlott és értelmetlen szavakat, kizárólag azért, hogy újra lehessen rögzíteni az én elvesztésének kezdetét.

Basa Viktor

öt seb

1.
madarak hangja,
lelkek hangja,

fák hangja:

az elmúlt idő

2.
egészen ritka
levegővétel,

zsoltárok hangja:

magasles

3.
gyönyörű hajsálak
zuhanása,

hullám az anyagban:

hideg játék

4.
csillagok fájdalmas
illata nyáron,

tiszta ég ereje:

univerzumok

5.
irónia hangja
kopár ragyogásban,

nevetség tárgya:

öt sebed

Verrasztó Gábor

A ladik

Rozsdás vasláncba kapaszkodva
fuldoklik a gazdátlan ladik,
öreg dongái rég beszakadtak.
Magára hagyta
a roskatag járású halász.
Gondolatban néha még erre csoszog,
és emlékei partján elmereng
a múltó időn,
a korhadt deszkák nyöszörgése felett.

Nagyváros

Ősszegyűrt fekete utak
tetején pokol tüze mosolyog.
Romba dőlt toronyházak,
megfojtott emberek.
Lángok szenes ölelésén,
az olvadt ég lassan lecsorog.

Majdnem vers

Estére nagyon szomorú lett az ég, temérdek havat
könnyezett a csendesen pihenő vidéki tájra. Vastag,
fehér takarót húzott a meztelen fákra, a roskatag alföldi
tanyákra. A szél meg, mint a kitartó futóbajnok, szinte
percenként az ajtónak csapódott. Belereccsent a nehéz
deszka, sikoltoztak a vékony repedések. Az asztalon
dülöngélt a gyertya lángja, mint aki közelgő halálát
várja.

Marafkó László

Vendéglét

avagy a láthatatlanra vezérlő kalauz

„Bizony ma már, hogy izmaim lazulnak, úgy érzem én, barátom, hogy a porban, hol lelkek és göröngyök közt botoltam, mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak vendége voltam.”

(Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség)

Szomorúság fog el, ha könyvtárban vagy éppen ócskapiacon olyan könyvre bukkanok, amely felvágatlan oldalakkal árválkodik. A szerző nélkülözhetetlennek vélt üzenetet rejtett bele, s kiderült, ötven, száz vagy még több évig senki nem vette a fáradságot, hogy feltépje az oldalak egybefüggő vékony hártáját, befogadni a közlendőt.

A körülöttünk, felettünk szenvtelennek látszó világ is tele van feltöretlen üzenetekkel. Nemcsak bámulni, ámulni, meg kell tanulnunk olvasni is belőle. Nem beelátni vágyainkat, hanem általuk kilátni abból a szűkre szabott létezésből, amelybe a megélhetési küzdelem és a megszokás kényelme préselt bennünket.

A jelek

nekem is szaporodtak.

Egy nap, álombeli állapotban, lendületesen ereszkedő mozgással, miként a madarak, átsiklottam egy másik létbe, amely idillien leképezte a földit: páras mezőn, egy kerti asztalnál ott ült anyám és apám. Mivel az álomban is eltöltött a bizonyosság, hogy ők rég meghaltak, itt pedig várnak, tudtam, hogy az átsiklással, voltaképpen halálommal megérkeztem egy másik világba. Sosem volt békesség vett kö-

rül, nem beszéltünk, s ők természetes derúvel fogadtak.

Amikor felébredtem, mindenfajta magyarázat nélkül és megfellebbezhetetlenül azt éreztem, hogy földi létem csak átmenet: valahonnan („onnan”) jöttem és valahova (ugyanoda?) megérkezem majd. Az álom erről adott hírt, ezt szondáztatta meg. A halállal kapcsolatos félelem, a visszatérés lehetetlenségének nyomasztó tudata, mely időm lejártából eredt, eltűnt. Mint egy megízlelt világ követe kezdtem új életet. Csakhogy ezt az életet kiteljesíteni nehéz, a hétköznapi beidegződések képesek visszaterelni az embert a távlatok nélküli monotóniába.

A történet

olyannyira banális, hogy szinte restellem.

Egy lakásfelújítás több hónapos tortúrája után, hetekig másutt lakva, a visszaköltözés kizsigerelt, türelmetlen állapotában, mikor a kocsiban a visszaszállítandó holmik a tetőig érnek, az ember odaül a volánhoz, s kinyitná a pedálzárát, mely külföldi gyártmány, s évekig megbízhatóan szolgált, bár az utóbbi hetekben néha megmaka-csolta magát, s a kulcs elfordítása után is csak a sokadik kísérletre nyílt meg.

A fáradt izmokban már annak sejtése, hogy este a régi szobában a fészekmeggihette hevert ágyba dőlhetünk, a kulcs a helyén, elfordul – és a pedálzár nem nyílik. Az utcán a nyári vasárnap késő délutáni fényei, a kocsiban tömény sötétség. Újabb és tízedik és ötvenedik kísérlet – és a zár

nem engedelmeskedik. Dühláva és kétségbeesés.

Egyórányi próbálkozás után körtelefon ismerősöktől beszerezhető készülékért (elektromos vágóeszköz), meg hogy a házból, amely előtt épp parkolunk, kapjunk áramot egy ismeretlen lakásból (majd kifizetjük), s engedelmes várakozás a szerszámok megérkezéig. Közben időnként újabb kísérletek a nyitásra, mindhiába. A kulcsot forgató mutatóujjunkon a vízhólyag addigra kifakad, a vörös, nyers hús sajtó sebszája már nem is zavar. Immár több óra telt el az első sikertelen kísérlet óta.

Az alkonyat hamut szítál, a dühődt kifakadások, önátkozások, életünk csődjére vonatkozó meddő önmélesztés után váratlan sóhaj szakad ki belőlem. Hangtalan fohász, pedig hozzátartozó sincs a közelben, mert az is magában búsong valahol.

A fohász

pontosabban körülíratlan felsőbb lényhez szól, tehát bizonyosan nem a gyerekkorban a katolikus hittanórán megismert, felhők közt trónoló „személyéhez”, a hatalmas és kimozdíthatatlanságában félelmes tekintélyt sugárzó Istenhez. Nem hozzá, de egyértelműen egy fölöttem s rajtam, sorsomon uralkodó hatalomhoz, még ha a pillanat vallásfilozófiai elmélkedésekre nemcsak tökéletesen alkalmatlan, de ilyesmi ellenjavallt is.

S a fohással egyidejű pillanatban, a rutinszerű kulcsfordítás után finom kattanás, a zár elengedte a kuplung és a fék egymáshoz kapcsolt pedáljait.

Öröm, szégyen és alázat. S rég halott anyám sokszor ismételt szavai: „Nem káromkodni, imádkozni kell.”

Pedig azt már akadozva tudok. Vagy nem akarok. Nem szeretnék.

Aztán előnt a megadó, fejet hajtó alázat, hála, fogadkozás a jóra. Hogy

mostantól fogva majd... Ami idővel aztán – szégyenemre – felejtődik.

Tudom, hogy a Műegyetem tanára most levezetné, hogy milyen fizikai törvények alapján, mely statisztikai esély és mechanikai műveletek vezettek oda, hogy egy fáradt rugójú szerkezet végül még egyszer, talán utoljára kegyeskedett rendeltetészerűen működni. És filozofálhatnék a véletlenről is, objektív voltáról, meg a törvényekkel való összefüggéséről.

Nem teszem, mert hittem: az a pillanat a rejtett erők működésére figyelmeztetett.

Nem a megtérésre, mert az megint más.

„És ezentúl már mindig így lesz?”

A kérdés

később, egy őszi napon, hazafelé menet, vezetés közben fogalmazódott meg bennem. Értelméhez némi magyarázat szükséges.

Akkor már több mint egy éve folyósították a nyugdíjamat, ám az évtizedekig végzett munkámat csak pár hónapja hagytam ott, a beleszólás hatástalansága, majd hiánya miatt immár évek óta reménytelennek érezve a helyzetemet. A kollégák sokáig nem is tudták, hogy kikértem a nyugdíjamat (s mivel vállalkozóként foglalkoztattak, nem is kellett tudniuk).

Életem – némi monotóniával – a semmittevés (ilyenre korábban sosem volt módom) és a napi feladatok, alkalmi megbízások rutinszerű hullámvásában telik. A tétnélküliség kényelmes és valószínűleg lassú halálra kárhóztató módján. A vérnyomáscsökkentő és -karbantartó gyógyszerek kilengéseket gátló éberségétől kísérve. A kérdés tehát ebből az állapotból fakadt.

S abban a pillanatban, mint a dárda, újra belém áll, amint a kocsai bal oldali ablakai hatalmas dörrenéssel

szétrobbannak. Szenteste előtti nap, adventkor szokatlan verőfény, lakásunktól már csak jó ötven méterre vagyok.

Az imént még egy IFA teherautó mögött haladtam lépésben, a kocsit lassan balra, az út szélére áthúzó-dik, én megkönnyebbülten elhajtánék mellette, amikor bal fülem közelében ez az iszonyú robbanás. Nem tudom, mi történt, fékezek, kiszállok, semmi bajom, de az autó bal oldalába bele-ékelődve az IFA nyitott jobb ajtaja.

Mint kiderül, a vezető melletti ülésen a segédmunkás, még haladás közben kinyitotta az ajtót, s nem észlelve, hogy én mellette elhaladok, kiugrott az útestre. A kivágódó ajtó az ajtókeretemet átütve a karosszéria-oszlopban állt meg.

„Húsz centire a halántéktól” – ezt már otthon, családtagjaimtól hallom.

S újra felötlük a pár héttel korábbi kérdés. Miféle „unalomtól” tartottam is én? A kényelmes élet egyhangúságától? Lám, másként is lehet, ha nagyon akarom. Szóval, becsüld meg, mi megadatott.

Persze, mondhatná bárki, a bal eset csak számomra volt az, amit kihüvelyezni véltem belőle. Mert a sofőrnek talán az járhatott a fejében, hogy minek is jött télen munkát vállalni a fővárosba, ugyanis vidéki cigány ember volt, s ha falujában nem is, a köztisztaságiaknál a téli idényben, amikor megszaporodik a tennivaló, mindig van felvétel. Az aszfalton landoló segédmunkásnak talán az, hogy mégsem kellett volna aznap két felesel indítania a napot. Gondolom akkor, a vitájukat hallgatva.

Persze hogy nekem meg egészen más, frappáns válasz az új élethelyzetemben való ténférgesemre.

Pedig nem én akartam, nem én provokáltam ki azt, ami az adven-

ti nyugalmat úgy vetette szét, mint a pelyvát. (Az unokáimat fél óra múlva kellett volna vinnem a kocsival. Micso-da szerencse, hogy nem ültek bent! Szerencse? Ne is merészkedjünk belemerülni az ártatlanok kímélésének sorsszerűségébe!)

Árnyékvilág

vesz körül bennünket. Nem a túlvilág, nem a másvilág, a halál értelmében. Kifehéredett árnyékvilág, mely csak akkor észlelhető, ha valamit megsértettünk. Tudatlanul, öntudatlanul, köztük erkölcsi értékeket, melyeket a látható és kitanulható emberi világ fogalmazott meg, de az örök érvényű sejtésére alapozva. Akkor ad jelzést önmagáról, ha e különböző világok úgy hatják át egymást, hogy határaik összeszikráznak. Mert áthatás mindig van, néma és nyomtalan, de kereszteződés csak ritkán. Okát megfejtani nem mindig tudjuk, s van, hogy annyit késik a magyarázat, hogy már semmi haszna nincs.

Ha ennyi világ képzelhető el, vajon hány olyan lehet, ami általunk elképzelhetetlen!

„Valami nagyon rossz érzés fogott el a vonaton” – idézi fel a meglett férfi kiskamasz önmagát, amikor egy nyaralásból egyedül jött vissza Budapestre. Ismerősök ültették fel a vonatra, hogy majd hozzátartozók várják a végállomáson. Amikor a pályaudvaron meglátta gyászruhás nagyanyját, már tudta, nagy baj van. Infarktuszban meghalt az apja. Körülbelül abban a percben, amikor a vonaton az az érzés elfogta.

Milyen jelek és milyen módon keltek útra az éterben? Útra kellett-e kelniük, s nem valaminő állandó kapcsolat működik, mely vészhelyzetben felerősödik, izzásba jön?

Közeli hozzátartozó meséli: rossz álma volt. Tornateremszerű, magas he-

lyiségben kötélhálón mászott egyre feljebb, hogy kijusson a fogságából. Már a mennyezetnél járt, de csak nem tudott átbújni a hálón, s izzadtan felébredt.

Másnap értesült róla, hogy testvérét abban az éjszakai órában súlyos közlekedési baleset érte, de szerencsére életben maradt.

Vajon milyen láthatatlan hálózat küldte vészjelzését az álom fátylában?

A válasz, meglehetősen, nem emberi jelzések formájában szintén itt van, de nem érzékeljük.

Az egymást metsző világok egyikebe zárt emberben néha megvillan – nem a felismerés, mert az logikai láncolatot feltételez, hanem egy szikra, mely a nem láthatót érzékelteti. Legalábbis a számunkra nem láthatót, bár az is a maga helyén van. Öröktől fogva. Örökké? Ezek már a mi fogalmaink. Amire a végességünk tesz érzékennyé. Ami nem érzékeny, az önmagáért van. Mi a felismerésekért?

Legyen világosság

– s lőn világosság! (Égő csipkebokorban jelenik meg a Bibliában az Úr.)

A fény. A fény gyermekei vagyunk. Ez a világ a miénk, ehhez idomultunk, érzékszerveink ezt képesek felfogni. A sötétséget mint ellentettjét tekintjük. Az sem másik világ – bár más világ, mint a fényé. Fény nélküli, ahol már csak tapogatózunk, más érzékszerveinkre próbálunk hagyatkozni, s mert elbizonytalanodunk, félünk. Pedig még ugyanabban a világban vagyunk, csak a látás képessége s a láthatóság nélkül. A másik világ (világok) e mögött van (vannak). Ezt sejtjük. Így mondják, akik ismerik. (Jézus: „Ti e világból vagytok, én nem e világból vagyok.”)

Hol van ez a világ? Az elképzelhetőtől túl, a távolságok távolságán is túl?

(Az eltávolítás emberi dóresége már csak ilyen.)

Mert mi van, ha itt van, a látható és érzékelhető világon belül, a modern fizika által megszondázott anyag mélyén? Körülöttünk. S a gravitáció által lepányvázott, a könnyű és szoros kölcsönhatások, kötések gúzsában leledző anyagi világ belül (befelé?) ugyanolyan végtelenbe tart, miként azt a táguló (lassulva vagy gyorsulva? – kiújuló vita tárgya) univerzumból következtethetjük. S e kettő valamiképp visszatér egymásba, önmagába. (Az ősi tudás is rögzítette ezt. Hermész Trismegisztoz: „Az, ami lenn van, ugyanaz, ami fenn van, és ami fenn van, ugyanaz, ami lenn van.”) Az atomokon belüli és a makrovilág egymás ellensúlya. Ahol eme egyensúly nem áll fenn, ott lehet a két világ átjárója. A hiányzó tömeg, a sötét anyag és a sötét energia, melyre következtet a csillagászat s a kozmológia, de még nem lelt a nyomára, pontosabban csak a nyomára lelt, s magára a lényegére nem, itt lehet mintegy a „talpünk alatt”, belerejtve az általunk is láthatóba. A másik világ belezárulva az egyikbe, egymásba sajtolódva. A másik világért nem kell időutazást tenni, s még csak nem is arról van szó, hogy ritkán nyílik meg számunkra, hanem mi ébredünk rá ritkán arra, hogy feltárulkozott előttünk. Nincs rá szemünk, nincs hozzá fülünk, mert másra kalibrálták őket. Csak a leghétköznapibb dolgok, a látvány észrevételére. A káprázatra.

A rejtélyek természete már csak ilyen. Ismeretes, hogy Einstein a relativitáselmélet megalkotása után a megmagyarázhatatlan feloldására, teóriája érvényességének kiterjesztésére elméleti alapon bevezette a „kozmológiai állandó” fogalmát, bár ezt a rendszer szempontjából merőben

idegennek találta. (Később élete nagy tévedésének tartotta a fogalmat.)

Nos, majd egy évszázad múltán, a világegyetem egységes fizikai magyarázatát kereső kutatók mintha igazolnák: Einsteinnek mégis igaza volt. A világegyetemnek körülbelül csak egyharmadát kitevő anyagot ismerjük, ám kétharmadát az ún. „sötét anyag” alkotja, s a további rejtély, a „sötét energia” pedig fékezi a tágulást. S mindezek létre különböző anomáliákból következethetünk, de „kézzelfoghatóan” nem sikerült megelenni őket.

A makro- (Univerzum) és a mikrovilág talán a fekete lyukak gigászi szivattyúiban ömlik át egymásba (Teljesség). A „Hol a világmindenség hátára?” kérdésre ennek alapján az a válasz, hogy sehol és ott, ahol akarom. Mert a Teljesség dinamikus egyensúly, vég nélküli egymásba hatolás, ki- és beforduló bendő, amely önmagát falja fel és teremti. Az Egyhez, az Egészhez hozzátartozik a szellem, amelyet az emberi analízálóképesség és -hajlam választott le az Egészről. A vallások Istennek nevezett Mindenhatója antropomorfizált, tehát „emberszerű” megjelenítései e szétválasztó szemléletmód kivetülései. A szellem ebben az értelemben tehát nem mozgató, mögöttes lényeg, láthatatlan erő, hanem a mindent (a láthatót, tapasztalhatót) átható valami, amely bizonyos pontokon (élőlények, ember) mintegy „megcsomósodik”, megsűrűsödik, kitérkedik. Hogy miért nem a legkristályosabb formában? A kérdés etikai előfeltevésekkel motivált, ezért hamis. Olyan formában nyilatkozik meg, amilyenre – ez esetben a földi – eseményvilág készíti. Mert egyébként állandóan, végtelenül és korlátlanul jelen van, még ha érzékelhetetlen is. Ugyanis nem lényyszerű és nem

létezészerű. Az emberi percepció viszont korlátozott, a nyelv pedig olyan absztrakció, amely csak e nyelv alapjául szolgáló tapasztalati világ felületes leképezésére alkalmas. A szellem tehát nem bújócskát játszik velünk, hanem mi játszunk töredékidejű szint egy roppant szivárványban. Ahova teszi mivoltunkból megszabadulva lénytelen lényegünkkel visszasüppedünk.

Az univerzum rejtelméi. Vannak tehát, de nem látjuk őket,

nincs rá szemünk,

mert a szemünk csak olyan dolgok meglátására való, amelyek a szem kialakulásában is közrejátszottak.

Mert általában mit nem veszünk észre? Azt, ami bár ott van, de nem válik el, nem válik ki a környezetéből. Ami feltűnő, az különbözik, tehát látható. A szellem ott van, csak felfoghatatlan a minémisége. Mintha nem is lenne. De időnként jeleket fogunk, valamiket, amiket jeleknek tekintünk. Jelenéseket a jelenségek érdektelen tömegében. A fantáziánk szüleményei – mondják a kételkedők. Igen, a szellemünké, amely néha ráismer az önmagával egylényegűre.

Amikor Einstein és a legnagyobbak a később igazolódó sejtéseikről beszélnek egymás között, nem is e rejtélyek lényegéről, hanem a birtokba vevő nyelvükről, tehát a megközelítés eszközeiről társalognak. Az a valami, ami a rejtély maga, az ember érzékei által megfoghatatlan, tehát csak párhuzamokkal írható körül. Ennélfogva a modern fizika, a kvantumelmélet, a kozmológia is létmetaforákkal él, még ha matematikát alkalmaz is. Egyfajta költészet. Más keveseké, mint az irodalom.

Profánul fogalmazva: Newton tehát pedellus egy elemiben, ahol a tanfelügyelőt Einsteinnek hívják, de ha az oktatási miniszter is megneveztetik, a

dolgokra akkor sem derülhet fény, ráadásul az iskolánkat nem tudjuk sem befejezni, sem elhagyni.

Az életbe vetett

ember, mint roppant áramlatban igyekszik a part felé, amelyen ez áll: halál. S nem teheti meg, hogy visszafelé igyekezzék, az erős hömpölygés tovább sodorja. Megpróbálja elfeledni, hogy mi várja, az elméjét, kedélyét elterelő műveletekkel foglalkoztatni (munka, szórakozás, boldogságkeresés, szenvedélyek), de a hullámok végén ott magasodik a kiiktathatatlan vég.

De vég-e? Olyan vég-e, amire számítunk? Mivel a halál az élettől eltérő minőség, az életre kalibrált érzékelésünkkel és fogalmi világunkkal nem is lehetünk ráhangolva. Tehát nem is csak attól rejtély, hogy „onnan” még nem tért vissza ember, hanem attól is, hogy netán visszatérve nem volnának rá szavai, csak körülírni, képekkel megidézni próbálhatná a túlnaniakat. (Az átkelés és visszatérés csonka formájának tekinthetők a halálközeli élmények, amelyek inkább a „kapu” megközelítéséről, az átmenet és zsilipelés fázisairól nyújtanak – ha mégoly drámaian és megtisztítóan is – töredékes élményeket.)

A halál más-lét, melyben a biológiai és fizikai összetevőkkel leírható test átalakul másfajta anyagformákká, a „lélek”, a szellemi pedig nem tudjuk, milyen közegbe lép át. Mint szó volt róla, nem önmagában a megtapasztalás hiánya a titok oka, hanem az, hogy ha az életre rendeltetett mivoltunkban kapnánk is valamilyen részleges bepillantást abba a létformába, a földi létezésre szolgáló szerveink, érzékelésünk vagy fel sem fogná e jeleket, vagy nem tudná emberi fogalmakra-nyelvre lefordítani őket.

A halálban az egyéni tudattal behatározható személyes lét helyett a sze-

mélytelen lét fogadja be a halál metamorfózisán átjutottat.

Erről

a más-létről

viszont szondaként hozhat némi halvány nyomelemet az álom és a képzelet.

A pszichológia számos álomelméletet ismer, legtöbbször Freud és Jung ez irányú munkásságára szoktak hivatkozni. Gondolatmenetünk szempontjából kevésbé az álomtartalmak jelentése és funkciója, netán a kollektív tudattal való összefüggése érdekes, sokkal inkább az álomnak magának a funkciója. Mert – leegyszerűsítve az egyik értelmezést – az, hogy az álom mint az agy gátlási állapota voltaképpen a regenerálódást szolgálja, vagy hogy az elfojtások felszínre kerülésével pedig a személyiség önkorrekciót végez, magyarázatnak túl kevés és szegényes.

Már a hétköznapi beszéd olyan, a vágyakozásra szánt fordulatai is („volt egy álmom”, „az a nagy álmom”) az álom magasabb rendű rendeltetését és értelmezhetőségét jelzik. Ugyanezt erősíti meg a hipnotikus álom feltáró, gyógyító alkalmazása is.

Az egyes álomfokokozatok empirikus leírása (ez mivel később, az ébrenlétben születik, kérdés, hogy hiteles-e) nem mond ellent annak, amire következtethetünk. A pihenési funkció értelmezhető úgy is, mintha az élő szervezet (mert nem csupán az ember álmodik, hanem az állat, így a kutya is) olyan áramtelepekre kötődne, amelyekre tudatos állapotában, ha akarna, sem volna képes. Eközben feltöltődik („frissítő álom”, „kellemes álom”, „egész napomat betöltő álom”). Tehát az alvás-álom állapotában éppen hogy nem lokalizált és kikapcsolt agyról beszélhetünk, hanem más dimenziók hálózatára átkapcsolt, rákapcsolt rendszerről.

Egyszer, a félálomban kérdés fogalmazódott meg bennem: Hol van őrangyalom?

Nem mentegetőzésül, éppen hogy a tárgyilagosság kedvéért megismétlem: a megszólított nem a gyerekkori katekizmusfoglalkozások jóságos és – ha kell – büntető, „nagyapaszzerű” Istene volt, s nem is a később elhagyott, felfoghatatlan és hatalmas elrendező. Egyszerűen a velem és felettem rendelkező, aki a hatalmát sosem fitogtatja, de ha kimutatja, az maga az ítélet. Tehát nem a tételes vallás istene, hanem a mindenek ura.

Már a kérdés sem a beszéd nyelvi logikájával, inkább a villám célratörésével tétetett fel, s nyomban érkezett a válasz. „Nyúlj át a kezeddél.” Nyomban felébredtem, mellettem feleségem aludt, mit sem sejtve az álombeli dialógusról, de arcán földöntúli nyugalom. A megnyugtató érzésen túl némi megszegyenültség is keveredett e ráébredésbe: a megingathatatlan összetartozás közben is sokféle érzéssel telítődik a házastársi együttlét, de ezt az „őrangyal” küldetést sose mertem volna rávetíteni, aki egyébiránt annyi mindent cipelt a család vezérlése, istápolása során.

Átfogtam karommal, ahogy őrangyalt talán nem szokás, ha ő – örök kételkedőként már megint hitetlenkedem – egyáltalán ott áll mögöttünk, s mozdul óvatlan lépésünkkor.

Belevetítem-e az őrzőangyalról hallott gyerekkori történeteket a sugallatba? Természetesen én is hallottam vallásos meséket, aztán évtizedekig éltem a racionalitás szikár mesénélküliségében („nincs mese, dolgozni, élni kell”). A hang viszont olyan megfellebbezhetetlenséggel hatolt az álom szövetébe, hogy kétség nem férhetett hozzá: nem belülről, felülről érkezhetett. Nem félelem riasztott el

a kételytől, hanem a tökéletes biztonság, ami a közlésből sugárzott.

Néha ilyen egyszerű a magyarázat.

Az alvás-álmom még a földi létben kapu, átjáró más létezmódok felé, melyek nem az agy, az elme néhány kilogrammnyi mikrovilágában születnek, s nem is annak produktumai.

A népi álmoskönyvek sok évszázados megfigyeléseket, tapasztalatokat rögzítenek, s bennük néha konkrét magyarázatokat találunk a különböző álmokra. Érdekes, hogy például az időjárás változásaival, előrejelzésével, megérzésével kapcsolatos álombeli történések ma is érvényesek, igazolódnak (halottal álmodni: hideg idő, időváltás). Ez a konkrét élettapasztalat a természeti lény voltunkban megélt és megőrzött benyomás, hiszen a mai civilizált, védett, komfortos életmóddal ellentétben valaha sokkal inkább ki voltunk téve a természet megpróbáltatásainak, így annak hatásait is intenzívebben megszenvedtük. Az álomlenyomat tehát, mondhatjuk, az emberiség közös emlékezetének átörökítője is.

Álmomban gyakran repülök. Többnyire könnyedén, homorítva, mint úszáskor, de itt mondhatni légnemű vízben. Máskor kétségbeesve, taposva, s emelkedve menekülve – többnyire sikerrel – üldözőim vagy a veszély elől.

Vajon mit ment át

az álombeli szárnyalás?

Amikor repülök, kinyújtott testtel, előre tartott kézzel, száz méter, pár száz méter magasan a házak fölött, könnyedén.

Egy álom történéseiben tenger-öbölszerű térség felett kellene át szállnom, télen, dermesztő hidegben. Nekivágok, s ami máskor (más álomban? más álombeli feladatkor?) könnyedén sikerülne, most kinkeserves: jég dermed a karjaimra, sejtem, hogy nem fog sikerülni. Visszafordulok.

Felébredek. Fázom. Redőnnyel el-sötétített szobában, egy szál nadrágban aludtam el a letakart ágyon. Kint sugaras nyár.

Vágyképzet avagy valahai ősi képesség emléknyma? A valamiképp megőrzött madárlét, hallét ösztönmaradék?

Fordítsuk meg a dolgot. Nem a jövő megelőlegezése? A földi porhüvelyétől megszabaduló emberi lény szellemi s nem biológiai lényegének kiszabadulása. Annak előérzete? A test nélküli élet, melyet nem úgy hívnak, de mi csak földi fogalmakkal vagyunk képesek dolgozni.

Álomértelmezéséről tudós szerzők azt mondhatják: naiv okoskodás. A tudományos iskolák elméleteire én viszont azt: kiötlések. Mindkettő kellően egyoldalú. Én legalább a saját álmaim felett próbálok némi hatalmat, ellenőrzést gyakorolni.

Az álom erői többször

visszanyúlnak

értem. Visszafogadnak újra és újra.

Férfi – ezerkilencszáznegyven táján, a még háború előtti Magyarország filmszürke díszletei közt. Húszas éveiben járhat, az egyik epizód alapján érezve, talán diplomázás előtt. Megismerkedik egy tüneményesen vonzó, rejtélyes lánnyal, aki egy Zugliget-szerű környezetben álló, örökké árnyékos, többalakos házban él. Séták. Beszélgetések.

A férfi – nem én, és mégis én. Gerjedésszerűen elemi vonzódás, egyre inkább elhatalmasodó vonzódás a lány iránt. Aki nem elutasító, de nem is biztató. Van, elfogadja a közeledést, természetesnek tekinti és talán nem is közömbös iránta. Közben nem konkrét, de baljós tudata annak, hogy a jövőben ott a magyar hadba lépés. A biztos hadba lépés.

Álombeli szimultanizmussal az is, vajon hogyan sikerül megúsznia a katonai behívót (ezek szerint az álombeli és az álmodó tudja, hogy megússza? – ezek álombeli, lappangó kérdések, s nem az ébrenlét utólagos faggatózásai). (Az írás örök hendikepje: a szavak linearitása. A szimultanizmus nyelvileg eleve lehetetlen, még ha technikailag megkísérelték is.)

Részleges ébredések, majd az álom újra beszív és folytatódik a némafilm. Semmi rejtett vagy szabados erotika, csak elemi vonzódás a lány iránt. Semmi megérezhető végkifejlet.

Csak az akkori időben a jövőbeli megmenekülés halvány érzete. Meg a lány gesztusok nélküli biztonsága.

Mindezt úgy töri meg a végleges ébredés, hogy az álom hangulata ott ragad, mint vízbe mártott izzó acélon a különös futtatási színek.

A férfit és a történéseket analizálni lehetne – utólag, megérzéses módon, illetve a különböző álomfejtő iskolák precíz elvei alapján. Nem tudom, nem kívánom.

Ki lehet? Valaha élt valóságos személybe költözhettem be az álom idejében?

Soha nem jártam olyan lánnyal, aki ehhez hasonló környezetben lakott volna, emléktöredékek tehát kizárva. Valahai kudarcok, nosztalgiai, elvetélt élethelehetőségek úgyszintén, mert semmiféle konkrét elemeket idéző dialógus nem maradt meg az álombeliekből. Apám háború alatti élethelyzetei még csak nem is hasonlóak.

Megint üzentek értem, nekem? Onnan, túlnanról?

Álmok tartanak életben, s ébredések edzenek?

Más: a kisgyerekkor győri háza. De a szomszéd ház. Tanácstalanul előtte. Jó lenne bejutni. Ez volt az „úriház”.

Az alagsori lépcsőbejáró, valami műhely most. Lezárva. A kapu csukva. Aztán valahogy mégis belül. Szokatlan: irodaház és szálloda vegyülete, szőnyeg a folyosókon. Egy asszonynak azt mondom, harminc éve nem voltam itt. Pedig negyven vagy ötven. Még a névre is emlékszem: Bakondiék vagy Bakonyiék. Lányuk is volt? Az asszony nem elutasító és nem tessék ki. Hallgat. Aztán egy fiatal nő, akit kísérek, s ő mondja, Bakondi (ébredéskor már nem tudom, hogy a fiú-e vagy a lány, tehát mégis testvérek voltak), szóval a Bakondi-leszármazott híres hegedűművész lett. Az nem lehet, vetem ellene, azok szemközt laktak, s a nevük: Csirszkáék. Az egész família zenész volt. De igen, igen, „a tanár úr” – így mondja, könnyes szemmel, s tudom, bizalmas kapcsolatot lehetett köztük, ha így sír. És sír vigasztalhatatlanul, ott, az utcasarkon, az aszfalton, mint egy száraz virág, egyenes szárakkal belegyökerezve az aszfaltba, a fiatal nő, aki, akárhogy nézem – s ez akkor ott mégis természetes – egy növény. Lehajolok, óvón a tenyerembe fogom, hogy kimentsem a zokogásból, s érzem, tenyerem védelmében észrevétlen hozzám bújik, immár nekem sugározza azt, amit valaha talán „a tanár úrnak”.

Erre ébredek.

Az álomban akár a saját, akár mások halálát, még inkább

halál utáni létét

képes megélni az ember. S noha az ilyen álombeli történések „jelmezei” nagyon is a földi létre emlékeztetőek, az átélt belső állapot személytelensége, szabadsága és könnyűsége e világi értelemmel szinte reprodukálhatatlan, szavakkal visszaadhatatlan.

Az álom-lét sajátos létezésforma. A benne megjelenítődött az álom átélője (aki szereplője, valamint akkori

és majdani közvetítője egyben) egyszerre fogja fel valóságos eseményként és bizonyos kívülállással. (Mint már említettem, néha valóságos elemelkedéssel.) Épp emiatt az álom ébredés utáni felidézése, értelmezése mindig torzítás is: a valahai állapotnak csak részleges tükre, még ha lényeges hangulati elemeit, átsugárzását sikerül is megidézni, atmoszféráját ideig-óráig átmenteni a tudatos állapot hangulati átszínezőjeként. Az álom-léten belüli kívülállás lehet akár hangulati vagy cselekvési önkomentár, önkorrekció, akár nagyon is direkt módon, szinte egy varázsló képességeivel. Ha netán az álombeli főszereplő (többszörre transzformált önmagunk) pusztulásával fenyeget a helyzet, szinte önmentő hang szólal meg: „Ez csak álom!”, s megálljként, végső esetben az ébredés menti meg szorult helyzetéből a főszereplőt, aki – mint kiderül – jórészt azonos álmodó önmagával.

A hétköznapi ember (s ide beletartozik a legfénylőbb intellektus is), mikor buszra száll, élelmet vásárol, reggeltől estig ténykedik, estétől reggelig álomba merül, nem a modern fizikai világkép, a relativitáselmélet leírta tér-időt éli meg, amelyben az idő a sebesség függvénye, hanem az egymást követő események tagolta, nevezzük így, lineáris időt. Amelyben a jelenségek szinte úgy érnek be, egymásra rétegeződve, mint a gyümölcs a fán, hogy aztán idejük végeztével lehulljanak.

Játsszunk el a képzelettel! Ma már nem is oly távoli égitestek űrszondákkal (és emberi látogatásokkal) feltérképezett tájai mintha a bolygónknak akár a múltját, akár a jövőjét (kihalt, pusztá, hideg táj) vetítenék elénk. A mindenségben, ahol születő és kímülő csillagokat egyaránt találunk, a

Földet, mint Noé bárkáját, tekinthetjük időzárványnak, amely önmagában hordozza későbbi pusztulását. Tehát amit ma, röpké földi létünk során érzékelünk, az nem egymás után következő fázisok sora, hanem egyben a már lejátszott jelenség, múlt, jelen és jövő egyidejűleg, de még a film közepénél tartva, miközben a következő fázis és a vég is készen van, valamikor, valakinél, az előttünk ismeretlen és soha meg nem ismerhető Rendezőnél.

Tehát a gyümölcs húsa mégsem fokról fokra épül és nemesedik, hanem készen van, csak mi az általunk igénybe vehető ideig próbálunk áthatalni rétegein és ízein.

A pszichológia régóta ismeri és magyarázza a *déjà vu* érzést, amikor valaki úgy érzi, már látta az éppen megpillantott városképet, járt ott, ál-mában megjelent neki, vagy mintha egyszer már átélte volna az éppen megtörténő jelenséget. A lélekvándorlás tanát hirdetőik az előző életből származtatott tapasztalattal próbálják magyarázni ezeket az érzeteket.

A „már láttam” érzésének szubtilisebb magyarázata az lehetne, hogy az érzékenyebb, de a megszokottba, a feledésbe belesüppedt elme a rá-érzéssel mintegy áthatol a lineáris egymásutániség hullámvilágán, s felfedezi a változatlan időt, a majdan be-következőt is magában foglaló időt,

az időzárvány

paradoxonát. A gyümölcsöt ízlelem, holott már nincs is, pedig még érik. Történik, de – mert vége lesz – már máshonnan, más idősíkból, kívülről, felülről nézvést meg is történt.

A „már láttam” érzése tehát nem a konkrét igazságában érdekes, nem az a kérdés, hogy az adott szituációt valaki megtapasztalta-e, hanem megvilágosító értelemben: nélkülem is,

a jelenlétem nélkül is megtörténhet valami, amit a sajátomként élhetek meg a magam életében, abban a metszetben, ami egyedüli tulajdonomként jutott nekem. S mindez azért lehetséges, mert abban, ami megtörtént, benne van a jövője is, ha úgy tetszik, a végzete, tehát már az is megtörtént vele, legalábbis a létezés egy másik aspektusából szemlélve, ahonnan a földi létezés csak szívárványló buborék a mindenségben, s bár története évmilliókat felölel, a mindenség felől szemlélve időtlen pillanat, mely bármikor szétpattanhat. Talán már szét is pattant, s mi még (már?) az eltűnés gyermekei vagyunk.

Hogyan értelmezendő az, hogy valamely jelenség-halmaz egyidejűleg történik is meg már el is múlt, van és nincs abban a formájában, ahogyan mi, azon lények látjuk, akik ide vetettünk.

Az általunk belátható mindenségben is, amely – feltehetően – az ősröb-banással vágott neki annak a végtelen átalakulásnak, amely a végtelenben ma is történik, e térben, egymást áthatva, egymásra hatva, egymás függvényében különböző korú képződmények léteznek (csillagok, csillaghal-mazok, bolygók, szupernóvák, „fekete lyukak”), holott életkoruk, abszolút értelemben, az említett keletkezés mo-zzanatától számítva – azonos. Mégis különböző korúak, mert saját életük volt: pl. a Nap bolygórendszere különböző korú, s így – s innen – tekintve a földi életet, a Föld lakói élő panop-tikumfigurák, amelyeknek a jövője mintegy oda van szögezve az égbolt más pontjaira. Csakhogy ezt a szemléltető ábrát nem mindenki képes (meri) így olvasni.

A mi időnk nem csupán a Föld tömege és sebessége által meghatározott, az emberi civilizáció kialakította

„felszabdalt” (a Földnek önmaga tengelye körüli és a Nap körüli mozgására alapozott) idóláncolat szerint telik, hanem a Földet befogadó univerzum „másik” (s ki tudja, hány) ideje szerint méretik, „ketyeg”. Akár már le is telt. Pl. egy, a földi időszámításhoz szokott emberi elme számára nehezen befogadható, más csillagforgó alapján működő „Tejút-másodperc” alatt. Ebben az értelemben valóban „burokban születünk”, mely bármikor szétpattanhat, hogy másutt és más buborékok keletkezzenek.

Az emberi elme, pontosabban egyik képessége, az intuíció, a ráérzés, mely tűként átszúrja az idő gombolyagát, tehát az intuíció, az „isteni szikra” képes valaha volt, de már elmerült emlékezetünket megvillantva, felismerni valamit. „Isteni szikra”, mert olyat szikráztat fel, mely rajtunk kívül, felett talán a mindenség egészét befogja, s bennünk úgy bukkan fel (ki?), hogy az talán maga sem véletlen. „Mikroteosznak” képzelni magunkat – talán ez sem a véletlen műve. (Sajnos, gyakran akkor is úgy élünk vele, amikor és ahogy nem szabadna, s azok teszik, akik e mikroteosz lényről nem is tudnak, csak kihasználják részleges hatalmukat.)

A fenti gondolatsor cáfolatául könnyű felhozni, hogy a tudatos emberi cselekvés naponta és pillanatonként áthágja az eleve elrendelés előbbi fátumát. Akár demonstratív is: az öngyilkos előbbre hozza saját végzetét (s nem is sejti, milyen létfilozófiai ügyben hozott döntést!). Csakhogy a fentiekben nem a személyre lebontott létezés fátumáról esett szó, hanem a földi létezés mindenségbe vetettségéről. Egy épület szerkezeti rendszere

önmagában nem magyarázza meg az oda bevonuló hangyák viselkedésmódját.

Megint álom: mindig ágaskodik, pedig feketne is, előtte a fekete föld, benyeldekelhetné, kipréselhetné, van bőven, finom, tápláló. Ha meg fekszik, éjjel, akkor mozdulatlan, mint eső után a testvérek, tétlen állat, hatalmas. Nagy, függőleges és buta. Buta, buta.

Szúrás a törzsben, némi rúgkapálás, hideg zuhatag, a víz árama sem hűti az átható fájdalmat, mielőtt egy síkos torok nyeldeklése továbbpréselne a görcsben rángó bendőbe.

A tátogó hal nagy ívben csattan a lucskos fűvön, vigyorgó arc hajol fölé, a végzet bárgyú kéjességével.

Miközben hangtalan süvít az űrben a vak kisbolygó, hogy a keresztezéshez odaérjen.

Mialatt a Naprendszer, a Tejút nyájával hangtalan siklik egy fekete lyuk roppant szívótorka felé, hogy az időtlenbe behulljon.

Miközben...

Eltűnök

egy elsötétülő pillanatban – a fénybe. És eltelik ötven vagy ezer vagy ki tudja, mennyi év, míg élő álomra viszabújok, nem törődve vele, hogy voltam már itt, mert mindig is itt voltam, testetlen, nem emberyelvű nyájban. Akkor még láttam, ám későbbi életemben már csak vakon, keresve az értelmét, s csak ritka pillanatban lelt rám a megvilágosodás, hogy az élet behunyt szemű vándorlás régről ismerős tájakon. Élet – kifordított lét, lét – befordított élet. Hát láss! – nem a látványt, hanem a feltárulkozót. Amiről a szavak megégett hangyákként bucskázhatnak alá.

Iancu Laura

Pater noster

Az asszony két száraz tenyerével támaszkodva próbált felállni az ágyról. Mint aki versenyfutásra, a legvégső meccsre igyekszik, nyögve emelte testét a szűrös szalmakupacról a kályha mögötti sarokban. Az októberi szél a kéményből a szobába tessékelté vissza a füstöt, ami a vályogfalak nedves testére feküdt. Sötétedő tekintetével a homályosra füstölt, verejtékező ikonról már alig láthatta az ősz hajú Istent. Vánkosa alá nyúlt, előkotorászta a szentelt virágot. Összemorzsolta a Szent Antal csipkét, alaposan bedörzsölte vele mellét, szívét. Aztán a szenteltvízből kortyolt egyet, megmentő szemét: hátha megered a könnye.

Szeretett sírni. Valamikor sokat sírt. Amikor még erős asszony volt, elég volt keserves balladákat dalolni s már patakzott is orcáján a könny. Úgy hitte: az ítéleten egyedül a könnyek számítanak majd. A könnyek üdvöztének – gondolta –, hiszen az ember egyedül akkor őszinte, amikor sír. Sőt, az embert sírni tudó képessége különbözteti meg a többi élőlénytől. Az, hogy ura halála óta egyszerűen nem tud sírni, nem hullnak könnyei, elviselhetetlen félelemmel töltötte el! Ismét ivott a szenteltvízből, orcájára hintette cseppjeit, reménykedett. „Istenem, Istenem, árazd meg a vizet...” – dúdolta magában.

„Ne sírj, asszony, ne sírj! – szólt a lecsukott szemében újból megjelenő, hazalátogató urának a lelke –; ne sírj, mert könnyeiddel elárasztasz itten engemet! Akkora vízbe’ vagyok miattad, hogy immá’ elnyuvadok! Ne nyuvassz meg!”

Az asszony, bár nem először hallotta ura figyelmeztetését odaátról, megrettent. Boldog volt, hogy jelenlétre bírta a szellemet.

„Hallja-e! Ha kend, amint mondja, a purgatórba van, ahol ugyebár örökös tűz ég, akkor hogy merülne kend ott el?” – marasztalja a feleség a látomásban a hangot.

Ilyenkor, halottak napján, különben a faluban úgy hiszik, az elhunytak lelke kijárót kap, egykori, földi otthonukba látogathatnak. Egyedül ezen a napon nem tudnak ártani az élőknek. De az asszony ezt a hiedelmet sem osztotta, mert ő úgy tapasztalta, a lelkek mindig is ott vannak a faluban, a házában, csak hogy a hús-vér ember azokat nem láthatja. Még hozzá azért nem, mert a szellemi létet nem láthatja a nem szellemi létezésű.

„Nincs az a szerencséje az embernek, hogy az Istent meglássa! Ahhoz előbb meg kell halnia! De hát ugye nemcsak a szemével lát az ember!” – oktatta gyakran a falusiakat.

Újabb kísérletet tett arra, hogy felálljon, arcot mosson, köszöntse a napot, jelezze a világnak, hogy van! Összeesett lábaira állt volna, de azok nem tartották meg. Hasonló helyzetben, korábban már réges-régen kiabált volna az udvarra fiának, unokáinak, hogy iparkodjanak a segítséggel. Most viszont csendesen ült, mint akinek önmagán kívül senkije nincs a világon. A mennyezeten szálló füstrengetegből ki-kilátszódtak a gerendák, egyiken ura kucsmája lógott, ami fényes éjszakákon holdfényt árasztott a szobába. Szikrázó szeméből páras

csillagok szálltak a szoba egére. Párnája jobb sarkába nyúlt a szentelt gyertyáért. Meggyújtotta. „Pater noster!” – idézte volna Istenét a helyszínre, akihez oly sok évtizeden át úgy imádkozott, hogy az imák nyelvét nem ismerte. „Isten vaj’ béveszi e szavakat, vaj’ nem! Ha én nem is értem őket, Ő csak kell tudja, mit mondok!” – vigasztalta magát, amikor megkísértette a kétségbeesés. Mert a kárhozattól erősen félt. Ezért adta Istennek a legőszintébb emberi állapotát: a könnyeit. Mással nem is tudott volna kedveskedni néki.

Ölbe vette ura kardigánját, ami a szeretett emberét melegítette, amikor a halál elragadta előle, szorongatta, ringatta magát az ölelésbe, miként a világot lükteti újszülött fiába az anya. „Jánoskám, Jánoskám! Ki fog nekem érdemet szerezni, ha a világ elfeledett sírni?” – mondta a kötött ruhának, és a pendelye alatt reszkető hideg lábaira terítette. Két száraz tenyerét egymásnak támasztotta, szíve magasságába emelte, mint aki készen áll ama végső találkozásra. Mint aki már a Mindent látja, s a könnyeiből rakott létrán: elindult.

PÉNZES KRISTÓF FELVÉTELE

Kőszegi Szabina

Setna története

(Részlet a Halottak könyve című regényből)

Egy reggel a nagy Setna kijelentette: „Minden embernek csak akkor lehet valamiféle értéke, ha jelen van egy olyan valóságban is, amely túlmutat önmagán. Ezzel nem akarom lekicsinyelni a profán tér-idő jelentőségét. Csak annyit mondom, hogy aki csupán abban él, az már életében meghalt, még ha nem is tud róla.” Setna borongósan álldogált még egy darabig, aztán visszalépett a falba. Aznap nem láttam többet.

„A Tengely akkor kezdett igazán kínossá válni számunkra, amikor Nanoferkaptah feláldozta a feleségét és a fiát egy olyan igazságért, amelyben rajta kívül nemigen hitt senki. Akkor ugyanis tudomásul kellett venni, hogy létezik”, jelentette ki a nagy Setna elkomorodva, „Nem mintha Nanoferkaptah nem lett volna hajlamos már korábban is az érzelmi túlkapásokra.”

Nanoferkaptah. Sohasem hallottam még ezt a nevet, mégis valahogy ismerősen csengett. Mintha már álmodtam volna róla. Megkérdeztem tőle, ki volt ez az ember, de Setna nagyot sóhajtott, és azt felelte, a kérdésemre valószínűleg maga Nanoferkaptah sem igen tudna mit felelni. Valaki, aki elindult, hogy aztán félúton visszaforduljon. Egy félreértés, mondta, de erről igazán ráérünk még beszélgetni.

Ha nem akar, hát ne akarjon, rántottam meg a vállam, és különben is, miért hiszi azt ez az embermaradék, hogy bármiféle szükségem lehet rá, rá, akiből félreismerhetetlen vegyszerszag árad, olyan erővel, amely elnyomja azt a másikat, a halottakét, amely elpusztítja a valóság lárváit, és különben is, lehet, hogy élt valamikor, az is lehet, hogy bölcsebb volt mindannyiunknál, de most már elmúlt. Vége. Borzadok tőle.

Néztem Setnát, de akkor, abban a pillanatban nehezen tudtam volna elmondani, hogy mit is látok voltaképpen. Mint ahogy azt is, miből táplálkozik ez a zsigeri ellenállás, amit iránta érzek. Amikor jó hozzám és türelmes. Beszél nekem. Gyomlál engem. És a fényét akár inni is lehetne. És a külseje... na igen, az nem volt állandó, ha röviden kellene jellemeznem, azt mondanám, akkor éppen szép volt és nagyon fehér.

Fehér arc, fehér ruha megfoghatatlan kontrasztban a sivatag homokjával és a sokéves színekkel, amelyek még mindig ott vibráltak előttem a falakon. Kortalanság-színű.

Lehet előle menekülni, de ez a fajta fehérség úgysem múlik el nyomtalanul az ember feje felett. Minden ingerültségem dacára belefolyt a lelkembe, mint a sósav, hogy kimarjon belőle mindent, ami túlzott vagy felesleges. Kitisztított, alkalmassá tett valamire, először éreztem valóban azt, hogy vagyok. Hogy lennem kell, mert nélkülem hiányozna egy szín a falfestményről. Nem volt jó érzés, mert a vedlés fájdalmait kellett hozzá elszenvednem.

Ott ültünk egymással szemben a homokkal teli padlón, Setna és én, hogy átmosson engem, mint az aranyszemcséket. Ma már jól látom, hogy több türelme volt hozzám, mint amennyit feltételeztem róla, miközben ott ültem, és jelzőket pörgettem róla az agyamban.

Szép és fehér.

Tudom, hogy ez önmagában nem túl sokat árul el róla. Sőt, azt hiszem, vele kapcsolatban minden jelző kicsorbult egy kicsit. Az ő arca úgy volt szép, mint a kőből faragott istenszobroké, elnagyolt és időn túli módon. Fehérsége pedig úgy ragyogott, mint a déli nap fénye. Amikor aztán fizikai valójában halva láttam, el sem akartam hinni, hogy az a ráncos, megfeketedett kis tetem ott a múmiakoporsóban ugyanaz, mint aki mellettem volt egy éven keresztül. Aztán valahogy azt a formáját is megszoktam.

Amikor az atmoszféra befejezte, Setna egyszerre megszólalt, és mélyszégyen nosztalgiával beszélt valakiről, akit életében ismert, de akihez jóval ambivalensebb viszony fűzte annál, mint amit szavaiból sejteni lehetett.

„Ami a külalakját illeti, azt mindenki másként képzelte el, legtöbbször valamiféle fának, az élet fájának, ami összeköti egymással a felső, a középső és az alsó világot. Minálunk Isednek hívták, az Istennő fájának, és semmi de semmi köze nem volt az alvilághoz, hacsak annyi nem, hogy sokan megpróbálták őt egybefogni a Nagy Idővel. De én azt hiszem, tévedtek. Mert az Ised sokkal inkább térbeli fogalom, minthogy az idő szinonímájává váljék. A fa egy folyamat: él, növekszik, meghal és alakot vált, amikor karót meg keresztet faragnak belőle. Ennyiben idő-jellegű. De az Ised volt maga a Tengely, és te a Tengelyre vagy kíváncsi.”

Hát persze, a Tengely. Róla egészen meg is feledkeztem abban a rámozduló áradatban, amelyben magamra hagytak; próbáljak kezdeni vele valamit. Nanoferkaptah, Ised, Wai. Abban a világban mindennek neve volt, mert aminek nevet adtunk, afölött uralmat nyertünk. Az istenek bánhattak így valamikor a világgal: rámutattak, befolyásuk alá vonták, aztán megalkottak számára egy zsinórmértéket, amire felfűzték a jelenségeket, mint az üvegyöngyöket.

Setna akkoriban kezdett engem Wainak szólítani, talán, mert így esett könnyebbé. Vagy a hatalma alá akart vonni, ki tudja. Átmosott és nevet adott. De amit az ő világáról elmondott, azt éppúgy nem éreztem még magaménak, mint a nevet, amit kaptam tőle. Hosszú utat kellett még megtennem. Sokszor szemére is vettem, hogy amit elmesél, az nem úgy hangzik, mint egy élet-történet.

Azért, mert nem is az, felelte.

Amit megélsz, az nemcsak életrajz, hanem a legtisztább mitológia.

Szűk Balázs
Széttépett zsoltár

Tiborc vagyok.
Nincs más utam.
Pontosan tudom, kik, mire szánták hátralévő életem.
Én vagyok az egyetlen és igazi vesztes.
Mit is tudják azok, akik naponta meglopják lelkem meleg dzsungelét,
s elűzik a fehér oroszlánokat a tengerpartról,
bele a tenger gyilkos kései közé,
mit is tudják, ki vagyok s ki lehettem volna?
Lettem egy üres szám, lettem egy kicserélhető doboz.
Lettem, aki mindenben vétkes, mert büntelen.
Már évezredek óta ismétlődik ez a gyilkos harc, velünk,
akik valahogy mindig alulra osztatunk.
S ez már mindig így lesz: a tenger mohó torka sötétre nyílik...
Órületem az egyetlen tisztesség. Temetőket hordok magamban.
A fehér papír kemény telében botladoznak fáradt szavaim.
Egyedül kell lemosni minden hazugságot magamról,
Amit nem én követtem el. Egyedül mosom jézusi lábam...
Tiborc vagyok. Félbehagyott Dávid, lefejezett szonett,
Vízbefúlt szerelem, kudarcok hűvös katakombája.
Tiborc vagyok
Meghalok
Vakok
Maradnak az évek
Utánam nem jön semmi,
Fehér kopogás...

Cseh Katalin
Az utolsó történések

Hol ül a csönd? A konyhában,
A konyha utca felőli sarkában.
Mehúzódik és remeg,
Mint Parkinson-kóros kezek.
A tálcán csirke, meztelen,
Bevetésre készen, fesztelen.
A kályhán víz fő, párolog,
A falon két pók támolyog.
A fürdőben forró a kazán,
Rajt' árnyak osonnak át lazán.
A szobában kopott ruhásszekrény,
Tölgyasztal és karosszékek,
Mögöttük, bennük rejtelem-fények.
Az ágy előtt papírfecni,
Ölében sunyít a semmi.
A kredencen fenyőág, angyalhaj,
– találkoztál már gyarló angyallal? –
Csillámgömbök a földön szerteszéjjel,
Gurulnak riadt, reszketeg reménnyel.

Nyílik az ajtó, s becsoszog az Isten:
„Házaló vagyok, a portékám ingyen...”

Hiány(ok)

– játékosan –

Nincs-kertemben
nincs-madár
nincsen mégis föl-le száll
majd elröppen hirtelen
álmodja egy nincstelen

Nincs-kertemben
nincs-virág
ontja volt-nincs illatát
az ösvényen csönd-serleg
benne a nincs megremeg

Nincs-kertemben
nincs-bokor
Isten jön s belébotol
majd az égre föltekint
itt járt de már nincs megint

Farkas Kálmán

ŐSZ

Állok valami előtt,
de nem tudom, mi az,
színeket lóbál az ősz
míg ég a kerti gaz,
lenyomva a rugalmas
láthatár kilincset
átnyikorognék egy
másik dimenzióba,
de utamba áll
régi barátom,
az öreg diófa.

Finita?

Ezek már az utolsó versek.
A halál is fogam közt herseg.
Daktilusok, jambusok jönnek,
dőlnék szemükből mora-könnyek,
eltolódott sormetszetekre
szítál hívó- s kínrímek ezre.
Kiszorítósdit játszik velem
s harsányan fölnevet a jelen:
Én vagyok a násznagyod, a vőd,
hamvadt múltad, sorvadó jövőd.
Eljön majd az utolsó szonett,
vagy már el is jött, és odalett
egy érdekes sors, de megérte,
emelkedő vagy ereszkedő
ritmus kényszerít-e majd térdre?

Agykeresztre verte

Valami furcsa már erre sompolyog,
pedig kint lángol a som, a kökény
s fonódik a történelem körém,
szólnak szilszkinbe vont tébolyult dobok,

csömörlött bolygó sava, krétertorok-
hányadéka fröccsen majd s a földém
beroggyan. A jelen ocsmány ködén
ismét átvillan a vörös, a horog-

kereszt, a fullajtár hiába cikáz,
csak a rettenet járja, a vész, a gyász
míg stádiumokon billenünk át.

Ember vagyok e fonák közegben, mert
cipelem a vérző, agykeresztre vert
gondolatot, melyben ott a tovább.

Aztán

Mikor már nem kell
megértened semmit
kitüremlődsz
az idő gubójából,
szárítkozol a
tér redőiben,
aztán a lélek,
az örökkévalóság
lepkeszárnyaival
szétsuhansz
a mindenségbe.

Sándorfi András

Kapcsolatok

Neked esik a csend hátulról,
hajadba kap és kiszívja nyakadat,
üvölnél, mint a sakál,
de még csak úgy sem tudsz,
mint egy kisgyerek.

Fakéreggel pelenkáztak, hogy
felnőtt fejjel ne kelljen szégyen-
kezned, de téged egy kutató
tekintet már plakátra feszít
rémlátomásaidban.

Nem írod le magad,
talán...

És mégis kegyetlen veled az idő,
mert csak így engeded, hogy
hozzád érjen, holott érzed,
agyoncsókolna ajkaival,
ha csak egy pillanatra is elengednéd
vaskezeddel vasfogát

Pogány köszöntő

Áttértem Óceánia hitére.
Tűzzel, tánccal áldozok,
hogy zápor hulljon a földre,
hogy nap süsse a fák koronáját.

Áttértem Óceánia hitére,
hogy mint bennszülött lehessek:
meztelen és bátor,
odvas panel-dzsungelek
hús árnyékának a mélyén.

Áttértem Óceánia hitére,
 hogy megszokott sötétek helyett
 egy ismeretlenbe lássak,
 szemekben bújtatott napjaimat
 felragasszam az ég magasába.

–

A vadak hitére tértem,
 hogy úgy kutassalak,
 hogy úgy hihesselek,
 mint jámbor bennszülött.

Égetek áldozatot, zsugorítok tetemet,
 lándzsám az egekbe repítem,
 s boldog vagyok, ha a tűznél este
 istenek fénye borul rám:

Látom a tűz ragyogását,
 érzem a szél erejét,
 hajlok, mint az óceán nagy
 hullámai, s leborulok a földre.

Dobban a távoli szó.
 Érzem a messzire rezgőt.
*Szóljatok, rezdüljetek
 még ismeretlenek,
 még megtalálhatók.*

–

Néhány nap, s te is
 itt leszel velem
 – súgják a kivetett csontok,
 kövek, ínszalagok.
 Dobok zuhognak, s a tűznél
 este reszket, remeg a testem.

Petz György

Ismeretlen magyar költő sírverse

Sohasem a halál nehéz,
csak a hozzá vezető út:
meglátni Isten szemében
porló, barlangos üreget.

Kő akartam lenni régen, szikla,
kitisztult, mint a rácsszerkezet,
miben nélkülem is magam vagyok,
vágytalansággal már büntelen.

S most, eső után, fűszálnyi zöldből
hártyás szárnyon íves vágy emel
napot tudómba szívni, kék eget;
glóbusznyi szemmel szertenézek:

hangok szólnak, apró tüzek:
„minden útnak egyike vagy,
egyszerre gömb és egyenes,
nincs pihenni porló üreg.”

H. Hadabás Ildikó

A kés

Ott ült a nő és a férfi némán a rozoga Ladában, és szótlánul hallgatták azt a különös kopogást, amely már egy órája kísérte őket. Csak lopva vetődött fel bennük, el-elharapott megszólalásuk előtt, hogy talán ezzel az öreg jószággal lehet megint valami baj, mégsem mondták ki a tabut, mert ezzel talán elodázhathják a rosszat. És most a csend is nagyon jólesett mindkettőjüknek.

A nő elnézte a tél tájainak éles kontúrjait az elváló piszkos színű hátterekkel, és Bruegel jutott az eszébe: képeinek metsző hidege, szegénységsszaga, téli tájainak időtlensége. Szerette ezt a régen volt világot. S ahogy nézte a budai hegyeket a lassan keringő varjakkal, átcúszott abba a bruegeli másik időbe, amelyben ugyancsak kerengtek a végtelen égbolt alatt a fekete madarak, a németalföldi táj befagyott tavának jegén pedig az emberek. Korcsolyáztak ugyan, de soha nem hallotta meg a hangjuk nevetését. Mégis végtelenül boldognak gondolta őket az időnek ebben a kimerevített pillanatában.

– Talán az a világ még ismerte a teremtés rendjét – gondolta –, és el is tudta fogadni azt. – Bizonyára ezért nem érzett soha a németalföldi festő képein zavaró vágyakat.

A nő utaztában élvezte a jelen és múlt tájainak összefonódását, miközben öntudatlanul hallgatta a kocsi hangos motorműködésébe beleolvadó monoton kopogást, amely szinte elszongította. Megfogalmazhatatlan boldogságot érzett.

Hirtelen értek be a fővárosba. A téli világból az évszaktalanba. Még egy-két kör az utcákon valami jó parkolóhely felé, s az időtlenség filmje fájdalmasan elszakadt. Valóságsszaga volt itt már mindennek. Mikor körülményesen kikászálódtak a kocsi és a csomagok fogságából, a férje döbbenete visszafordította elindulását:

– Te, nézd csak, mi van a kocsi tetején!

Először nem is vette észre, annyira odasimult a tető alumíniumkereténél futó vajatba, közelebb hajolva húlt el a disznóölő kés megpillantásakor. A férje mindeközben nevetve csóválta a fejét:

– A kertben használtam utoljára, milyen furcsa, hogy idekerült, s az még inkább, hogy nem esett le.

– Uram, Isten! – kapta el a nőt az emlék, s az autózás kiváltotta hányinger. Leemelte valamikori gazdag nagyapja Amerikából hozott acélpengéjű kését és beletette válltáskájába. A vége kilógott belőle, de csak annyira, mint gyermekora sajtásai. Ezek a sajtások imákba zárt titkok voltak, csak az Istenre és rá tartoztak. Hát most az egyik ajtó nyitva maradt, mert nem tudta jól becsukni.

Elborulva, félig öntudatlanul nyitotta ki házuk kapuját, s vette az irányt a végtelen lépcsősoron felfelé-befelé, s miközben cipelte az eldeformálódott csomagokat, a táskájába rejtett kés hegye bele-belenyomódott a karjába. *Mire felért az ötödik emeletre, hallotta, hogy részeg apja dülöngélő ajtónyitása becsapódik előtte. És ő ott állt mindenén kívül, mint mindig. A lányok titko-*

kat sugdolózó összebújásán, a kitűnő tanulók magabiztos bennfentességén, a szerelmen, az egész életén kívül.

Csend vette körül, és olyan fehérség, amilyent csak olyankor látott, amikor elvesztette az idő jelenét. Elég volt ehhez néha egy szó kiváltotta emlékkép, torzra sikerült mosoly, és máris magába fordult. Elnémulásaiban fogódzót keresett a jelen értelmezésére a múltban. Semmi sem érdekelt ilyenkor, csak az idő és történet párhuzamainak miéértje. Legtöbbször logikátlanul kapcsolódtak össze ezek az emlékképek, amelyeknek nem is volt mindig történésiük, csupán érzelmi láncszemeik, felsejléseik. Olyanok, amilyenekben újra rá lehetett ismerni a múltra, a gyermekkori kegyetlen hidegekre, amelyekben didergő rongyaiban például az a bizonyos öregember odaszögezve a hosszú, utcafrontú ház sarkán, moccsanatlan, nap mint nap álldogált. És ő nyolcévesen megrendült, mert nem volt rajta zokni, kabát, cipőfűzője sem volt, s talán már nem is ember volt. Mindig ránézett, feketén, rezzenetlen, és ő sokáig akarta, szerette volna viszonzni a tekintetét, de a kezek továbbbráncigálták. S egyszer csak, nem támaszkodott ott senki. Csak a helye volt meg az öregembernek, és a rettenetes hidegben üresen maradtak a falak, a lengő kapulécek, az utca.

– Hol van? – kérdezte a felnőttet. Mindig így kérdezett. Soha nem értették meg elsőre, mit akar. – Pedig annyira egyértelműek a dolgok – gondolta akkor.

– Kicsoda?

– Az ember.

– Miféle ember?

– Hát, az ideszegzett.

A felnőtt körülnézett, lehajolt, és azt súgta neki:

– Megfagyott.

S miközben odalehelte a fülébe, fehér csíkot húzott hangjával kettőjük közé.

– Övé volt ez a ház, meg a kovácműhely, tudod? És megbüntették érte.

Hát ennyi volt, így tűntek el a fontos dolgok a látható világban. De ő megőrizte belőle azt, amit tudott, és ha fehér volt a csend, előhúzta az arcokat, a hangokat, a mosolyokat és fájdalmakat az emlékezés kamrájából. Mint most is. Az apja hangját, azzal a borzalmas éjszakával, amikor a mamát, igen, a mamát meg akarta ölni. Csak azért nem tudta, mert a disznóölő kést nem találta. Hallották mind a ketten, a mamával együtt, aki odabújt mellé az ágyban, átölelte, hogy meg védje, miközben közvetítette a kinti zörejek kereső állomásait:

– Nem találja!

A villák és a kanalak csörögtek, zörögtek, doboltak az agyában, miközben fejét beleszorította a mama hálóingébe. És egyszerre csak eltűnt minden idő. Nem hallott semmit, izzadság folyt ki minden pórusából és elöntötte, a szemhéját pedig olyannyira szorítva tartotta, hogy úgy érezte, szemgolyója beleesik a feje közepébe. Legtöbbször azt sem vette észre, hogy a mamát kicibálják mellőle az ágyból, annyira behúzódott abba a benti világba. Mereven feküdt ilyenkor, láthatatlanul, és ő ezt soha nem mondta el senkinek. Nem lehetett. Semmit sem lehetett, csak némán megjegyezni a borzalmakat.

– Istenem, az a kés! Amerikából – mondta hangosan, s szemét összehunyó-
rítva arra a belőle kiszóló hangra figyelt, amely a nagyapjáié volt. Kissé gunyó-
ros, kissé megvető és kívülről.

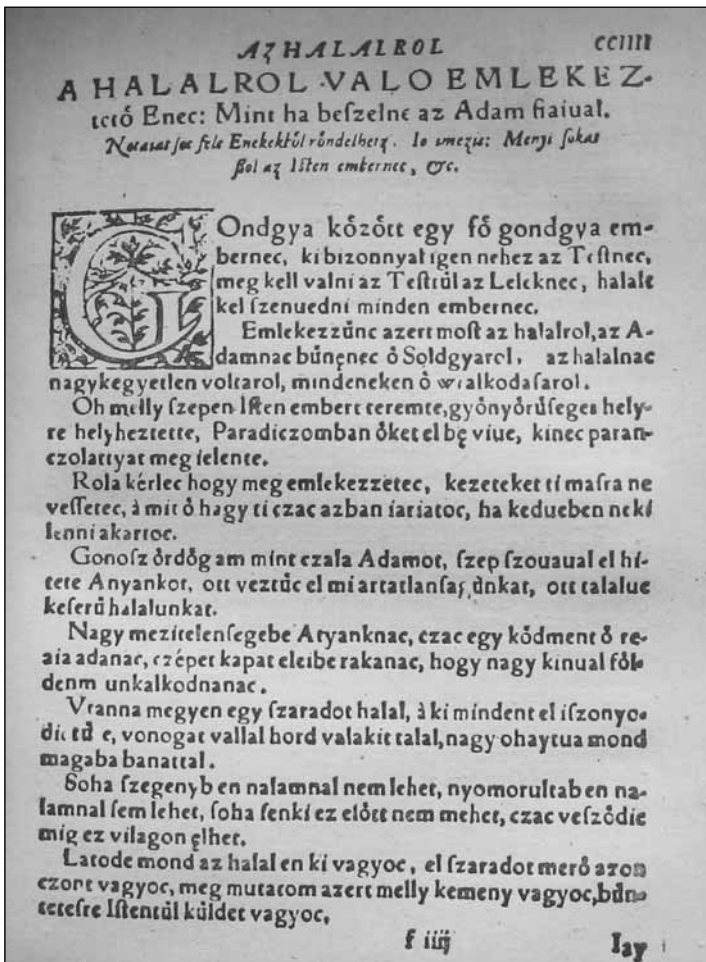
– Hát most megint itt van Amerika! – gondolta, s összerázkódott. Az ura
csak nézte csodálkozva, értetlenül. Kívül hagyta Amerikán őt is, mert az élők
úgysem érthetik meg a holtakat. A kopogások életét. A politika büntetéseit,
amelyeket ószövetségi módon hetedéziglen hordozni kell, s újszövetségi ke-
reszténységgel megbocsájtani, hogy egyszer talán meg lehessen szabadulni
tőlük.

Aztán a férjére nézett és csak annyit mondott:

– Milyen kár, hogy vannak dolgok, amelyek nem tudnak elveszni.

Magában pedig azt gondolta:

– Legközelebb elásom Amerikával együtt a telken. – S kinyitotta a jelen aj-
taját, hogy végre mindketten bemehessenek rajta.

Pesti György: A halálról való emlékeztető ének (1560) = Énekek három rendbe. Detrekó, 1582

Bernáth Zsolt

A lebbenés

(Portrék, részlet)

Egy nagyon kedves hölgygel kezdeném. Sajnálom, hogy nem ismerhetted, majd talán ha visszajön egyszer, akkor be tudlak mutatni neki. De ez még messze van, bár ki tudja kifürkészni a sors útjait?

Most csak képzelj el egy szőke kislányt valamikor a század elején egy kis faluban. Ott élt ő édesanyjával és öt testvérével. Édesapja abban az évben halt meg, amikor ő megszületett. A legendák szerint a munkából hazafelé menet megállt egy fa alatt, és megállt a szíve is azonmód. Nem láthatta, amint ez a szőke kislány úgy hatévesen betöri a fejét, pontosabban egy fiúpajtása töri be, a kislány sírva szalad haza, ám már kiáltja is vissza a fiúnak: – Anyukám beköti a fejem, aztán megyek játszani!

Azonban anyukája részéről egy kiadós verés várt rá odahaza, persze csak a fejbekötés után.

Ez a kislány tizenhat évesen Pestre került cselédlánynak, és egy gimnáziumi tanár családjánál szolgált. Egyszer hazafelé menet lekésett egy vonatot... amelyet felrobbantott Biatorbágyon egy Matuska Szilveszter nevű ember. Persze nem azt a vonatot várták a merénylők, de ez már nem menthette meg a sok-sok áldozatot. És ez a lány soha többé nem késett le egyetlen vonatot, buszt sem később az életében, mert hajlamos volt akár egy órával előbb is kimenni az állomásra vagy a pályaudvarra.

Korán szület, húszéves sem volt még, és sokáig nem ő, hanem édes-

anyja nevelte kislányát. Akkor váltak ismét egy családdá, amikor megismerkedett későbbi férjével, akinek haláláig hűséges társa maradt. A bácsi sokkal idősebb volt, és igazi életművész. Kártyázott, arannyal kereskedett és háziúr is volt. Megesett, hogy egy többnapos kártyaparti után hazakeveredve csak ennyit tudott mondani: – Nincs semmink. – De az is előfordult, hogy övék volt a fél utca.

A háború alatt számoszor történt meg, hogy nem engedte feleségét az óvóhelyre, noha bőszen szóltak már a szirénák. Inkább palacsintát süttetett vele a konyhában, míg ő újságot olvasott a heverőn. Csak miután egy közeli detonáció elvitte a konyha külső falát és kirepítette a palacsintasütőt remegő felesége kezéből, csak ekkor tápázkodott fel komótosan, és közölte: – Most már menjünk le.

Ez a sokat megélt nő negyven évig lakott a fővárosban. Semmi nem vette rá, hogy elhagyja otthonát, sem lánya, sem unokája születése. De amikor én bekéredzkedtem e világra, habozás nélkül leköltözött a vidéki városba, ahol családjá élt, és jött vigyázni rám.

Ő tanított meg biciklizni.

Ő vitt először Pestre mozgólépcsőzni, metrózni, nyaralni.

Ő ült mögöttem a szánkón még hetvenévesen is.

Ő gyógyított, amikor beteg voltam, ő adott olvasnivalót, ő mesélt nekem mindenféle csodálatos történeteket, ő készített illatos habfürdőt.

Kamaszkoromban ritkábban látogattam, néha furdalt is miatta a lelkiismeret. Felnőttként igyekeztem ismét sűrűbben látni, főleg miután kiderült, hogy halálos betegsége van, ami miatt tíz évet jósoltak neki az orvosok. Tizenötöt élt még. Amikor bement a kórházba első komoly kivizsgálására, nem tudhatta, nem tudhattuk, kijön-e még. De aznap virágot locsolt, noha búcsúzkodott egy kicsit.

Soha nem láttam kétségbeesni vagy lázadni sorsa ellen.

Imádkozott sokat. Nem feltűnően, nem a külvilágnak. Néha csodákat láttunk, amikor az Úr meghallgatta őt.

Utolsó születésnapját családja körében töltötte. Nagyon öreg volt már, nagyon gyenge és nagyon beteg, de viccelődött, és boldog volt. Kicsivel később annyit mondott, hogy teljesült már minden kívánsága. Pár nap múlva halt meg.

Nagyon féltem a halálától, tudod? Nem attól, hogy elmegy, hiszen tudtam, elvégezte már a dolgát. Magától a Haláltól féltem, ettől a rettegett angyaltól, akinek hatalma van elvinni őt erről a Földről. A hatalmas Misztériumtól féltem.

Aznap már nem kelt fel, nem is beszélt, nem is evett. Amikor utoljára fogtam meg a kezét, egy galambot láttam lebukni az ablak előtt. Megértettem. Felkészültem, amennyire fel lehetett készülni. Délután fél négykor jöttek el érte. Ahogy az ágyon feküdt békésen, a szoba még tele volt lényével, szinte még nyitva volt a kapu, amelyen eltávozott, és valami nagy-nagy alázatot éreztem. Valami megnyugvást, hitet és bizonyosságot, hogy ez így van jól. Megkaptam a kegyet, hogy elbúcsúzhattam. Csak annyit kértem, hogy ha visszajön, szeretnék vele találkozni. Mert szeretném viszonzni mindazt, amit tőle kaptam.

Ő szeretett engem legjobban a világon, tudod? Ő jelentette az egyetlen biztonságot, a kiszámíthatóságot, amit később hasztalan kerestem az életben. Amikor elvitték, akkor összeomlott valami. Mert már fizikailag sem volt ott, érted? És hiába tudtam, hittem, hogy máshol van, megszakadt a szívem a koporsó láttán.

Nemrégiben elmentem abba a pesti házba, ahol oly sokat nyaraltunk együtt. Barátnője, akinél laktunk ilyenkor, régen meghalt már, a szomszéd néni engedett be, és csodák csodája, még emlékezett rám. Megindulva néztem szét az ismerős udvarban, ahol nem jártam húsz éve.

A falak lehámlottak már.

A kertnek, ahol oly sokat kertészkedtem kisfiúként, a sutfinak nyoma sem volt.

A patak volt csak ismerős, és a kőhíd.

Nem sokat maradtam ott. Nem volt már ott dolgom.

Nemrégiben ismét eljött hozzám. Álomban. Kilépett egy ajtón, mosolygott és közel hajolt. Éreztem arca melegét, bőre simaságát, pont mint azelőtt. Felfoghatatlanul életszerű, fizikai élmény volt. Sírva ébredtem fel, de ezek nem a fájdalom könnyei voltak.

Mert tényleg itt volt, visszajött vigasztalni azokban a napokban, amikor nagyon szükségem volt erre.

No, választottál már? Hisz bele sem lapoztál az étlapba. Jól van, kicsit abba hagyom a mesét, nézd meg a menüt, aztán folytatom. Én most is egy kis fehérbort fogok inni, ahogy a múltkor. Koccintasz velem? Mire iszunk? Van egy ötletem. Igyunk a sátorra meg a Led Zeppelinre! Látom a szemedet, érted, mire gondolok. Egészségedre, Kedves!

Berecz Ágnes Gabriella

Éjjel, a sarokban

*„A sötétség nem alkuszik:
sötét akar maradni” K. M.*

Álmosan vánszorgott be a hálószobájába. Egész nap dolgozott, majd nagybátyjával találkozott, akivel megivott néhány sört. Egyedül élt, nem várta haza senki, hát megtehetette, hogy néha, pár órára beüljön az öreggel egy presszóba. Hosszú lett az este, mert még készülnie kellett a másnapi értekezletre. Megivott még egy konyakot. Nem volt rossz hangulatban, csak nagyon elfáradt. Éjfél is elmúlt, mikor kényelmes pizsamagatyájában elnyúlhatott a széles ágyon.

Felnyúlt a polcra a kinyitva letett könyvéért, és azon gondolkodott, hol is tartott, mit olvasott tegnap, mielőtt kiesett a könyv a kezéből. Ez nem jutott eszébe, viszont észrevette, hogy a polc sarkában egy kis keresztos pók üldögél.

Tényleg kicsi volt. Barna hátán hibátlan minta. Nézegette a pókot, elég nyugton van, most lehetne alaposabban megvizsgálni egy nagyítóval. Felkelt. Köntösbe se bújt, ment az íróasztalához a nagyítóért, amit a bélyeggyűjteménye kezeléséhez szokott használni. Hasra feküdt vele, s elmélyülten tanulmányozni kezdte a pókot. Közben azért odakészítette a papucsát, hogy agyoncsapja, ha esetleg el akarna szaladni.

– Helyes állat vagy, de csak kint a kertben. A lakásban semmi keresnivaló! – gondolta. Azért mielőtt megöli, megnézegeti.

A nagyítón át jól látszottak a lábak részletei, az apró szőrszálak s a sima hát jellegzetes mintái. Arra gondolt,

ha rendszeren megtanulná a pók anatómiáját, akkor jobban tudná, mit lehet még megfigyelni rajta. De most lusta felkelni a biológiai lexikonért.

– De hol a hálója? Miért ül ilyen nyugodtan? Megdöglött volna? Nem! – Kissé odébb fordult a nagyítóval, pásztázni kezdte a pók környékét, s észre is vette a hálót a polc alatt.

– Hé, te lesben állsz? – kérdezte meglepetten, gondolatban a póktól.

– Csak nem éhes vagy? – s amint tovább vizsgálódott, maga sem tudta, miből, megállapította, hogy csakugyan éhes lehet, s ettől a felfedezéstől hirtelen már laposnak is látta a pók potrohát.

– Tényleg! Egyáltalán ott a hasa? Oda megy a kaja? – Aztán megint a hálót nézte. Elég szabályos.

– Rendes munkát végeztél, kisöreg! – folytatta magában a társalgást.

– Valahol a fenekedből jön ki a hálóló, igaz? Aztán jössz-mész és húzod magad után.

Megint a pók potrohát nézte:

– Benn a sok kaja, lebontja és lesz belőle olyan ragacsos ízé, ami dróttá válik. Igen, dróttá, mert elég erős.

Óvatosan megpiszkálta a hálót. Épp csak megremegett, s a hirtelen mozdulattól látta a pókot is megrándulni. Épp arra gondolt, elszakítja egy pici helyen a hálót, aztán megfigyeli, hogy a pók hogyan hozza helyre a kárt, de abban a pillanatban egy hatalmas szúnyog vágódott a hálóba. Hátrahőkölt hirtelen, majd izgatottan fordult vissza a nagyítóval a háléhoz:

– No, öregem, ez már valami! Ez a szúnyog kétszer akkora, mint te vagy.

Tudod, mit? Ha ezt ki tudod nyírni, életben hagylak. Akkor megérdemled, hogy élj! – gondolta.

Csak pár perc múlva kezdett gondolkodni, mit is ígért a póknak. Egy keresztes pók mint háziállat? Itt fog lakni a sarokban? Hogyan kell télen táplálni? Lehetetlen! Nem lakhat itt, a polc sarkában! Esetleg valami terráriumot kéne szerezni neki?

Jaj, miért ígérte meg, hogy életben hagyja? Vagy nem is ígérte meg, mert nem hangosan mondta, hanem csak úgy magában? Gyorsan elhessegette a kérdést.

Közben egy pillanatra sem vette le szemét a vergődő szúnyogról. Az hihetetlen energiával próbált szabadulni a hálótól. Most úgy tűnt, képes magát kiszakítani, később viszont már nem volt kétséges, hogy a háló mind jobban befonja. Mintha minden egyes mozdulattal még több ragacs venné körbe. Teltek a percek, a pók nem mozdult. A szúnyog rövid pihenő után újra próbálkozott a szabadulással.

– Hát, barátocskám, azt hiszem, nyugodtan ihatok még egy konyakot, mire kifárasztod az áldozatodat. – Töltött magának, majd visszatért, s megállapította, hogy a szúnyog mindjárt kiszabadul. Egyik oldalon le is szakadt a háló. Döbbsen nézte, amint a kicsi pók odafut, és elkezd javítani a sérülést. Nem a szúnyoghoz ment, hanem a leszakadt hálóhoz!

– Honnan tudtad? Hiszen, ahol ültél, nem is láthattad!

Közben a háló közepén folyt tovább a dráma. Megint úgy látszott, sikerül a szabadulósám. A szúnyog még mindig nem látszott elcsigázottnak, az egyik szárnya teljesen elvált a hálótól.

– Vajon normál esetben hányat rezdül percenként a szúnyog szárnya, és hányszorosát, mikor ekkora bajban van?

Az órájára nézett, fél kettő. Aludni kéne, de ez nagyon izgalmas. Ezt végignézi!

– No, hogy áll a vacsorád? – kérdezte magában a póktól. – Most nem mozdul. Pihen, vagy feladta? Csak pihen. Ez már nem szabadul! – mondta a póknak. – Szerintem, meglesz a kajád.

Megint rángani kezdett a háló. Egyenletes ritmusban, kitartóan rezgett, de lehetett látni, hogy egyre hosszabbak a szünetek. A pók még mindig a háló szélén vár. Amikor a szúnyog újabb próbálkozásánál már kevésbé leng ki a háló, egyszerre csak odafut, megdöfi a szúnyogot, majd szalad vissza a háló szélére.

– Hé! Te ilyen kis orgyilkos vagy? Mérgezett nyíl, mi? No, szép. És most megvárod, amíg megdöglik? Még mozog! Lehet, hogy most fog kiszabadulni? – Nem, már nem. Látszott, hogy a mérge megtette a hatását. A háló már épphogy csak remeg. Jó volt a stratégia, a pók, úgy látszik, a megfelelő pillanatban támadt az áldozatra.

A nagyítón át még jobban ki lehetett venni a szúnyog utolsó mozdulatait, aztán minden elcsendesedett, a háború véget ért.

– No, öreg, ezért rendesen megdolgoztál! Gyerünk, itt a kaja, jó étvágyat! – De a pók nem eszik. Látszólag ügyet sem vet a szúnyogra. A háló belső rácsaitól indulva, szép módszeresen nekiáll pókhálóval keresztül-kasul körbeszőni, becsomagolni a meggyilkolt áldozatot. A nagyító túloldalán döbbsen felismerés:

– Micsoda? Te szemét! Te nem is voltál éhes! Te csak spejzolsz itt nekem, éjjel háromkor? No, megállj! – mondta fennhangon a póknak, majd dühösen agyoncsapta a papucsával.

Aztán bedőlt az ágyba, és két perc múlva aludt, mint a tej.

Hegedűs Anikó

Baleset

Pusztán a szeszélyes és vak véletlen akadályozta meg a szörnyű balesetet.

Egy kék ponyvás, IFA típusú, teherrel alaposan megrakott kamion haladt hetvenes tempóval a Muhacs és Kerekdaróc közötti mellékúton április 5-én 19 óra 28 perckor. Bár már sötétedett, a látási viszonyok jók voltak.

Kovalovszky Béla 37 éves rendőr alezredes a mellékútról érkezett világoskék Opel Corsa típusú személygépkocsijával, és balra kanyarodva éppen keresztezte a teherautó útvonálát. A fiatal rendőr egyetlen szerencséje az volt, hogy – az egyébként néptelen – kereszteződéshez 19 óra 58 perckor érkezett, mindössze 30 perccel később, mint ahogy azt a kamion elhagyta.

Kovalovszky Béla balra kikanyarodott, nyugodtan dudorászva folytatta az útját és nem is sejtette, milyen végzetes veszélyben volt az élete.

A Halál és a nyomornegyed

Ő az.

A Halál.

A félelmetes, fekete Halál.

Neve említésére is megborzong mindenki, de ha megjelenik, jeges rémület lesz úrrá a szíveken. A mindennél erősebb, könnyörtelen Halál.

Aznap este ért a nyomornegyedbe, ahol nem volt más, csak rengeteg, szinte élve elrohado beteg, gyomorforgató búz és tengernyi mocsok, amerre a szem ellát.

A Halál villámgyorsan kiválasztotta a leggyengébbeket és szórakozásképp néhány erősebbet is, és magával vitte őket az örök sötétség birodalmába, ahonnan nincs visszaút.

A Halál számára ez csak egy rutinfeladat volt...

Azért, amikor hazaért – biztos, ami biztos –, alaposan kezét mosott és bevette az immunerősítő vitaminjait, nehogy elkapjon valamit.

Születés

Pásavölgyi Lujzika február másodikán hajnali 3 óra 5 perckor nyitotta ki a szemét a világra és sírt fel.

Ez elsősorban azért figyelemre méltó, mert előtte csendben tűrte a megpróbáltatásokat 58 hosszú éven át.

Sándor Anna

Örökség

A vajákos már fáradt volt. Napok óta ült a vén kunyhó ablakánál és figyelte a hókavargást.

A kutya a faluba szökött élelemért, befoghatta valaki, mert nem tért vissza. Nyomait gyorsan elfödte a hó, három reggel is eltelt talán. A tél szürke homálya itatta át az erdőt, csontváz fák tartották az eget.

Megborzongott s látta, alig pislákol a tűz. Megfújta a parazsat, s mikor a lángok újra fellobogtak, visszatelepedett az ablak mellé. Fájtak a mozgulatok. Rongyba csavarta a kezét, úgy törölte le a jégvirágot, amit öreg lehelete magja vetett. Kinézett és látta, kámzsás alak lép elő a fák közül. Mikor a tisztásra ért, csuklyáját hátravetette a szél, haja kibomlott, fehér arca világított.

Az öreg térde megroppant, ahogy feltápáskodott s az ajtó felé csoszogott. Elhúzta a reteszt, s kitérte a fűzdeszkákat. Kint énekelt a szél és táncukat járták a hópelyhek.

Mire a vándor megérkezett, egészen belé ette magát a hideg, remegett. A másik mit sem változott, mióta utoljára látta. Ha eddig kétkedett is, most megbizonyosodott. Mintha szíven érezte volna a szürke szemek tekintetét.

– Vártalak – mondta, s elállt az ajtóból.

– Eljöttem – felelte a nő, s belépett.

– Így ígérted – zárta ki a vihart az öreg. Megfordult, de vendége már a tűznél guggolt, s kezeit a lángokba tartotta. – Ezzel mindig megbűvöltél – suttogetta mosolyogva.

Az felállt, levetette köpenyét, s egy székre terítette. Leült az asztalhoz, s a vajákos kezeit nézte.

– Mint a gyökerek – mondta, s felnézett a másakra. – Milyen csúf lettél... – és arcán legördült egy könnycsepp.

– Az első.

– Sokat tudsz.

– Volt időm. – Az öreg ekkor fel emelte kezeit, s csodálkozva, mintha először látná, nézett rájuk, aztán le sötötötte szemét. – Megvénültem.

A vajákos bort hozott kancsóban és kupákat. A nő töltött és ivott, aztán hallgattak. Bent pattogott a tűz, kint zenélt a szél.

– Itt az idő – szólalt meg hirtelen a nő.

Az öreg krákolgott, zavartan vendégére nézett:

– Most, hogy itt vagy, úgy maradnék még.

– Tudom – válaszolta az, s hangja szomorú és vigasztaló volt. Lehunyta szemét, úgy folytatta kis idő múlva:

– Nemsokára ő is megjön.

– Ki lesz az?

– A favágó fia.

– A fiú?! – kérdezett vissza az öreg, s megrökönyödésében lesodorta kupáját az asztalról. Egyikük sem nyúlt utána. A vajákos nehézkesen felállt, szeme égett.

– Nem hagyom! – kiáltott. – Ölt! Méregkeverő lett! Mindent, amit tanítottam, gonoszul használt!

– Nem te döntesz – felelte nyugodtan a nő. Az öreg tátozott, vonásait eltorzította a düh, majd a kétségbeesés. Ereje elhagyta, leült. Sírni kezdett. Eltakarta arcát, s dülöngélt. Fel-fel-

csuklóan zokogott, mint a gyerekek és a szerelmesek.

– Hogy lehettek ennyire kegyetlenek? Ennyire kegyetlenek? – ismételtette. Karján keveredett a könnye és a nyála.

– Ne káromold Őket!

A nő összevont szemöldökkel nézte, aztán tekintete megenyhült. Az öreg hirtelen nevetni kezdett.

– Egy dobot csináltam. Egy dobot az utódomnak. Még nincs kész. Még rá kell vésnem az áldásomat. Áldást – mondta, s már nyugodt volt. A nőre nézett:

– Benne voltál? Vagy vele? Meggyötörted?

– Már ismeri a szenvedélyt és a magányt.

Az öreg bólintott, majd lehajtotta fejét.

– Mindig reméltem, férfi leszek még, mikor visszatérsz. S nem hozol mást. Hű maradtam, mert vártalak. S most vén vagyok és gyöngé.

A nő néma maradt, hallgatta a szikkadt száj szavait és kerülte a homályos szem tekintetét.

– De most – folytatta a vajákos –, most válaszolsz már?

– Amire lehet.

– „Amire lehet.” Tudod, így is neveztelek el magamban: Titokzatos. Mert az vagy, igaz?

– Az.

– Hárman vagytok?

– Hárman.

– Egy Halálnak, egy Életnek, és egy, a legnagyobb, ki befogja a Világokat.

– Úgy.

– A Halálhozó vagy, igaz-e? Csak az lehetsz... Különben nem lennél itt...

A nő hallgatott.

– No hát, melyik?

– Talán az. Nem tudhatja senki.

– Senki... Ember fia, úgy érted – vihogott az öreg. A Titokzatos mosolygott, tekintete időtlen és végtelen volt.

– Egyszer néztél így – folytatta a vajákos és nyelt egyet. – A fiú is így veszett el?

Kutatva nézett a nőre, az állta a tekintetét. Összefonódtak, emlékeztek, majd az öreg szája remegni kezdett.

– Így bizony – és megnyalta kiszáradt ajkát. – Mind bolond, aki tudást keres... De szeret-e úgy, mint én?! – kiáltotta hirtelen kétségbeesetten.

– Minden szerelem egyetlen, mint az ember, és önmagában tökéletes. Miért akarod hát összehasonlítani? – kérdezte halkán a Titokzatos.

– Igen. Neked az. Mondd, hányat ragadtál már magaddal, s hányat fogsz még?!

– Még egyet – felelte a nő rendíthetetlenül. Az öreget mintha megütötték volna; összecuklott és elterült a földön.

Mikor kinyitotta a szemét, az ágyában feküdt, a Titokzatos mellette ült. A nő keze után nyúlt, de az elhúzta.

– Nem ölelsz és nem csókolsz. Vén is vagyok, igen... – mondta keserűen a vajákos. – De a kezedet sem hagyod?

– Mindig hű voltam az Egyhez.

– De most egy méregkeverőhöz!

– Igen. És azelőtt egy hitehagyott kuruzslóhoz. – Szavaira az öreg arcán pír futott végig. – Azelőtt pedig egy varázslóhoz. De a gyógyítóvá lett harcoshoz is. És a látó kovácshoz. És...

– Hagyd! – vágott közbe a férfi. – Ne kínozz. Úgyis vége van már nemsokára.

– Igen – mondta a Titokzatos, és szeme sarkában könny csillant.

– A második. Ne siettesd, kérlek! Hadd legyen még élő! Hadd érezzem a tüzet! Hadd halljam a szél énekét és a tiltakozó fákét!

Csönd volt. Csak az öreg köhögött néha, aztán összeszorította száját. A Titokzatosot nézte, de nem állhatta az emberfölötti tekintetet. A szemek értetlen szánakozását, lelketlen és hideg csillogását. Lassan magára húzta a takaróját, de az nem segített, így a fal felé fordult, hogy ne lássa vendégét.

– Miért mondtad, hogy csak egyet viszel még? Csak nem befejezed? Nem vagy hát időtlen?

– Elmegeyek én is. Utánad bevégzem.

A öreg döbbenten ült fel.

– A Halál vagy magad és mégis elmúlsz?

– Köd vagyok. Füst, ami elenyész. Azzá leszek, ami a lényegem.

– Hová tűnsz? És hová megeyek én? – kiáltott a vajákos.

– Nem tudom – felelte a másik egyszerűen.

– Hogyan?! Neked tudnod kell!

– Be vagyok zárva a Világok köreibé én is. Honnan tudhatnám?

– De hogy nem kerestél választ a kérdésekre?

– A kételkedés az ember sajátja. Ajándéka, ha úgy tetszik – mosolygott a nő.

– Nem értem – suttogta a férfi. Kezeit nézte ismét. Ujjain a dagadó ereket és a haldokló, áttetsző bőrt. – Vannak, magam is, akik életüket teszik arra, hogy választ találjanak. Mikor beteget hoztak hozzám vagy haldoklót, és láttam a félelmet, éneket mondtam vagy gyógyírt kevertem. Ám közben hajtott a kíváncsiság, s a magam bizonytalansága. Hallottam a papok szavát, de sok halált láttam, míg harcok dúltak északon, és kétség költözött belém. Hogy lehet, hogy benned meg sem fordult, hogy kutass?

A nő sóhajtott.

– Ültettek belém tudást, erőt és szerelmet az örök Egy iránt, de kérdést nem – válaszolta nyugodtan. – Mikor megszűnök, indul létezése utódomnak.

Az öreg erre visszahanyatlott az ágyra, és a falhoz húzódott.

– Hazudhatnál – suttogta, de a Titokzatos hallgatott.

A férfi kopogásra ébredt, de nem mozdult.

– Eljöttem – hallotta a fiú hangját. Bár lett volna még ereje a büszkeséghez! Érezte, hogy a nő felemelkedik az ágyról, lépések nesztét hallotta, aztán ruha suhogását. Így csókolta őt is akkor régen. Az akkori vajákos, az a varázsló behúzódott egy sarokba és eszelősen motyogott. De annak legalább tartása volt! Ő pedig! A környék leghíresebb gyógyítója, akinek bölcsességét messze földeken is ismerték, aki ezt a kölyköt is tanította, mielőtt az elhagyta, most kushad, mint egy állat. Megfordult, és összerezett, mert nem vette észre, mikor lépett ágyához a Titokzatos. A nő kezében a dob és a kés.

– Add az áldásod! – kérte. A férfi az asztal felé nézett, ahol a fiú állt. Ifjan, erősen, tiszta tekintettel.

– Már méltó rá – szólt halkán a nő és az öreg felé nyújtotta a dobot. A vajákos elvette, majd a kést is, és lassan a fűz jelét rajzolta. Mikor végzett, a Titokzatos a dobot a fiúnak adta. Az megfogta, majd meghajolt az öreg felé.

– Most menj ki! – mondta neki a nő, s ő zavartan úgy is tett.

A férfi összerázkódott a halálfelelemtől. A Titokzatos megfordult, s az öreg látta, tekintete ismét időtlen és végtelen. Szívét ekkor előntötte a szerelem, mint egykor, fiatalon, mikor hamis kuruzslóként járta az országot, és egy ösvényen szembetalálkoztak.

Megnyugodott, már nem rettegett. A kezét nyújtotta, s a nő odalépett hozzá, megfogta göcsörtös ujjait, s mellé telepedett.

Lehajtott fejjel ült a Titokzatos és mormolt valamit.

– Fohászkodsz? – kérdezte a vajákos.

– Faggatok – felelte az.

– Hát mégis vannak kérdéseid?

– De nincsenek válaszok – emelte fel fejét a nő, s az öreg látta, szeme könnyel teli. Bólintott.

– Pedig én találtam egyet – lehelte. – Te vagy a legnagyobb a Titokzatosak között. Életet adsz és elveszel. A válasz a fiú és én. Igazán megtiszteltél... – és fáradtan a nő felé biccentett. A Titokzatos pedig mosolygott, s első könnycseppjét a többi követte. Baljával végigsimított az öreg homlokán és lezárta szemeit.

Aztán felállt és körülnézett. Az ajtó felé tekintett, majd a tűzre és vissza a férfirra. Felemelte fejét, de hogy túl a gerendákon mit látott, arról nem szólt ének. Egyenesen és keményen állt, mint a szálfá, majd egyet sóhajtott és elenyészett.

A fiú pedig belegázolt a hóba, a tisztás közepére, ahol akkor a Világok közepe volt, baljával végigsimított a dobon, majd magához szorította és játszani kezdett és dalolni. Éneket mondott egy Vénről, éneket egy Méregkeverőről, éneket a Titokzatosokról.

És mikor dalának vége szakadt, újba kezdett és mindig újba. Éneke szállt, túl az erdőn, túl a Földön, és ott rezgett mind a Világokban. Csattogott, mint a madár, és zúgott, mint a vihar. És dala életre kelt, és mesélt azután is, hogy az Éneklő hangját elnyelte a hókavargás.

PÉNZES KRISTÓF FELVÉTELE

DECHANDT ANTAL
BARÁZDÁK (SZÁNTÓK EMLÉKÉRE)

GILLY TAMÁS
VÁLYÚ I.

GOMBOS ANDREA
CÍM NÉLKÜL

HERITESZ GÁBOR
AUGUSZTUS

OROSZ PÉTER

CSÚZLI CIFRA CELLÁBAN (ZÁRKASZOBOR)

PLANK ANTAL
SZIK

A faszobor tárgyszerű anyagiséga

A nagyatádi 10. Országos Faszobrászati Kiállításról

1976-ban, jó tíz esztendővel az első nagyatádi országos faszobrászati tárlat megrendezése előtt az egyik legjelentősebb magyar szobrászművész, Ferenczy Béni áttekintette a szobrászati technikákat, és a fafaragáshoz érve, részletesen tárgyalva e szoborkészítő eljárást megjegyezte, hogy a modern korrall ellentétben, amikor már nagyon nehéz jó alapanyagot beszerezni. „A régi fafaragók az egészséges, jó minőségű fát törzsén vették meg, és úgy szárították, hogy a fa magvát... egész hosszában, erre alkalmas fúrókkal kifúrták belőle.” Majd miután megvolt a megfelelő, a száradásból eredő későbbi repedéseket kiküszöbölő alapanyag, eldöntötték, hogy egy darabból vagy építve, több részletből összeillesztetten készítik el az alkotást, amelyet aztán gyakran be is festettek. „Ma a tárgyszerű felfogás idején – jegyezte meg Ferenczy Béni – a szobrászok inkább az anyag saját szépségét érvényesítik: igen sokféle, rendkívül szép tropikus eredetű fa kerül az európai piacra, de kisebb munkákban hazai fáink sajátos szépségei is érvényre jutnak.” De a XX. század szobrászatának e kiváló alkotója felhívta a figyelmet arra is, hogy „A szobor esztétikáját maga az anyag nem adhatja meg. A szobrász az anyag struktúrájának engedve, az anyaggal bajlódva, kevés időt szentelhet a forma elvontabb problémáinak.” (*A képzőművészet iskolája I.* Budapest, 1976, Képzőművészeti Alap, 251–260.) Ugyanebben az évben egy másik kiváló magyar mester, Vilt Tibor is számba vette a szobrászati technikákat, és az új és a hagyományos szobrászati eszközöket tárgyaló, fafajtákat ismertető fejezetet a következő, hűvösen tárgyilagos mondatokkal vezette be: „A fa természet adta anyagunk, melyet évezredek óta az építésben, bútoraink készítésében, a legkülönbözőbb szerkezetek és munkaeszközök anyagaként az ipar és a művészi alakítás területein egyaránt felhasználunk. A legkülönbözőbb feladatok ellátására nagy választék áll rendelkezésünkre, mert a fák mint anyagok gazdagon eltérő tulajdonságokkal bírnak, és korszerű feldolgozásuk sokoldalú alkalmazásukat teszi lehetővé.” (*A képzőművészet iskolája II.* Budapest, 1976, Képzőművészeti Alap, 72.) És ezután vette sorra a tűlevelűeket, a lomblevelűeket és a trópusi fafajtákat, leírva tulajdonságaikat, előnyeiket és hátrányaikat.

A két megközelítésmód – a lírai szépségekre fogékony Ferenczy Béné és a pragmatikus Vilt Tiboré – mintha nemcsak a szobrászatról való gondolkodást, hanem magát a szobrászatot is jellemeznék: az egyik a tradíciókba ágyazottságról, az anyag és a mesterség szeretetével való áthatottságról, míg a másik a hagyományoktól független vagy függetlenedni vágyó szabad, ridegen célszerű anyagválasztásról és -alakításról tanúskodik. Körbepillantva a 2008 őszen megrendezett nagyatádi 10. Országos Faszobrászati Kiállítás művein – oly sok stílustörekvést, megannyi autonomitásra törekvő kezdeményezést, szuverén alkotói szándékot regisztrálva –, az e két szemlélet által meghatározott alko-

tói magatartás révén körvonalazódó, erőteljes tendenciát jelölhattünk meg: a klasszikus hagyományok és szellemiség eltette, és az azoktól eltávolodott, az új műformákat és kifejezési lehetőségeket kereső-kutató-teremtő alkotások egymástól élesen elkülönülő csoportját.

Nagyatád fontos érdeme, hogy az 1985-ben, az akkor még a Gábor Andor Művelődési Központnak nevezett intézmény által megindított, 2008-ban tizedik fejezetéhez érkezett kiállítás-sorozattal mindennek – mintegy közös nevezőt az anyag-azonossággal biztosítva – országos fórumot alapított. Az 1985-ös tárlat katalógusának bevezetőjében Pogány Gábor művészettörténész szögezte le, hogy „A munkáját 1975-ben kezdő nagyatádi Faszobrászati Alkotótelep a külföldi szobrászok fogadásával és a hazaiak együttműködésével friss vért ömlesztett az egyébként sem megfáradt faszobrászatunkba.” S a tárlatsorozat a kiállítótermi közegben bemutatható művekre fókuszálva az alkotótelep résztvevői mellett szabad bemutatkozási lehetőségeket biztosított – kezdetben két-, majd az ezredforduló után háromévente – a fával foglalkozó alkotóknak. Az első kiállításon olyan kiváló, a XX. századi magyar művészetet meghatározó alkotók vettek részt munkáikkal, mint Bálint Endre, Berczeller Rezső, Martyn Ferenc, Deim Pál és Kő Pál. De 1985-ben bemutatkozott Nagyatádon – amiként szerepelt 2008-ban is – Kaubek Péter, Lóránt Zsuzsa, az akkor még Nagy Gábor Mihályként jegyzett Nagámi, Nikmond Beáta, Orosz Péter, Tihanyi Viktor és Weeber Klára, jelezve, hogy kialakult e kiállítások vissza-visszatérő törzsgárdája, amelynek tagjai mellett mindig jelentkeztek fiatal vagy korábban e körben ismeretlen alkotók. Sokan már nem lehetnek jelen: a nagyatádi kiállító törzsgárdatagok közül már régóta nem szerepelhet új műveivel Varga Géza Ferenc, és a közelmúltban kellett elbúcsúznunk az egyik legjelentősebb faszobrásztól: Tornay Endre Andrától.

A szomorú történések, a hiányok mellett azonban örvendetes jelenségeknek is részesei lehetünk: 2005-ben váratlan megújulásnak, felfrissülésnek lehettünk tanúi, s ez a tendencia a 2008-as tártaton is erőteljesen érezte hatását. Ennek háttérében a nagyatádi művésztelep, valamint a budapesti Magyar Képzőművészeti Egyetem és a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karának együttműködése rejlik: a művésznövendékek nagyatádi kurzusai, majd az e kurzusok által is ösztönzött alkotómunka számos új, a faszobrászat körébe sorolható – korántsem mellékesen: rendszerint új szemléletű – mű megszületésével kamatozott és kamatozik. Az Országos Faszobrászati Kiállításra jelentkezők létszáma ennek eredményeként mintegy megkétszereződött, s a kiállítók száma – amelyet a szigorú zsűri ténykedése alakít véglegessé – meghaladta az ötvenet. Ez a nagy alkotói mezőny hallatlanul változatos műegyüttest vonultatott fel a művésztelep szoborparkjának táji környezetébe harmonikusan illesztett, a közelmúltban emelt új épületben otthonra lelt kiállítótermekben. A változatoság eredőjeként a fafajták üdítő sokfélesége, a megmunkálási lehetőségek és megmunkálásmódok, az alkalmazott technikák sokrétűsége mellett a tömegalakítás és a formateremtés sokágúsága, a faszobor mint művészeti médium által hordozott tartalmak és jelentések, a megtestesítések és kifejezések kimeríthetetlennek tűnő gazdagsága jelölhető meg. A szabadon térbe helyezett és a megszokott befogadói-szemlélői nézőponthoz emelt – általában posztamensre helyezett – körüljárható szobortárgyak, a falra helyezett domborművek, illet-

ve a járószinthez kapcsolódó és az esetenként függesztett plasztikák mellett hagyományos, a szakmai közmegegyezés által kisplasztikaként minősíthető kompozíciókra is lehattünk: egy-egy mesteri portréra, a klasszikusokra hivatkozó alakidézésre. A művek azonban túlnyomórészt – a kisplasztika-meghatározáshoz hasonlóképpen korántsem egzakt és pontos kisszobor-kategóriával jelölt vagy objekttekként minősíthető kompozíciók – öntörvényűen teremtik meg szokatlan téri helyzetüket és ezzel összehangolt különös formarendjüket, rendhagyó – illetve igencsak rendjén való – mű-valóságukat. A tárlat eme gazdagságát mintegy keresztmetszetszerűen reprezentálta az idősebb nemzedék, a középgeneráció és a fiatalok alkotóit is felölelő díjazottak – Orosz Péter, Heritesz Gábor, Gombos Andrea, Dechandt Antal, Gilly Tamás és Plank Antal – műveinek sora.

Nagyatád 2008-as faszobrászati kiállítása pontos láttelepet adott a szobrászati tárgyalkotás jelenkori, meglehetősen szövevényes jelenségvilágáról: a valós tárgyszerűség metódusát alkalmazó és tisztelő, a művészi gondolatot – vagy koncepciót – még mindig valamifajta természetes anyagság révén realizáló, végső soron az újtó szellemiség ellenére a hagyományokhoz szervesen kapcsolódó, de rendkívül izgalmas, ismeretlen tereumokat és közegeket feltáró szobrászati törekvésekről. Ezért tekinthetünk nagy-nagy várakozásokkal az újabb, az elkövetkező tíz kiállítás majdani megrendezése elé.

Wehner Tibor

Dobos Marianne

Koszorú krizantém helyett

Beszélgetőpartnerem Dr. Holló József altábornagy, a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója. Ő volt az, aki évtizedek után felkarolta a külföldön elesett hazánkiai emlékének kegyeletes ápolását. Kérdésemre, hogy mint tudós miért ejtette rabul egy életre ez a téma, egészen másról kezd beszélni. Arról beszél, hogy „Hol a boldogság mostanában?”

H. J.: A boldogság szót sokan és sokszor próbálták definiálni, filozofikus tartalommal megtölteni, esetenként negédesen vagy reálian. Talán sokan önmaguknak is felteszik a kérdést, hogy voltam-e én valaha boldog, vagy mit is jelent számomra a boldogság? Valamilyen válasz legtöbbször csak hosszás töprengés után sikerül. Én is tettem egy próbát, azaz egy alkalmi közvélemény-kutatást környezetemben, ennek során több hozzám közelebb és távolabb állónak is feltettem a kérdést. A válaszok nem leptek meg, hiszen a definíciók átfedték egymást, és legtöbbször a jólétet, a főníciaiak értékmérőjét, a pénzt, a sikert, a karriert, az emberi kapcsolatokat, a lelki békét helyezte előtérbe, de szót kapott a tolerancia, a mentális erő, a jellem, a jókedv és az akarás is.

Már látom, a boldogság végtelenül bonyolult, ugyanakkor egyszerű dolog. A pozitív és negatív töltés együttes egésze, amelyek a teljes szint adják. És ha a sikert két kudarc közötti szünetnek értelmezem, akkor azt hiszem, már voltam sikeres és boldog is, hiszen voltak szüneteim. Aztán az élet tovább tanított, a boldogság nem csak siker és nem csak szerencse kérdése. Talán egy közbülső állomás lehet a túl kevés és a túl sok között.

Egy valós kaukázusi „mese” jut eszembe, amelynek most nem a „krétakör”, inkább az „Egy csepp méz, egy csepp emberség, egy csepp boldogság” címet adhatnám.

Hadisírkutató akciónk során több ezer kilométerre Magyarországtól, a Kaukázus vadregényes tájaira vezérelt sorsunk. Szinte az Isten háta mögött, távol a világtól, ahol katonáink sírjai domborulnak, a térkép és vezetőnk segítségével eljutottam egy pici tanyához, melynek környékén véltük felfedezni katonáink utolsó emlékét. A tanya szegényes, roskadozó viskója előtt elhaladva éreztem, hogy a nem létező függönyön keresztül figyelnek. Amikor a temetőből visszatértünk, és leraktuk a kegyelet virágait, már az udvaron állt egy hajlott korú néni. Kísérőmtől kérdezte: Kik ezek? – Egy magyar tábornok és csoportja, aki a magyar katonák sírjait keresi – hangzott a válasz.

A néni kedvesen szóba elegyedett velünk, és csak mondta és mondta... Éreztem, jólesik neki a beszéd. Ki tudja, mikor vetődött erre vándor – főleg külföldi –, akivel szót válthatott volna. Hamarosan megtudtuk, hogy fivére is az átkozott második világháborúban esett el, éppen Magyarországon. Könnyes szemmel mesélte a történetet, de éreztem, hogy megkönnyebbült. Nagyra értékelte, hogy ekkora időtávlatból is foglalkozunk katonáink sorsával, és kedvesen megnyugtatót:

ezek a sírok, amíg én élek, ígérem, mindig gondozva lesznek. Aztán megkérdezte tőlem, elfogadok-e egy csupor mézet, és máris betotyogott a házba.

Néhány pillanat múlva kézzel foghatóan éreztem, boldog vagyok. Szemüvegem nekem is párás lett! Kaptam egy csupor mézet, de igazán akkor lettem volna boldog, ha én adhatok. Ezért csak annyit ígértem, megpróbálom fivérért Magyarországon felkutatni. Hátha ő is boldog lehet. A terepjáróban még sokáig találkozásunk hatása alatt álltam.

A boldogság ugye milyen bonyolult, és ugyanakkor ugye milyen egyszerű? Csak jól kell elosztani, és juthat minden napra.

Vigyázz, ez csak akkor igaz, ha tudsz örülni annak is, amikor mások boldogok!

D. M.: *Mit jelent a világháborús elesettek esetében a kegyeleti tevékenység?*

H. J.: A kegyeleti tevékenység a magyar katonavesztéssel függ össze. Magyarország geopolitikai helyzete miatt nem maradhatott távol a XX. század egyik világháborújából sem, miként egyetlen nagyobb összecsapás sem kerülte el a Kárpát-medencét a népvándorlás kora óta. S mint mindenkor, Magyarország embervesztése a XX. század első felében is igen súlyosnak bizonyult. Ezzel pedig a magyar társadalom felé el kell számolni, hiszen egyfelől egy háború csak akkor ér véget, ha az utolsó hősi halott és áldozat is méltó módon lel végső nyugalomra, másfelől folyamatosan erősödik a társadalom felől az államra nehezedő nyomás, hogy az minden egykori katonájával elszámoljon a család felé, s emlékét ápolja.

D. M.: *Kezdjük a távolabbiakkal.*

H. J.: Az 1914–1918-as Nagy Háborúban (ahogy a franciák még ma is nevezik) az Osztrák–Magyar Monarchia 51 millió lakosságából 9 millió katona vett részt. A Központi Hatalmak országai 4 millió 50 ezer halottat vesztek. Ebből *Magyarországra 660 ezer halott esett, ezen kívül 800 ezer olyan sebesült, aki a háború folytatása szempontjából végleg kiesett.* Ha ezt – helytelenül – kivetítjük az ország trianoni területére, 260 ezres és 490 ezres számot kapunk.

Egy nemzet életében az számít, hogy mekkora hányada esik áldozatul. Nem mindegy, hogy például 500 ezer embert egy 50 millió vagy egy 1,5 milliós népesség vesz el. Az előbbinek megmaradt 99%-a, az utóbbi elvesztette egyharmadát, a kettő közti arány harmincháromszoros. Akkor kapunk tehát valós képet az embervesztésekről, ha azokat az adott népesség egészéhez viszonyítjuk. Ilyen összehasonlításban az *Osztrák–Magyar Monarchia – s benne Magyarország – az „előkelő” negyedik helyet foglalja el, ebben a sorrendben: Szerbia, Franciaország és Németország mögött.*

D. M.: *És a második háború idején?*

H. J.: Az 1939–1945 közötti periódusban a katonák és a polgárok sorsa sokkal inkább összefonódott. A harcok Európa legnagyobb részét közvetlenül érintették, a légiháború a hátországot is fronttá tette. *Magyarország embervesztése az 1939–1945 közötti Totális Háborúban – hasonlóan az 1914–1918-as Nagy Háborúhoz – a negyedik a világ országainak sorában, ha az 1941–1944 közötti államterületen élt lakosság számához viszonyítottan százalékosan adjuk meg, sorrendben Lengyelország, a Szovjetunió és Németország mögött van.*

Az összeszűrés 830-950 ezer főre rúgott. *A katonavesztés 340-360 ezresre tehető, ebből 120-160 ezer a hősi halott.* A légitámadások és a földi

harcok következtében a Központi Statisztikai Hivatal 1945. júniusi felmérése szerint 45 ezer polgári személy vesztette életét (ám ezt csak az ország trianoni területére számították ki). Ebben a számban nincs benne a „málenkij robotra” elhurcolt lakosság, amelynek jelenleg még kutatás alatt álló, tehát minden valószínűség szerint kiegészülő adatsora több mint 100 ezer főt tesz ki.

A magyarországi zsidóság szisztematikus megsemmisítése a német megszállással vette kezdetét. Az áldozatok számát 1945 őszén a Zsidó Világtkongresszus a háború előtti és utáni népesség különbözetéből 680, majd 560 ezerre becsülte. Az 1944-ben deportált magyar zsidók száma a végrehajtott szervek összegzése szerint 443.451 volt, a valóságban közel 500 ezer lehetett. Közülük az 1941–1944 közötti területre visszatértek száma alapján 360-390 ezren váltak a gázkamrák és a kényszermunka áldozataivá. Az 1941. augusztusi Kamieneć-Podolszk-i pogrom, az 1942. januári újvidéki razzia, valamint a munkaszolgálat és a nyilas vérengzés következtében további 50-100 ezer fő vesztette életét. A magyar illetőségű zsidó áldozatok száma a kutatások mai állása szerint 410-490 ezer főre tehető. A cigányüldözés áldozatainak száma is tízezres nagyságrendű, ám megállapíthatatlan.

D. M.: *Milyen kegyeleti feladatok hárulnak ennek következtében a magyar államra?*

H. J.: A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum szervezeti egységét képező Hadisírgondozó és Hagyományőrző Iroda (HGI) feladata a Magyarországon lévő magyar és idegen, illetve a külföldön található magyar hadisírokról és haditemetőkről való gondoskodás, a belföldi magyar és idegen hadiemlékművek és hadiemlékhelyek létesítése, áthelyezése és szakmai felügyelete, valamint a magyar katonaveszteség és katonai temetkezési helyek nyilvántartása belföldön és külföldön, továbbá az idegen katonaveszteség és katonai temetkezési helyek nyilvántartása a Magyar Köztársaság területén. Tevékenysége (nem számítva a katonai hagyományőrzést) hét területre tagolható. Bármilyen fájdalmas feladat is mindez, ne haragudjon, hogy ilyen katonásan kezdem. Mert csak így van értelme, ha pontosan meghatározzuk feladatainkat.

- A) alaptevékenység Magyarországon,
- B) tevékenység a volt Szovjetunió utódállamai területén,
- C) tevékenység a magyar katonaveszteségek szempontjából érintett országok területén,
- D) hadisírgondozási együttműködés Németországgal,
- E) katonasírok és katonai emlékművek nyilvántartása,
- F) együttműködés a külföldi testvérszervezetekkel és a hazai társadalmi szervezetekkel,
- G) kapcsolattartás a lakossággal, az ügyfelek kiszolgálása.

D. M.: *Mi valósult meg mindeddig?*

H. J.: A hadisírgondozás elválaszthatatlan a hadtörténelemtől, ideértve annak bármely területét. Hogy ezt levezethessem, szükséges kitérőt tennem a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum szervezetére.

A hadisírgondozás állami szervezete a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum mint önálló jogi személyiséggel bíró minisztériumi háttérintézmény, egyben katonai szervezet, amely közhivatali funkciókat is el lát. A HM HIM három igazgatóságából, gyakorlatilag hat intézményből áll.

A HM HIM Hadtörténeti Intézet a kutató hadtörténészek és az 1888 óta megjelenő Hadtörténeti Közlemények munkáját fogja össze. A történeti kutatások adják meg az alapot arra, hogy hol és milyen korszakból kell keresnünk a hadisírokat, hiszen így ismerjük meg az egyes háborúk egyes hadműveleteinek térbeli és időbeli lefolyását, résztvevőit, s főként az általuk elszenvedett veszteségeket.

A HM HIM Hadtörténeti Múzeum és Könyvtár egy igazgatóság alatt működő két intézményt takar. A Múzeum gyűjti, feldolgozza és bemutatja a magyar hadtörténelem tárgyi emlékanyagát, a Könyvtár pedig szakirodalmát, ide értve a könyveket és a szakmai folyóiratokat egyaránt. A Könyvtár mellett működik a Hadtörténelmi Térképtár, amely Közép-Európa leggazdagabb gyűjteményét mondhatja magáénak. A katonasírokból előkerülő tárgyi emlékegy segíti elő a katonák hovatartozásának, esetleg személyének azonosítását, a térképek pedig sírjaik lelőhelyének behatárolását. A szakkönyvek a történeti kutatások elengedhetetlen segédeszközeit jelentik.

A HM HIM Hadtörténelmi Levéltár és Irattár is két intézményt jelent egy igazgatóság alatt. A Levéltár a magyar katonai múlt írásos emlékeit gyűjti és dolgozza fel. A különbség a Levéltár és az Irattár között elsődlegesen az, hogy az Irattár gyűjti a közelmúlt iratait, s azokat a törvényekben meghatározottak szerint csak korlátozottan teszi kutathatóvá, míg a Levéltárban őrzött iratok nyíltan kutathatók. A törvényi határidők (25, 30, 60, 90 év) letelte után az Irattár átadja az anyagait a Levéltárnak, miközben maga folyamatosan gyarapodik az „élő” iratanyaggal.

A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött iratanyag a történeti kutatások alapvetését képezik, amit a Központi Irattárban lévő második világháborús magyar veszteségi dokumentumok egészítenek ki. A haderőszervezés, a hadvezetés, a mozgósítás, a hadműveletek és a harcok a Levéltár; az egyes katonák esetében a szolgálat lefolyása, a hadifogság, s nem utolsósorban a halálozás és a temetési hely az Irattár összesen 15 iratfolyókilométert kitevő anyaga alapján rekonstruálható.

A HM HIM rendelkezésére álló korabeli térképek és vázlatok két területen jelentenek alapvető segítséget. A Honvéd Vezérkar hadműveleti térképei, az egyes csapatparancsnokok munkáját segítő törzsek által rajzolt harcászati térképek és helyzetvázlatok azon területek azonosításához szükségesek, ahol a harcok lezajlottak, s ennek következtében a fronttemetkezési helyek keletkeztek. E térképeket egészítik ki a korabeli katonaföldrajzi értékelések, amelyek segítségével az állások és a fronttemetők helye tovább pontosítható.

Ez a folyamat ugyanis négylépcsős. Először a keresett terület határolható körül, ehhez kellenek a térképek. A második lépésben a már körülhatárolt területen belül szűkítjük le a lehetséges helyszíneket a kisléptékű, a domborzati elemeket (lejtőket, horhosokat, erdőket) feltüntető vázlatok segítségével. Itt nézzük meg a korabeli katonaföldrajzi leírásokat is, hiszen – ismerve a harcászati előírásokat és alapelveket – azokból derül ki, hogy melyik lejtő esett az ellenfél arcvonala felé, melyik vízmosság vagy talajút hová vezetett, hol voltak a vízvételi lehetőségek; vagyis azok az elemek, amelyek meghatározták az állások, árkok, fedezékek vagy akár a temetők helyét. Az állásokat ugyanis például az ellenség felé eső lejtőn, a temetőt pedig az ellenség felől magaslati elemmel (dombbal) takart mélyedésben vagy az ellenség által nem látott lejtőn építették ki.

A harmadik lépcső a terepkutatást takarja. Ehhez nyújtanak segítséget a temetőkről felvett korabeli vázlatok, amelyek alapján az egykori temető helye a helyszínen pontosan meghatározható, s amelyekből – szerencsés esetben – az egyes sírok elhelyezkedése is kiderül, sőt az ott eltemetett katonák neve és csapatteste is azonosítható.

A negyedik lépcső a kutatási eredmények tudományos igényű feldolgozását jelenti, továbbá annak közkinccsé tételét. Ide tartozik a veszteségeket és a temetkezési helyeket tartalmazó listák összeállítása, kutathatóvá tétele a hozzátartozók számára, publikálása akár könyv formátumban, akár interneten, s ide tartoznak a kiállítások, például a HM HIM-ben 2005. szeptember 26-án, úttörő és példamutató jellegű magyar–oroszcsofegyüttműködésben megnyitott, a hadifogságot és a temetkezési helyeket bemutató tárlat.

E négylépcsős folyamatból a terepen végzett kutató- és feltáró munka az, amire most súlyt helyezek, s amit a Plöcken-hágón, irányításommal végzett munkával érzékeltetek.

Tekintettel a hadisírgondozás feladatrendszerének igen szerteágazó jellegére, e munkába a HM HIM Hadisírgondozó és Hagyományörző Iroda (HGI) szervezetszerű állományán túl másokat is bevonok, mint az intézmény főigazgatója. Csapatparancsnoki és magas katonai vezetői pályafutásom során megtanultam, hogy a személyes példamutatás fontosságát nem lehet elégszer hangsúlyozni. Ennek érdekében – amellet, hogy irányítom, felügyelem és ellenőrzöm azt – magam is részt veszek a HGI munkájában. Csupán két példával élve: kutatom a szlovéniai Mrzli vrh-hegyen az első világháború alatt létesített állásrendszereket és kavernákat, illetve az Oroszországi Föderáció területén felderítem a magyar katonasírokat és műszakilag átveszem az orosz partnerszervezet, a „Vojennije Memroiali” által épített temetőket és emlékhelyeket. A nem egyszer 6–10 km-es hegyi vagy tajgai „túrakon”, a hóban-fagyban-sárban nincs tábornok vagy beosztott, ott csak munkatársak és bajtársak vannak. S e teamben végzett terepmunkák közösségteremtő ereje sem elhanyagolható.

D. M.: *És milyen szervezeti keretek között végzik ezt a tudományos és kutatómunkát? Amelyik tulajdonképpen humanitárius kötelességteljesítés is. Évtizedek mulasztásainak pótlása.*

H. J.: A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum részintézményének munkatársai egyes konkrét feladatok hatékonyabb végrehajtására – intézkedésem alapján – közös munkacsoportokban végzik ezt az igen nemes tevékenységet. A legjobb példái ennek a külföldön megvalósított projektek: temetőfelújítások, amelyeknek hazai előkészítésében és kinti kivitelezésében hatékonyan működnek közre a Hadtörténeti Múzeum, a Hadtörténelmi Levéltár, a Központi Irattár vagy épp a Hadtörténeti Intézet szakemberei. Ugyanez „visszafelé” is igaz, hiszen a Hadisírgondozó és Hagyományörző Iroda munkatársai részt vesznek a külföldre kivitt kiállítások anyagának összeállításában és ottani felépítésében.

D. M.: *Néhány példát kérnék.*

H. J.: 2002-ben és 2003-ban e részintézmények dolgozói közösen, egy csapatot alkotva, vezetésemmel és személyes részvételemmel újították fel a lengyelországi Putski-magaslaton lévő Nagy Háborús magyar katonatemetőt, illetve építették meg az egykori eseményeket bemutató kiállítást Przemyslben és Gorlicében. 2004-ben együttes munka eredménye volt a németországi Obe-

rammergauban, az ott diszlokált NATO-iskolán bemutatott kiállítás a nemzetközi békefenntartás kezdeteiről – ami egyébként magyar találmány. 2005-ben együtt állítottak fel három kiállítást Olaszországban és Szlovéniában, valamint közösen emlékeztek a szlovéniai Krn-tónál az Isonzó-fronton hősi halált halt katonákra. S a példák között említhető – noha nem a kegyelethez tartoznék –, hogy a Hadtörténeti Múzeum keceli Haditechnikai Parkjában elhelyezett SS-24 interkontinentális-ballisztikus rakéta Ukrajnából történő behozatalát (határátlépését) a Hadisírgondozó Iroda és a Hadtörténeti Múzeum munkatársai közösen intézték.

D. M.: *Még egy kérdés. Elhanyagolták a múlt felelevenítését sokáig. Mit tesznek ennek érdekében?*

H. J.: A hadisírgondozáshoz csak tágabb értelemben, ám a kegyeleti tevékenységhez szűkebb értelemben is kapcsolódik a honvéd hagyományőrzés. A Honvédség az utóbbi években biztosította az avatási és a koszorúzási ünnepekre a díszőrséget, a koszorúvivőket, a hangosítást és esetenként a zenekart és a díszszakaszt. E tevékenység a jövőben várhatóan csökkenni fog, aminek oka hármas: egyfelől a drasztikusan csökkenő költségvetés, másfelől a létszámcsökkentés és az alakulatok sorozatos megszüntetése, harmadrészt a sorállomány már megtörtént felszámolása. Az eddigi színvonal fennmaradása csupán ott látszik biztosítottnak, ahol helyőrség marad; illetve akkor, ha a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum felvállalja a kegyeleti tevékenység biztosítását hagyományőrök bevonásával. Ez utóbbira a szándékunk megvan, ezt mint főigazgató már felvállaltam, ezért is döntöttem a HM HIM Hadisírgondozó Iroda nevébe az „és Hagyományőrző” beemelésére.

D. M.: *Hogyan valósulhat meg ilyen körülmények között ez a „felvállalt” hagyományőrzés?*

H. J.: Egyfelől a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum közvetlenül is kapcsolatot tart az egyes szervezetekkel, másfelől a Katonai és Huszár Hagyományőrző Szövetség elnökségének a HM HIM főigazgatója és több munkatársa tagja, s a HM HIM a Szervezeti és Működési Szabályzat alapján hivatalosan is koordinálja a katonai hagyományőrzésnek. Ezen felül a HM HIM saját személyi állományában is működnek (saját munkakörük ellátásán felül) katonai hagyományőrök.

D. M.: *Nagy feladatot vállal az magára, aki ilyen nehéz körülmények között is szorgalmazza évtizedek mulasztásainak pótlását. Hiszen nemzeti önismeretünk, öntudatunk szerves része a katonamúlt megismerése. És a tiszteletadás a több millió embernek, akik a politika céljainak áldozataiként mégiscsak a magyar nemzet sérthetetlenségét, önállóságát védték a zivataros évezred során és az elmúlt század kegyetlen körülményei között is.*

H. J. Ezért kezdtem a boldogságra utalással beszélgetésünket. Munkásságunkról a beszámoló túlzottan „katonásan” azért hangzik, mert tiszta vizet szeretnék önteni a pohárba. Minden olvasó értse meg feladatainkat és ismerje meg munkásságunkat. De azt is szeretném hangsúlyozni, hogy én mint történetudós és mint volt aktív katona egyként belső indítatásból vállaltam fel ezeket a feladatokat. A boldogság számomra azt is jelenti, hogy ha lehet, másoknak megteremtsem a gyászolásukhoz való helyszínt. Hány család, hány leszármazott keresi még most is, hol nyugszanak a huszadik század háborúiban elesett ősei. A nemzet egészét teljesítjük ki ezzel. A nemzet élő tagjai számára keressük a megtalálás boldogságát. És ezt én magam személyes ügyemnek tekintem.

Beer Miklós

Kelemen Didák emlékezete

Az elkövetkező évben lesz Kelemen Didák minorita atya halálának 265. évfordulója. Konferenciát rendeztünk emlékezetére, könyvet adtunk ki belőle, és mindent elkövetünk, hogy a több száz éve újból és újból megszakadt boldoggá avatási ügye sikerrel járjon. Legutoljára 1939-ben Adalberto Topolinszki minorita postulátor járt volna el érdekében, ha közben a történelem őt magát is el nem tüntette volna. Miskolc, Eperjes, Krakkó útvonalon indult, szülőfalujába is ellátogatott, épp akkor, amikor a Gestapo is elkezdett ténykedni a kétfelől is megalázott lengyel földön. Az olasz követségnek csak annyit jeleztek vissza: egy Varsó melletti lágerben pusztult el az olaszként ott járó lengyel minorita szerzetes. Különös sorsa talán összefüggésbe hozható XII. Pius pápa lengyelmentő tevékenységével? Kutatás kérdése. Egy tény, hogy tovább imádkozhatunk Kelemen Didák Miskolcon szentség hírében elhunyt minorita atya boldoggá avatásáért. Aki a török világ és a Rákóczi-szabadságharc után a sírjába ájult nemzetet igyekezett a pestisből és az elhagyatottságból kiemelni. Ebbéli törekvésemet igazolta vissza Beer Miklós, Vác VI. Miklósként megyéspüspöke.

Dobos Marianne

Az Apor Vilmos napok alkalmából tartott konferencián a szerző rendkívül lelkesen és rendhagyó módon választott témában adott elő. Nem boldog Apor Vilmosról beszélt ugyanis, hanem egy XVIII. századi minorita szerzetesről: Kelemen Didák atyáról. Aki ugyanazt tette a maga korában, mint boldog Apor Vilmos az övében, és ami két ezer év óta minden keresztény ember feladata lenne: „Veritatem facere in caritate”, „Igazságot cselekedni a szeretetben”. Bár az eltelt évszázadok alatt Didák atya kanonizációjára, jobbára a történelem viharai miatt, még nem került sor, de kora és utókora emlékezetében az élet-szentség hírében élt, és ma is úgy él, mint aki hősi fokban gyakorolta a keresztény erényeket. A váci konferenciát követően, nem sokkal Miskolcon, április 17–18-án tartottak tudományos ülést róla, születése 325. és pappá szentelése 300. évfordulója alkalmából. Az igen jól sikerült, országos visszhangot kiváltott rendezvény kurátora Dobos Marianne volt. Bár magam is elterveztem, hogy ott leszek, váratlanul közbejött utazás meggátolt ebben. Megkaptam viszont és átforgattam, átlapoztam a *Ki hengeríti el a követ?* című, *Gondolatok Kelemen Didákról (1683–1744)* alcímű kötetét a szerzőnek. Meglepődötten csodáltam rá újra, mi mindent tudott ez az egyetlen ember, teljesen az Isten kegyelmére hagyatkozva, imádkozva és éjt nappallá téve, dolgozva a haza „újraevangelizálásáért” és felvirágoztatásáért megtenni, Isten áldásával.

Ezért is fogadtam érdeklődő örömmel Marianne kérését, hogy újabb kötetkéjéhez írjak ajánló sorokat. Terjedelmük miatt is tetszenek nekem ugyanis ezek a könyvecskék. Ebben az évben a negyediket állította össze. Igen, ez az egy ülésre és azután továbbgondolásra, megvalósításra való lelkiolvasmány-sorozat

az, amire a legelfoglaltabb ember is időt tud szakítani. Ha pedig olvasni kezdte, hiszem, az utolsó oldalt már teljesen másként olvassa, mint az elsőt. Ez az, ami miatt tartalmi szempontból is melegen ajánlom, nemcsak a hívó keresztényeknek, de minden keresőnek is.

Az ajánló soraimban elsőként, mert én is nagyon szépnek tartom, Kelemen Didák atya gyönyörű XVIII. századi anyanyelvünkön írt prédikációjából idézek:

Szólj, Uram, hallja a te szolgád

A mi édes Üdvözítőnknek tőle idegenkedő, tőle szaladó bűnös fiai után való kiáltozásáról jövendőlvén Izaiás próféta (30,21), így szól az emberi nemzetnek: A te füleid meghallják a teutánad kiáltónak szavát. Úgy vagyon, Istennek kedves prófétája, mert meghallottuk a miérettünk jött Jézusunk világban kiáltozását. Hallották az eltévelyedettek, és a mennyei útba igazodtak. Hallották a bűnben elmerültek és a mélységből hozzá kiáltottak. Hallották a halottak és koporsójukból kijöttek. Mert Qui ex Deo est, verba Dei audit, Aki Istentől vagyon, és az Istent Istenének ismeri, szavát meghallja, intésit megfogadja, és azt mondja Sámuellel: Szólj, Uram, mert hallja a te szolgád. Melyek mikor meglésznek, az Isten igéjének csudálatos ereje az egész embert jobbra változtatja. Azért nincs oly keményedett s bűnbe merült ember, kit az Isten igéjének kétélű pallasza (Zsid. 4,12) és erős pörölye meg nem tör és penitenciára nem lágyít. Nincs oly hideg szív, melyet isteni szeretetre nem gerjeszt, ha figyelmetes elmélkedést fordít annak hallására. Nincs olyan erősen világhoz ragadott kívánság, mely a földet javaival együtt meg nem utálja, és mennyei jókra ne vágyódjék, ha az Isten igéjét mélyen elméjében fontolja s szívébe oltja. Nincs oly ügyefogyott állapot, oly szomorúság és inség, melyben erőt és örömet nem nyert az Isten igéjének szíves hallgatása.

Isten igéje a lélek tüköre

Az Isten igéje a léleknek tüköre, melyben minden jóságos cselekedetet s minden vétket, a léleknek minden ékességit és minden éktelenségét látjuk; abból ismerjük meg, hogy Isten mivégre teremtett; abból látjuk meg, hogy mit kell e földön keresnünk; abból tudjuk meg, hová kell holtunk után menni; abból tanuljuk meg, mint kell Istennek kedveskedni, mint kell a világ csalárdságát és az ördög incselkedésit elkerülni; minémű büntetések várják a gonoszokat, mely nagy dicsőséggel boldogíttatnak az igazak; mint kell Istenünkhöz ajtatos-sággal, felebarátunkhoz igazsággal, magunkhoz mértékletességgel életünket rendelni.

Krisztus teste és Krisztus igéje

Az isteni igének felséges voltát csudálatos igékkel magasztalja Szent Ágoston, halljátok maga tulajdon szavát: Kérlek titeket, Atyámfiai, mondjátok meg nékem, mi láttatik néktek nagyobbnak, a Krisztus teste-e? vagy a Krisztus igéje? Ha igazán akartok felelni, azt kell mondanotok, hogy nem kisebb az Isten igéje, mint a Krisztus teste. És azért, mely szorgalmatossággal reá vigyáztok,

mikor a Krisztus teste nekünk szolgálatik, hogy semmi abból a földre ne essék, olyan szorgalmasan reá vigyázzunk, hogy az Úr igéje, mely nekünk hirdettetik, midőn mást gondolunk vagy szólunk, a tiszta szívből el ne vesszen. Mert nem kevésbé vétkes léssen, aki az Isten igéjét henyéve hallgatja, mint aki a Krisztus testét henyévelésével a földre esni megengedi, mert: Qui ex Deo est, verbum Dei audit, aki Istentől nagyon, az Isten igéjét meghallgatja.

Következzenek ezután Prohászka Ottokár ma ugyanúgy aktuális sorai, bár csaknem százévesek, mert 1912-ből valók:

A világ beteg, s jóllehet mi volnánk betegápolói, de kezeink közt a beteg nem gyógyul. De van a beteg világnak más hivatott, gyógyító tekintetű s szerencsés kezű szamaritánusa, aki nem disputál s nem kritizál, hanem magához hívja betegeit, mondván: „Jöjjetek hozzám mindnyájan, kik fáradoztok s terhelve vagytok, s én megenyhítlek titeket.” (Mt 11,28). Aki most hívja őket, s oda hívja, ahol most van köztünk, nem a Galileában élő, de a köztünk élő Krisztushoz, s nem mint látható emberhez, hanem mint közénk állott szent titokhoz szól a hívás, s ki azáltal segít az emberen, hogy belső világára, nagy vágyaira, szenvedő szívére tereli figyelmét, s rámutat nagy lelki igényeire, melyeket a világon senki más, csakis ő gyógyíthat. Főleg pedig három nagy igényünkre épp a művelt emberiség három nagy s ki nem elégített igényére mutat rá, mintha mondaná: emberek, tudom én, hogy mi kell nektek: kell a misztérium, melyet áthatoljatok, kell a lelketekben fakadó eleven erő, melyet lefoglaljatok, s kell a benső, szép, harmonikus, sugárzó élet, melyet megtapasztaljatok; ez kell nektek, s ezt csakis én adhatom nektek: ismerjetez hát magatokra s lelketek nagy orvosára, s adjátok át magatokat nekem, hogy én visszaadjalak titeket magatoknak, s boldogíthassalak.

Ma, 2008-ban, amikor a világ talán még betegebb, fontos, hogy ilyen és hasonló lelki olvasmányok segítségével is belássa:

„Művelt világ, rászorulsz, hogy az Urat, a közellező Végtelent, a lélek erejét s örömet megtapasztald; íme, itt él köztünk; élj hát belőle, élj neki, hogy a neked való erős, édes életnek szívből örvendhess!” (Prohászka Ottokár)

Szentmártoni Szabó Géza

Balassi János boroszlói (wrocławai) síremléke

A Gyarmati Balassi családnak Balassi Jánostól (1518–1577) származó ágazata Balassi Bálintnak (1554–1594) Ruzskai Dobó Kristinától (†1590) született fiában, Jánoskában szakadt meg (1585–1601). Az 1594-es jezsuita évkönyv írója szerint, a költő esztergomi halálos ágyán levelet írt Mátyás főhercegnek, arra kérve őt, hogy gondoskodjék nyolc és fél esztendő fiacskája neveltetéséről, akit a Jézus Társasága iskolájába szánt. Levelét gyóntatójára, a jezsuita Dobokay Sándorra (1567–1613) bízta.¹ Balassi akarata azonban nem teljesült, hiszen húgai és református unokaöccse, Bocskai István, az árván maradt fiút a sziléziai Boroszlóba küldték, protestáns iskolába. Dobó Kristina bátyja, a nagy hatalmú és gazdag Dobó Ferenc (†1602), saját örököse nem lévén, 1601-es végrendeletében egész vagyonát Balassi Jánoskára hagyta, ám a fiúcska időközben váratlanul meghalt.² Budai Ferenc

(1760–1802), hajdúszováti református lelkész, 1804-ben kiadott *Polgári lexikon*ának Balassi Bálintról szóló részében ez olvasható minderről:

„[Balassi Bálint] született nyelvén kívül deákul, olaszul és lengyelül beszélt. Felesége a híres Dobó István leánya, Kristina volt, kitől János nevű fia maradt; de aki Boroszlóba menván tanulás kedvéért, ugyanott, tizenhat esztendő korában megholt 1601. eszt. 18. Dec. és a Szent Magdolna templomában temetődött 1602. eszt. 14. Mart. a nagy oltár napkeleti oldala felől, ahol hihető, még ma is megvan az ő márvány koporsóköve, a rajta lévő felülírással, melyet oda Dobó Ferenc tétetett; legalább ép volt az ezelőtt még hatvan esztendővel.”³

Budai Ferenc Bod Pétertől (1712–1769) vette adatait, aki 1743-ban, Boroszlóban járván az epitáfiumot lemásolta, majd *Hungarus Tymbaules* című

¹ *Monumenta Historica Societatis Iesu a patribus eiusdem societatis edita*, volumen 131. *Monumenta Antiquae Hungariae IV*. Edidit Ladislaus Lukács S. I. (1593–1600) Romae, 1987, 114. (A jezsuita *Litterae annuae provinciae Austriae* 1594. évi feljegyzése Balassi Bálint utolsó szavairól és haláláról.)

² Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. III. Bp., 1879, 192–216. (Dobó Ferenc végrendelete.)

³ Budai Ferenc: *Magyarország polgári törtéjára való lexikon a XVI. század végéig*. I. darab. Kiad. Budai Ézsaiás. Nagyvárad, 1804, 130.

könyvében, 1764-ben közzétette.⁴ Bod Pétert megelőzően, a Liptó vármegyéből származó Johann Sinapius (1657–1725), a sziléziai Lignitz (Legnica) gimnáziumának rektora, *Schlesischer Curiositäten* című könyvében, már 1720-ban közölte a síremlék feliratát.⁵ Erre a magyar vonatkozású adatra akkoriban csak Bél Mátyás (1684–1749) figyelt fel, s 1742-es *Notitiájában*, az egyik lábjegyzetben így utalt rá: „Extat hodieque, Iohannis huius Epitaphium, Wratislawiae, in aede Magdalenea, prope ad baptisterium. Vide Iohannis Sinapii *Curiositatum Silesiacarum*, Partem I. p. 220. seq.”⁶

Sinapius utalt helyén pedig ez olvasható: „Freiherr von Balassa. Die Freiherren von Balassa sind Ungarischer Extraction, von deren Stamm und Meriten folgendes Grabmal, so in der Kirche zu S. Mariae Magdal. in Breßlau, an der Wand nahe beim Taufesteine besindlich, ein mehrers vorstellt.” A Bél-féle *Notitiában* lévő, *Tabula genealogica comitum Balassa* című Balassi-családfán, Sinapius alapján, ez olvasható: „Johannes VII. moritur Vratislaviae, studiorum causa illic moratus, anno 1601. d. 16. Decemb.”

Az epitáfium szövegét 1840-ben, a Tudományos Gyűjteményben, a tudós Gyurikovits György (1780–1848) újra kiadta.⁷ A kőtábla helyét ő is pontosan jelölte meg: „[Balassi János] tetemei a Szent Magdolna templomában nyúgosznak, ahol a nagy oltár napkeleti oldala felől, a keresztelő edényhez közel lévő kőfalon még ma is megvan az ő fényes márvány koporsóköve.”

Arról egyik régi feljegyzés sem tett említést, hogy Balassi Jánoska síremlékének művészi megformálása milyen volt. Ennek külsejét német művészettörténészek írták le, még a XIX. század végén, majd közvetlenül a II. világháború előtti években.⁸ A Mária Magdolna-templom 1945-ben, a város ostromát követő időben kiégett, belseje az 1960-as évekig romokban hevert. Balassi Jánoska síremléke azonban szerencsésen megmaradt, és ma is eredeti helyén van, a déli templomhajó végénél lévő két oldalkápolna közötti falrészen, a keresztelő medence közelében. Az epitáfium azonban nem maradt teljesen ép, szövege sok helyütt olvashatatlan a ráakódott korom miatt. Szilézia a II. világháború után Lengyelországhoz került, Boroszlóból pedig, Wrocław néven, lengyel város

⁴ Bod Péter: *Hungarus Tymbaules*. Nagyenyed, 1764, 71–73. (XXV. Joannis Balassa) – Bod Péter: *Historia Hungarorum Ecclesiastica*. Ed. L. W. E. Rauwenhoff, adjuvante Car. Szalay. Tomus I. Lib. I et II. Lugduni-Batavorum [=Leiden], 1888, 213–214. (A *Hungarus Tymbaules*ben közölttől némileg eltérő szöveg.)

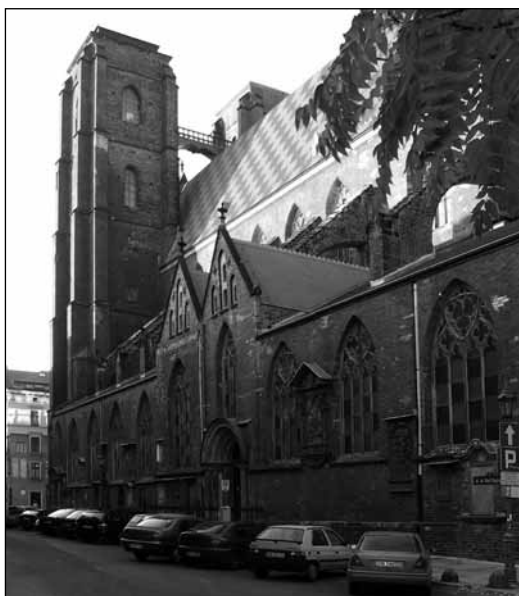
⁵ Sinapius, Johannes: *Schlesischer Curiositäten. Erste Vorstellung, Darinnen die ausehnlichen Geschlechter der Schlesischen Adels*. Leipzig, 1720, 220–221.

⁶ Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico-geographica divisa in partes quattuor*. Pars prima. Tomus Quartus. Viennae Austriae, 1742, 43. (d. lábjegyzet)

⁷ Gyurikovits György: *Báró Balassa Jánosnak, Bálint fiának Boroszlói sir emléke s felyülírása 1602. esztendőben*. = Tudományos Gyűjtemény, 1840, V, 125–128.

⁸ Lutsch, Hans: *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*. Breßlau, 1886, 191, 196. – Burgmeister, L.– Grundmann, G.: *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*. Teil II. Breslau, 1933, 40. (A síremlék hibás leírása.) – *Quellen zur schlesischen Kunstgeschichte*. Heft 2. A. *Die Steinmetzen der Breslauer Zunft 1475-1870*. B. *Zur Kunstgeschichte der Breslauer Magdalenen- und Elisabethkirche*. Bearb. und herausg. von Kurt Bimler. Breslau, 1937, 57. – Bunzel, Ulrich: *Haupt- und Pfarrkirche St. Maria Magdalena zu Breslau*. Ulm/Donau, 1960. (A templom alaprajzával.)

lett. A Mária Magdolna-templomban lévő, restaurálásra szoruló műalkotást a lengyelek először 1962-ben regisztrálták, majd 1991 szeptemberében újra foglalkoztak vele, ám magyar vonatkozásáról nem volt tudomásuk.⁹ A templom, amely jelenleg a Vatikántól független lengyelkatolikus, vagy más néven ókatolikus egyházé (Kościół św. Marii Magdaleny. Katedra kościoła polskokatolickiego. ul. Szewska 9.), csak a legutóbbi időkben vált látogathatóvá. Balassi Jánoska síremléke tehát a felfedezésre váró külföldi magyar műemlékek közé tartozik. Az idei *Kulturális örökség napjainak* (szeptember 20–21.) ajánlófüzetébe, a program keretében látogatható külföldi helyszínek közé, sikerült beiktatni ezt a látnivalót is!

A MÁRIA MAGDALÉNA-TEMLOM EGY RÉGI FESTMÉNYEN ÉS MA

A német és lengyel leírások alapján, és mai állapotában is látható, hogy a síremlék valódi késő reneszánsz (vagy manierista) mestermű. Mérete 3,25x1,90 méter, anyaga márvány. A 34 soros feliratú, nagyméretű táblát kétoldalt egy-egy szárnyas angyalalak fogja közre. A tábla kerete fölött, kör alakú mezőben helyezték el egykor a Balassi-család címerét (bölényfej, félhold és csillag), amely sajnos megsérült 1945-ben. Alul a táblát tartó konzolok közt, fekvő ovális keretben, a feliratnak a temetésre vonatkozó mondata olvasható.

Az epitáfium valószínű szövegét, a restaurálás előtt, csak Sinapius, Bod Péter és Gyurikovics leírásának egybevetésével lehet megállapítani. Mindhárman

⁹ Wiesława Staniszevska lengyel művészettörténész gépiratos műemlékleírását Dukkon Ágnes juttatta el hozzám, aki 1994 júliusában Wrocławban járván, kérésemre, felkereste a templomot. Utóbb Galavics Géza közölte velem, hogy ő már korábban hozzájutott a síremlék Grzegorz Grajewski által 1991-ben készített fotójához. A síremlékről fényképeket készített Kakasy Judit és Beck Ivánné 2008 májusában.

apróbb hibákat ejthettek a másolás közben. Ilyen hiba észlelhető a Balassi Ferenc felderítő portyájára utaló „in conflictu speculari” kifejezésben, ahol náluk a speculari szó helyett ezek a változatok állnak: „Speciali – Spean – Strigon.”

A sírfelirat érdekessége az, hogy idegen földön lévén, a Balassi-család történetét is röviden elmondja. Meglepő, hogy Balassi Bálintról kevesebb szó esik benne, mint öccséről, Ferencről, illetve a tábla állíttatójáról, Dobó Ferencről. A rekonstruált latin szöveg a rövidítések feloldásával a következő:

IN MEMORIAM PERENNEM OBITUS

Generosi ac magnifici **Joannis Balassa** liberi baronis **de Gyarmat**, patre **Valentino**, avo **Joanne** quondam **Balassa**, olim supremo comitatus comite et capitaneo Veteris Zoliensis ac consiliario Sacrae Caesareae et Regiae Majestatis, matre illustrissima et magnifica olim domina **Christina Dobo**, filia illustrissimi ac spectabilis magnificique quondam domini **Stephani Dobo de Ruzka**, alias vajvodae Regni Transylvaniae, et comitis Sicularum ac comitatus Bars: nec non amissae jam pridem arcis Agriensis, tunc memorabili obsidione Turcica invicti conservatoris, et supremi capitanei. Ejusdemque Sacrae Caesareae et Regiae Majestatis consiliarii, nati. Cujus antiquissima prosapia paterna Hungarica de gente anno a Christo nato 1229 potissimum heroica virtute militari ad fastigium baronatus evecta, successiveque per omnem posteritatem regio ducatus, vajvodatus, comitum, aliorumque officiorum, et honorum dignitatibus Regni Hungariae florentis paterno et materno sanguine, magnifice semper et in hunc usque diem crescente, aucta, et dilatata est. Id ipsum multis quoque privilegiis, privatis annalibusque sive historiis Regni Hungariae et divorum regum testimoniis testantibus, patreque eiusdem **Valentino** in arcis Strigoniensis oppugnatione, fraterque ipsius germano **Francisco**, alias arcis Tokay militum praesidiariorum Ungaricorum et certi exercitus campestris, dictae Sacri Romani Imperii Regiaeque Majestatis capitaneo in conflictu speculari cum potentissimo Tartarorum chamo commisso eodem anno 1594, sub praecedentibus regni bellorum anfractibus, et praeliis pro gloria Dei, aris et focus patriae, dulcique posteritate, atque tota ipsa christianitate fortiter dimicantibus: Ipsisque solo praefato **Joanne** herede post sese virtutis paternae et avitae sectatore relicto. Et eodem ipsoque **Joanne** aetatis suae anno XVI. effluxo, studiorum et linguarum perdiscendarum causa in hanc urbem translato XVIII. Decembris anni MDCI. fatis cedente, ad patres transmigrantibus. Illustrissimus, spectabilis ac magnificus dominus **Franciscus Dobo de Ruzka** liber baro civitatis muratae et arcium Sarospatak, Leva, Zerednie, Lednicze &c. comes comitatus Bars praedicti, et aliasque generalis capitaneus, partium Regni Hungariae inferiorum cis Danubianarum ac consiliarius Sacrae Caesareae et Regiae Majestatis; filius praefati quondam domini **Stephani Dobo**, olim vajvodae Transylvaniae filius, etcet. Defuncto **Joanni Balassa** nepoti suo ex dicta sorore charissimo, moestus propriis expensis amoris ergo hoc monumentum fieri et poni curavit I. Septembris anno 1602.

Sepultus XIV. Martii, anno MDCII. sub vicino lapide. No. I.

Borbély András

Egy sírfelirat-olvasó sírfeliratai

Térey János: A. B. F. R. A.^{1*}

Péterfia-Ótemető

...Tényleg, miért a pusztulás, miért
Mindig a felleg borította ország?
Mint lázadó fiú az apja láttán,
Miért fordítok a kedvesek felé
Csiszolt pengét és rezzenetlen orcát?

A válasz ott, ahol téglákra hull
A háztetőnket tartó négy magas fal –
Fölforgatják a földet, és a fényre
Kerülnek bölcsőhelyem kincsei,
Hogy végre tisztában legyek magammal.

A hálósobám küszöbe alatt,
Hol pincegádor tátja nagyra torkát,
Egy csontváz fekszik... Tompán cseng a barbár
Csákányok éle: annyi koppanás,
Ahányszáz éve tart a síri fogság.

Kőműves Kelemenné, hogyha nő...
De hányan vannak még, százan vagy ezren!
Professzor Hatvani a holtak élén
Beszól: „Szekérdereknyi csont fölött
Húsz évet átaludni, kellemetlen.”^{2*}

Valahol a Seholban – ugyanitt –
Csónak formájú fejfák rémlenek még;
A törzsük olcsó bakacsin, s akár egy
Tövíg leégett erdő, épp olyan
E gyászfákkal sűrűn beültetett rét.

¹ „A boldog feltámadás reménye alatt”: a debreceni temetők fejfáinak felirata a reformáció fölvetelének idejétől.

² Hatvani István kollégiumi professzort, „a magyar Faustot” 1786-ban temették el a régi Péterfia utcai temetőben. Síremlékét később, ismeretlen körülmények között, ferdén kettéfűrészelve egy Péterfia utcai ház kapuoszlopaiba falazták be kerékvetőként, és csak az épület átalakításakor került elő. (A csillaggal jelölt jegyzetek Térey Jánostól származnak, a szöveg megtalálható: Térey János, *Ultra. Új versek 2002–2006*, Budapest, Magvető, 2006)

Halálra élet nő: helyük közös.
 Temető mindenütt, a portulácška
 Szívós gyökerei alatt; a földben,
 Melynek hasára dupla sor japán-
 Akácfa élő aranyát dobálja.

Borúlátásom innét, már tudom.
 Azt is tudom kedélyem láthatárán
 Miért dereng sok alvilági ködkép;
 Csak egy titok: húsz álmos éven át
 Kinek a szemfedője volt a párnám?

I. „Hősünk természetesen azonos szerzőkémmel, azonos a szöveg fölött olvasható névvel, akármilyen körmönfont is a narráció. Tombol az alanyiség”³ – vallja Térey János 1998-ban közzétett önértelmező szövegében. Ennek nyomán Térey Jánost szokás „alanyi költőnek” tekinteni,⁴ noha aligha tisztázható egykönnyen, hogy mit is jelenthet ez a megnevezés. A fentebb idézett meghatározás, nevezetesen hogy az alanyi költészetet hős és szerző(i név) azonos-sága jellemezné, egy olyan tételezésen alapul, amely egyenesen a probléma középpontjába vezet. A meghatározás azt javasolja, hogy a szerzői név által megnevezett szubjektumot „egy az egyben” feleltessük meg a szövegekben beszélő „hangnak”. Akár Philippe Lejeune önéletírói paktuma is eszünkbe juthat itt⁵, aki, Paul de Mannal szólva, ragaszkodik ahhoz, hogy a borítón olvasható név ne csak ígéretként legyen érthető, mivel – szerinte – ez az azonosság „szerződéses jellegű, vagyis nem trópusokon, hanem beszédaktusokon nyugszik”.⁶ Ám ezt a „szerződést” a nyelv tropológiája teljesíthetlenné teszi, mivel annak az „énnek”, akit a borítón olvasható név jelöl, a szövegben beszélő „én” kölcsönöz arcot. Sehonnan nem ismerhetjük meg ezt a „szöveg előtti ént”, mint éppen a szövegből, amely ennek a névnek a nevében beszél. „A szöveg előtti név” megjelölés tehát máris paradoxsá válik, hiszen az utóbbi (vagyis a szövegbeli én) révén szerzünk tudomást az előbbiről. Bettine Menke ezt a fölcserélődést a következőképpen fogalmazza meg: „A kijelentés szubjektumát, a szöveg szerzőjét, ilyenformán a szöveg előtti szerzőt a szöveg figurájaként vagy arcaként olvassuk, e figurát pedig elbeszélésként vagy leírásként olvassuk félre, mely művelet aztán egyszerre fojtja el és valósítja meg az arc kölcsönzését: az utólag a szöveg *prosopopeiája* révén adott *szövegbeli* én a szöveg énjének, a szöveg *előtt* feltételezett énnak a helyébe lép.”⁷ Az „önéletrajziség” ennél fogva csakis a szövegben beszélő hang kihallgathatóságának vagy olvashatóságának

³ L. Térey János, *Házunk tája, A belterjességről*, Jelenkor, 1998/2.

⁴ Margócsy István, *Térey Jánosról: Az alanyi költő esete a kulisszákkal*, in *Uő., Hajóvonták találkozása*, Palatinus, 2003, 153–160.

⁵ L. Lejeune, Philippe, *Az önéletírói paktum*, in *Uő., Önéletírás, élettörténet, napló, Válogatott tanulmányok*, Budapest, L'Harmattan, 2003, ford. Varga Róbert.

⁶ L. de Man, Paul, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, in: *Pompeji*, 1997/2–3, 93–107, 97, ford. Fogarasi György.

⁷ Menke, Bettine, *Sírfelirat-olvasás*, Helikon, 2002/3, 305–315, 309, ford. Katona Gergely.

az allegóriájaként érthető, méghozzá úgy, hogy mindig megoldhatatlan és lezárhatatlan aporetikusságában mutatja föl a „név” és a „hang”, a tételezés és a figuráció, a szöveg előtti és a szövegbeli én közötti kölcsönhatást vagy kölcsönös helyettesítést. Amikor ugyanis a név archoz jut a szöveg hangja, figuralitása következtében, tehát mihelyt beteljesíti a név által tételezett szubjektumot, rögtön el is változtatja azt, pontosabban az arc (figura) a név helyébe lép. De Mant követve Bettine Menke ezért jelentheti ki, hogy „Az önéletrajz annak az éneknek a sírfelirata, amelynek a jelenlétét a műfaj performatívuma – mint szerződés – implikálja, sőt, határozottan kinyilvánítja. Az önéletrajz csak sírfeliratként lehetséges, inskripcióként, amely előfeltételezi és végrehajtja az életet lezáró, halálos mozdulatot.”⁸

Ha a „sírfelirat-olvasás” allegóriája az önéletrajz olvashatóságának egyetlen lehetősége⁹, akkor vizsgálandó, hogy miként olvasunk – ha egyáltalán – sírfeliratokat. A sírfelirat olvasásakor egy szubjektum csakis távollevőként, halottként lehet tárgya a szövegnek, minek következtében a szöveg hangja egy halott hangjának fikciója. Továbbá e hang teljesítményeként a halottnak kölcsönzött arc (figura) csakis maszk, egy halotti maszk lehet. Az önéletrajzi szöveg alaptrópusa ezért a prosopopeia: „*prosopon poiein*, maszkot vagy arcot (*prosopon*) adni. A prosopopeia az önéletírás trópusa, melynek révén az illető neve (...) olyan érthetővé és emlékezetessé válik, akár egy arc.”¹⁰ Ám ez a hang, tehát a halott hangja, amennyiben olvasóra talál, magát az olvasót is holttá dermedéssel fenyegeti. Mindez onnan válik világossá, hogy a sírfeliratként olvasott szöveg olvasási kódja (allegóriája) magától az olvasótól, és nem a szerzőtől „származik”. Kissé leegyszerűsítve: az olvasó éppenséggel csak a szerzői névvel megjelölt szubjektum hiányaként, halálaként olvashatja az olyan szöveget, amely szerző és hős azonosítását, helycseréjét, ezáltal egymás kölcsönös defigurálását kinyilvánítja. Az a szöveg tehát, amely sírfeliratként olvasható, mintegy a beszélő hang által jelölni kívánt szubjektum halálát adományozza, tételezi olvasatként. Mindezt a prosopopeia trópusának szimmetrikus működése hívja elő: „A szöveg hangját éppúgy, mint azt az olvasatot is, amely ennek a figurának a segítségével nyer jelentést, utoléri az aposztrófé és az általa kölcsönzött arc (fiktív) beszédaktusához tartozó jelenlét, amely azonban nem más, mint az írás és a figura 'halott', levetett, ismételt és ismételhető jelenléte, nem más, mint a *holtak* és távollevők jelenvalósága.”¹¹ Amennyiben tehát az olvasó nem más, mint az olvashatóság révén a halottnak hangot (aposztrófé) és arcot (prosopopeia) adományozó „hang”, maga is belép a „néma trópusok” közé, maga is jelöltjévé válhat a beszédnek. Az „Állj meg, vándor!” felszólításkor bekövetkező pillanatnyi szünet, amíg *éppen* némán olvassuk a szöveget, pontosan erre a helycserére, azaz a beszéd hiányzó/halott szubjektuma és az olvasó szubjektuma közti helycserére hív föl. „Név” és „arc” szövegbeli lezárhatatlan, ugyanakkor szimmetrikus helycseréi az önéletrajz és a sírfelirat szövegében a (halott) beszélő és az olvasó közti cserében, pontosabban ennek a hely-

⁸ Uo., 309.

⁹ Vö. de Man, Paul, i. m., 102., Menke, i. m., 309.

¹⁰ L. de Man, i. m., 101.

¹¹ Menke, i. m., 312.

cserének a fenyegető lehetőségében kulminál, a sírfelirat a holtak jelenlétével és az élők halottságával, legalábbis a két „intervallum” közti felcserélhetőség/behelyettesíthetőség lehetőségével fenyegeti az olvasót. Ahogyan Menke megjegyzi, ez a trópus a „romantikus életre keltés alakzatát” kínálja az olvasás alakzataként, vagyis azt javasolja, hogy a romantikus szövegeket (de Man és Menke elemzésében Shelley és Wordsworth sírfeliratokról szóló vagy magukat sírfeliratként definiáló szövegei kerülnek előtérbe) olyan sírfeliratként olvassuk, amelyek halott beszélők „fantazmagórikus” hangján szólalnak meg a „beszélő arc fikciója” révén, méghozzá azzal a teljesítménnyel, hogy olvasóikat is halott szoborrá, emlékművé változtathatják.¹²

II. Térey János elemzésünk tárgyául választott szövege nem annyira a romantikus szövegekkel való ebbéli hasonlósága, mint inkább ezekhez való sajátos viszonya miatt érdemel figyelmet. Az *A. B. F. R. A.* beszélője nem a halott (romantikus) beszélő „fantazmagórikus” hangján szólal meg, sokkal inkább e fantazmagórikus hang olvasójának hangján. A beszélő szituációja itt nem a síron túlról jövő hangé, hanem a sírfelirat-olvasóé. A szövegen kívüli kontextusokra utaló paratextuális jelzések, mint a címbeli „mozaikszó” lábjegyzetben való megfejtése, vagy a helyszínmegjelölés, referenciális hatékonyságukat (vagy inkább hatástalanságukat) azáltal fejtik ki, hogy olyan helyekre utalnak, ahol éppenséggel nincsenek szubjektumok, pontosabban ezek a helyek hiányzó szubjektumok helyei („Péterfia-Ótetető”, „a debreceni temetők fejfáinak felirata...”). A beszélő tehát sírfeliratokat olvas és idéz, továbbá változtat meg, a maga számára vesz kölcsön hangokat. A cím például a sírfelirat szövegét úgymond tulajdonnevesíti, a szavak kezdőbetűit nagybetűkre cseréli, s ezekből a nagybetűkből a lábjegyzet hiányában egy megfejtethetlen, voltaképpen jelentés nélküli, bevéselt név keletkezik. A címben elrejtett „hypogramma” egyrészt a lábjegyzetben meg van ugyan fejtve, de mint cím olyan paratextusként is érthető, amely ezt a rejtett értelmet magában a szövegben fogja kifejteni. A rejtélyes cím megfejtését, amely ugyanakkor már önmagában egy „idézett” sírfelirat, a verstől reméljük. A szöveg három ponttal „kezdődik”, vagyis olyan „jelekkel”, amelyek egyrészt a szöveget valami ki nem mondottnak, vagy esetleg máshol mondottnak, itt el nem mondhatónak a folytatásaként határozzák meg, másrészt egy olyan hiátusra utalnak, amelyet – egyelőre – semmilyen hang általi figuráció, arc nem tölt be. A három pont egy szöveg végén „fordítható” mondjuk stb.-nek, az addig elmondottak alapján való változatlan vagy analóg behelyettesítésre történő felkérésként, a szöveg elején viszont a „kezdetnek mint hiánynak” a jelölőivé válnak, egy nem létező és nem is tétélezhető hangra vagy arca utaló üres jelekké. A sírfelirat-olvasó (azaz a vers beszélője) már a vers kezdetén önreflexív módon saját magára vonatkozó kérdés formájában szólal meg, vagyis megszólítottként, egy kérdés lehetséges válaszadójaként és felszólítottjaként hozza létre saját „identitását”. A harmadik sor hasonlata fölveti azt a lehetőséget, hogy a halott és a sírfelirat-olvasó viszonyát egy apa és egy fiú viszonyaként értelmezzük, bár ezt a behelyettesítést még egyáltalán nem írja elő a szöveg. A „rezzenetlen orca” jelzős szerkezet ugyanakkor fölledézheti

¹² Uo., 310–311.

a síron túlról jövő hang föntebb kifejtett sajátos hatékonyságát, nevezetesen a sírfelirat hiányzó szubjektuma és az olvasó szubjektuma közti csere lehetőségét, azt, hogy a sírfelirat-olvasó maga is holt szoborrá, „rezzenetlen arccá” merevedhet. Amennyiben a kérdést a beszélő önmagához intézett kérdéseként értjük, ez az „énnek” egy szintén sajátos kettészakítottságára hívja föl a figyelmet: van egy kérdező „én”, aki, mivel kérdez, nem ugyanaz, mint a lehetséges válaszadó „én”. Ezt a két „ént” egy némileg „erőszakos” tropológikus helycserével megint csak behelyettesíthetjük egyrészt a sírfelirat halott szubjektumának „hangjával” (ő lesz így a kérdező, a felszólító, vö. „Állj meg, vándor!”), másrészt a rezzenetlen arcú szoborrá merevedett, néma válaszadóval, vagyis inkább csak a válaszra felszólítással. Ezt az értelmezést, vagyis hogy a sírfelirat által válaszra felszólított, ugyanakkor válaszra képtelen, bizonyos értelemben tehát már halott „én” a beszélővel azonos „helyen áll”, a szöveg további passzusai is alátámasztják, egyrészt a harmadik strófában: „A hálósobám küszöbe alatt, / (...) Egy csontváz fekszik...”, majd radikálisabban és egyértelműbben, ugyanakkor általánosítóan megfogalmazva a hatodik strófa kezdetén: „Halálra élet nő: helyük közös.” A vers utolsó sorában a párna mint a beszélő, és a szemfedő mint a halott „attribútumainak” metaforikus azonossága szintén arra a „közös helyre” utal, ahol mind az élő (beszélő), mind a sírból beszélő, felszólító „hang” „szubjektuma” fekszik. Ez a kettészakítottság, ami egy élő és egy halott „ént” „beszéltet” a szövegben, megfeleltethető a beszélő mint néma sírfelirat-olvasó „hangjának”, vagyis e „néma hang” paradox kettősségének.

Az első strófában lehetőség volt arra, hogy mind a kérdezőt, mind a kérdés kérdeztjét egyazon személy kettészakított „énjeként” jellemezzük, de már ez a kettészakítottság nyilvánvalóvá tette, hogy a válaszáadás nem történhet meg, mégpedig a megszólított (fiú) rezzenetlen arccá, holt szoborrá merevedése miatt. Az élő és a halott közti csere legalábbis jelzésszerűen már itt megjelenik. A második strófa beszélője a válasz „helyét” keresve már nem saját rezzenetlen arcát vizsgálja, hanem egy deixissel magán kívülre mutatva, kívülről várja a választ: „A válasz ott, ahol (...) / a fényre / Kerülnek bölcsőhelyem kincsei, / Hogy végre tisztában legyek magammal.” A hálósoba küszöbe alatti csontváz helye lesz azonos a válasz „helyével”. A válasz lehetősége azonban, akár csak a „rezzenetlen orca” esetén, megint rövidre zárul: a csontváz nem adhat választ, csak akkor, ha a beszélő „hangot” kölcsönöz neki, ami persze megint azzal a veszéllyel jár, hogy maga is holtta dermed. A válaszra felszólított itt is néma marad, akár csak az első strófában, mégpedig azért, mert minden válasz azt a veszélyt rejti magában, hogy a felszólított a halott nyelven szólal meg, s ezáltal maga is halottá válik, de ugyanakkor már maga a némaság is értelmezhető a halott sírfelirat-olvasó „hangjaként”. „A válasz ott...” – ez a deixis, amennyiben hatékony kíván lenni, azt a követelményt kell megfogalmazza, hogy a rámutatás pillanatában a tekintet, az arc elvonódjék a halott csontváz felől, nehogy a rámutató saját arcát kölcsönözze a csontváznak, noha máris megtette. Hiszen a szöveg egésze megint csak egy szubjektumnak, mégpedig a beszélőnek mint sírfelirat-olvasónak névtelen arcaként válik olvashatóvá, aki a megint csak egy lábjegyzetben „hitelesített” név, Hatvani István helyére is behelyettesíthető: mindketten, a beszélő és a professzor, akit a beszélő „idéz”, a halottak csontjain fekszenek, onnan beszélnek, pontosabban éppen ez az, amit mondanak.

Az a beszélő, aki a professzor sírkövének utánajár, nincs jobb, nincs „élőbb” helyzetben itt, mint maga a professzor.

Azonban mindezek a helyettesítések sokkal inkább a „trópikusok nyelvének” sajátosságaira, és kevésbé az élők és holtak közti „kommunikációra” vetnek fényt. A megnevezés és a helyettesítés lehetősége, mint ahogyan behelyettesíthető Kómvés Kelemenné nevével bármelyik halott, egyetlen feltétel, hogy nő legyen, éppen abból adódik, hogy a névhez, a metaforához, a megnevezéshez nem tartozik semmilyen élő identitás, a nyelv, ha úgy tetszik: halott. De Man szavaival: „Amennyiben a nyelv figura (vagy metafora vagy prosopopeia), akkor tényleg nem azonos magával a dologgal, pusztán annak reprezentációja, képe, s mint olyan, hallgató és néma, akár egy kép. A nyelv mint trópus mindig megfoszt.” Az a paradox állítás, hogy a nyelv néma, mint egy kép, implikálja, hogy – akár Wordsworth *Esszék sírfeliratokról* című „önéletrajza” végén – „mindannyian süketek és némák vagyunk”¹³, éppen akkor, amikor beszélünk, amikor a nyelv néma, üres, inskripcionális jeleit, trópusait használjuk. Térey szövegének hatodik strófájában éppen arra utal a „Temető mindenütt...” emfatisztikus kitétel, hogy az egész világ ezekből az üres és hangtalan jelekből tevődik össze, a nyelv nem tartozik sem az élőkhez, sem a holtakhoz, mindig kölcsönvett. És mivel a nyelv néma, éppen ezért alkalmas arra, hogy a holtak műemlékévé váljon.

III. „A hang vagy a beszélő tudat fogalma a nyelv deiktikus funkciójának figurája”¹⁴ – írja Cynthia Chase de Man figuráit elemezve –, s ez ahhoz az apóriához vezet el, amelynek nyomán de Man, Hegelből kiindulva, az írást úgy határozza meg, „mint egy olyan felejtés végső eltörlése, amely nem hagy semmilyen nyomot”.¹⁵ Hegel a tudatot mint a rámutatás vagy bemutatás bizonyosságának funkcióját elemzi, mégpedig azon feltételezett képességében, hogy képes deiktikusan rámutatni valamely „itt”-re vagy „most”-ra, tágabban értve, valamilyen rajta kívüli referenciára. Az elemzésből viszont éppen az derül ki, hogy a tudat az egyedít vagy partikulárisat („itt” vagy „most”) éppenséggel egy általánosítás révén nevezi meg, pontosabban már nem ezt az „itt”-et nevezi meg, hanem egy akármelyik általános „itt”-et, ez az általánosság biztosítja a deixis érthetőségét mások számára. Azaz, Hegellel szólva, „éppen nem úgy beszélünk, ahogyan ebben az érzéki bizonyosságban *gondoljuk (meinen)*. A nyelv azonban, mint látjuk, az igazabb; benne magunk cáfoljuk meg közvetlenül *gondolatunkat*, s mivel az általános az érzéki bizonyosság igaza s a nyelv csak ezt az igazat fejezi ki, azért nem is lehetséges, hogy valaha is kimondhatnánk egy érzéki létet, amelyet *gondolunk*.”¹⁶ Ennek következtében válik az üres és általános deixis de Mannál magának a nyelvnek a paradigmájává, vagyis maga az írás helye lesz az egyetlen partikularitás, amelyre a tudat deiktikusan utalni

¹³ L. de Man, i. m., 105.

¹⁴ Chase, Cynthia, *Arcot adni a névnek, De Man figurái*, Pompeji, 1997/2–3, 108–147, 116, ford. Vástyán Rita és Z. Kovács Zoltán.

¹⁵ de Man, Paul, *Hypogramma és inskripció*, in Uó., *Olvasás és történelem*, Budapest, Osiris, 2002, 395–432, 419, ford. Nemes Péter.

¹⁶ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *A szellem fenomenológiája*, Budapest, Akadémiai, 1961, 59, ford. Szemere Samu.

képes („Az egyetlen partikuláris esemény, amire rá lehet mutatni, az írás...”), ahol az írás mindig arra emlékeztet, „hogyan ember soha nem felejtethet el felejteni”.¹⁷ De az írás deixise természetesen töröl minden más egyedi és partikuláris „helyet”, amelyre egyedien utalnia kellene, így az írott szöveg maga nem más, mint a felejtés (üres) helye.

Amennyiben a nyelv vagy a tudat („a tudat maga a nyelv”¹⁸ – de Man) működésének paradigmája a deiktikusan önmagára utaló írott jel vagy véset, akkor minden olyan válaszkíséret, amely az elemzett Térey-szövegben a válasz „helyét” egy deixissel próbálja referencializálni, szükségszerűen csak egy „szöveghelyre” utalhat. A már idézett távolra mutató deixis („A válasz ott...”), illetve a második strófa végül magában a beszélőben leli föl a válasz értelmét („Hogy végre tisztában legyek *magammal*.”), mely beszélő maga már előbb hangtalan sírfelirat-olvasóként, az olvashatóság egyik személytelen trópusaként vált megragadhatóvá.

Az első három strófa a teret és a szereplőket a beszélőhöz tartozóként írja körül: „kedvesek”, „háztetőnk”, „bölcsőhelyem”, „hálószobám” stb., ezt birtokos szerkezetek jelölik. Ezek a helyek általános deixisekként bármilyen „én” szokásos, sőt „paradigmatikus” helyeit, a születés, az alvás stb. helyeit nevezik meg, amelyek éppenséggel nem egy partikuláris és egyedi teret, hanem egy általános, szokásos, bárki számára ismerős, noha nem ebből a szövegből ismerős teret rajzolnak körül. Ez biztosítja a szöveg olvasatát irányító helycserék és helyazonosságok végrehajthatóságát: az élet és halál, az alvó és a halott közös helyeinek felismerését és cseréjüket. A negyediktől a hatodik strófaig a szöveg nemcsak térbeli, hanem tágabban vett kulturális kódok, egészen pontosan nevek¹⁹ behelyettesíthetőségét kínálja föl, e nevek legfőbb tulajdonsága éppen az, hogy általánosságuk révén bárkire alkalmazhatóak, tehát nem egyénitenek. Kőműves Kelemenné, a befalazott feleség története Hatvani István kollégiumi professzor sírkövének történetével korrelál; a városfalba beépített test és az elporladt testet jelölő kő itt megint fölcserélhetővé válik, ugyanis mindkettő az élőket körülvevő, biztosító falnak lesz „kötőeleme”. A két történet közti korrelációnak egy másik aspektusa, hogy egy népballadai, tehát hangsúlyosan fiktiként olvasandó, és egy „valóságos” (amennyiben a lábjegyzetek itt referenciális produktivitást fejtenek ki) történet egymásra olvasását teszi lehetővé, s ez megint csak az ún. „fikció” és az ún. „valóság” közti határok felszámolhatósága irányába hat a szöveg helyettesítéses rendszerében. Hatvani professzor pozíciója pedig, mint láttuk, a beszélő hálószobai pozíciójával analóg, mindketten a halottak „szomszédaiként” szólalnak meg. Ennyiben tehát aligha tekinthető túlságosan merésznek a halott professzor szavainak idézőjeles „megidézése”,²⁰

¹⁷ de Man, Paul, *Hypogramma és inskripció*, i. m., 418.

¹⁸ Uo., 417.

¹⁹ Bettina Menke írja a nevek kapcsán: „A név olyan figura, amely már mindig is katarézisnek bizonyult; megjegyezhető (memorabel), azaz 'üres' beiródás, ami azonban sosem lehet értethető (intelligibil).” Menke, i. m., 313.

²⁰ Eszünkbe juthat egy másik professzor idézése egy másik és más jellegű epitáfium-versben: Áprily Lajos, *Tavaszi házsongárdi temetőben*: „S ahogy dalolt, a századokba néztem / s a holt professzor szellemét idéztem,” A halott professzor itt, szintén paratextusként, határozottan kiemelve Apáczai Csere János.

inkább logikusan illeszkedik a „ki beszél itt?” kérdés megválaszolhatatlanságának és az ebből következő hang- és helycserék lezárhatatlan szövevényébe. A deixis az ötödik strófában is előfordul, de itt sem tesz lehetővé mást, mint egy az írott jelnek önmagára, pontosabban önmaga ürességére vonatkoztatható olvasatát: „Valahol a Seholban – *ugyanitt* –”, a következő sor „rémlenek” igéje továbbá a beszélő tudatának képeiként (arcaként) teszi olvashatóvá a „Csónak formájú fejfák” hangsúlyozottan formai/képi meghatározottságát: a sírfelirat-olvasó arcot ad a névnek, de ez az arc, amely a sírfelirat-olvasónak rémlik, maga a „csónak formájú fejfa”, amely ugyanakkor megint csak érthető a beszélő (képzelt) arcaként is, mely hasonlóan merev és még inkább monumentumszerű, mint az első strófa „dermedt orcája”.

Az utolsó strófabeli rejtett vagy metaforikus deixis („Borúlátásom innét”) a szövegben vissza- és előretalásként is olvasható: egyrészt az eddigi válaszkísérletek helyei felé, azok felé a „közös helyek” felé, ahol „halálra élet nő”, másrészt azon regény irányába, amelynek címét a második és a harmadik sor parafrázálja: Kemény Zsigmond, *Ködképek a kedély láthatárán*. Vélhetően nemcsak annak újabb demonstrálására alkalmas ez a szövegekői utalás, hogy az írás maga az egyedüli partikuláris „hely”, amelyre egy írott szöveg utalhat, s hogy ebben az utalásban is saját magára mint a szövegekői utalásban előhívott másik szöveg saját maga általi olvasatára (vagy félreolvasására) képes csak utalni. Emlékeim szerint – mivel nem olvastam újra a regényt – az önmagát eltörülő emlékezet struktúrája beleolvasható a regénybe, tehát akár egy hyper-textuális viszony is feltételezhető Térey és Kemény Zsigmond szövege között, amelyet talán – és most már monomániásnak tűnhetek – megint csak sírfeliratként, méghozzá saját sírfelirataként olvas a versbeli beszélő. Ez indokolja a vendégszöveg első személyű adaptációját, s ez tűnik az egyetlen távolabbra mutató válasznak az első sorban megfogalmazott kérdésre, arra, hogy miért íródik bele kultúránkba örökösen a gyász, és miért olvasható bármilyen alanyi költészet a hiányzó „alany” sírfelirataként. A vers azonban a válasz egy lehetséges irányának, vagyis egy újabb szöveg, Kemény Zsigmond szövegének elolvasása felé mutató „deixis” után újabb kérdéssel „tetézi” ezt a csupán lehetséges „választ”. Az utolsó sor metaforái („szemfedő”, „párna”) a szövegben eddig is működő tükrös struktúrára vetnek fényt, továbbá a nyelvi jelölés véletlenszerű és egyáltalán nem determináló erejű, széttartó működésmódjára: ugyanaz a dolog nevezhető szemfedőnek vagy párnának, ebből még egyrészt nem fog kiderülni, hogy e neveken kívül voltaképpen hol található, továbbá az sem, hogy kié a „szemfedő” vagy a „párna”, hogy *ki* beszélhet *itt* párnáról és *ki* beszélhet *itt* szemfedőről. A kérdés kérdés marad, s ha át akarunk hatolni a „szemfedő” áttetsző metaforáján, akkor megpillanthatjuk a „párna” metaforáját, és ha át akarunk hatolni a „párna” metaforáján, akkor láthatjuk a „szemfedőt”, egyiknek sincsen „eredeti” neve, a nevek figurálisan megsokszorozódnak. A szavak (mint Nesszosz mérgezett köntöse, mely megfosztja önmagától a testet) a helyeknek és az „énnek” csak átíratait nevezik meg a beszélő és az olvasó számára is. Mivel a szemet *már eleve* „szemfedő” takarja.

Balázs Géza

Harangjelek, sírjelek

Temető, cinterem, sírkert. Az ősszel, az ősze jeleivel, őszi magatartásunkkal, lelkiállapotunkkal összefonódott az elmúlás, a halál, a halottakra való emlékezés. Ülünk a villamoson, és zötykölődünk a temető felé...

Temető szavunk összetételekben jelent meg. Az 1500-as években kódeinkben *temetőföld*, *temetőhely* és *temetőkert* alakban fordult elő, s ezekből vonódott el a 17. században a mai *temető* szó. Erdélyben és Szatmárban egyes helyeken használják a görög-latin eredetű és nagyon sok nyelvbe átment *cinterem* szót a temetőre vagy templomudvarra (amely egyébként korábban ugyancsak temető volt). A cinterem tehát elsősorban nem valamiféle termet jelent (ritkán irodalmi alkotásokban esetleg lovagtermet), viszont egyes protestáns vidékeken jelentheti a templom előcsarnokát, bejáratát. A 14. századi Jókai-kódexben, az első magyar nyelven írt könyvben ekképp szerepel: „Fráteroknak némi Cimtermében szent koporsóknak vára felett”, tehát a barátok temetőjében.

A temető irodalmias elnevezése: *sírkert*. Széchenyi a nemzeti panteonra az *üdvlelde* szót javasolta.

Halottak napján, a temetőben, a sírnál, a kis márványlapnál állunk, kezünkben a néhány szál virág. A Jókai-kódex sorai jutnak eszembe: „Mit adhatok te nagyságos ajándokodnak? Mert mikoron valamit neked adonk, tiedet adjuk neked. Azért mit adhatok teneked, Uram?”

A harang szava. Vajda Jánosnál olvassuk: „Úgy tetszik nekem, / Miként ha e torony négy ablakán / A négy harang mint négy sötét barát / E szörnyű szót zokogná untalan / Egymásután, imaszerűen, feddhetetlen / Ütemben: el-mú-land-ó, el-mú-lan-dól!” Vajda Jánost tehát a harangszó az elmúlásra figyelmezteti – s nem véletlenül.

A harangszó ugyanis jel, s a jelnek jelentése van. Nemcsak egyszerűen jel a harangszó; de egy sajátos jelrendszer is tartozik hozzá.

Már az ókori Rómában is használták a harangot jeladásra. A keresztény egyház a 12. századtól tette kötelezővé a felszentelt harangok használatát. Haranglábakon, templomtornyokban felfüggesztett harangok jelzik azóta is az egyes felekezeti szokások szerint az időt, harangszó figyelmeztet az istentiszteletre. Harang jelzi az emberi élet nagy eseményeit: születés, házasságkötés, halál. A halál bekövetkeztéről a harang egészen pontosan tudósít. A harangszóból kihallható, hogy férfi, nő vagy gyermek halt-e meg.

Az egyszerű, megállás nélküli harangozás neve: *vers*; ez is utal arra, hogy a nép sokszor ritmikus mondatokat, szövegeket vélt belehallani a harangszóba.

Amikor az ember valahonnan harangszót hall, jelként értelmezi: a közelben templom, település van. A legszokásosabb a déli harangszó. Ezt az 1456-os

nándorfehérvári győzelem emlékére rendelték el, s büszkék lehetünk rá, bárhol is halljuk a világban. A déli harangszó csak Kőszegen van 11 órakor: 1532. augusztus 30. és szeptember 2. között vonultak el a megtépázott török seregek Kőszeg város falai alól. A hagyomány szerint éppen 11 órakor kezdtek el szedelőzködni. Ennek emlékére szólal meg helyi szokás szerint azóta mindennap 11 órakor a plébániatemplom harangja.

A templomtornyokban vagy haranglábakon felfüggesztett harang figyelemzete a híveket az istentiszteletre. Az emberi élet nagy fordulói (születés, házasságkötés, halál) ugyancsak harangozással jelzik. Vidékenként változó, de nemek, korcsoportok, sőt halálnemek szerint is különbözik a harangszó. (Néhol az öngyilkosoknak és a villámsújtottaknak nem harangoznak.)

A protestáns kollégiumokban kisharang jelezte a kicsapott diák távozását.

Évszázadok óta fontos jel: a harang félreverése. Ez a hírközlő eszköz adta tudtul a katasztrófát (árvizet, tűzvészt, ellenség közeledtét). Ahogy Petőfi írja *A Tisza* című versében: „Pár nap mulva fél szenderségemből / Félrevert harang zugása vert föl. / Jön az árviz! jön az árviz! hangzék, / S tengert láttam, ahogy kitekinték...”

A harang jelrendszere közösségenként változik. A jelrendszer alapegységei: a harangok külön megszólaltatása, a megállás nélkül húzott „vers”, az „összehúzás”, ha mindegyik haranggal egyszerre harangoznak, s ismert még a lélekharang, illetve a „kikísérés” is. A jelrendszer ismerői pontosan tudják ezek jelentését. Mivel a harangok jelentenek valamit, vagyis „beszélnek”, az emberek figyelnek a harangok „szavára”, sőt a harangok hangzásába szívesen „belehallanak” ezt-azt. A Jászságban például ezt vélték kihallani a harangokból: „Túrós derelye, túrós derelye” (Jászapáti), „Krumpli van az asztalfiókban, krumpli van az asztalfiókban” (Jászberény).

A harangok hangja, a harangozási szokás ugyanis különböző; ezért lehet a „hangversenybe” különféle értelmes mondatokat, gyorsan vagy lassan pergő szövegeket behallani.

A harang a falu összetartozásának a jelképe. Harangszó hívja misére, istentiszteletre az embereket, de a harang fontos kommunikációs eszköz is volt: tudatta az időt (déli harangszó), megüzente az ellenség közeledtét vagy valakinek az elhunytát, és a „félrevert” harang jelezte árvíz vagy tűzvész pusztítását. Nem csoda, hogy a saját falujának a harangszava mindenkinek mélyen a lelkéhez nőtt, és ezért sokszor kis verset is költöttek hozzá.

Biharban a tóti harang megelegedetten ezt „üzeni”: „Ke-nyér, sza-lon-na / Ke-nyér, sza-lon-na.”

Az érbogyoszlói viszont elégedetlenül követeli: „Sza-lon-nát, ke-nye-ret / Sza-lon-nát, ke-nye-ret.”

A nagyszalontai harang is dicsekszik: „Bü-vön van min-den / Bü-vön van minden. (Bőven van minden.)”

Az árpádi harang megismétli: „Van min-den, mint Ár-pá-don, / Á-só, ka-pa, fa-vil-la, / Csak ke-nyér nincs, / Meg sza-lon-na!”

Zalabai Zsigmond *Hazahív a harangszó* című szociográfiája címében is őrzi a harangszó szülőföldön megtartó erejét. Demjén Ferencnek, a rendszerváltozáskor született *Harangok* című száma pedig mindennél szebben szól a harangok, a harangszó nemzetösszetartó erejéről.

Halál. A halál tényét harangozással adják hírül. Másként harangoznak férfi, nő vagy gyermek elhunytakor.

A magyar temetési szokások legarchaikusabb költői mozzanata a kötetlen, énekelt siratók előadása. A siratás közben kitalált énekekben a halott hozzátartozói szólnak az elhunythoz, a siratóasszonyok fájdalmasan zokognak.

A jajszóval történő siratás igen ősi szokás, és ma is elevenen él. Régen megszólták azt, aki nem siratta el hozzátartozóját.

Temetés. Temetéskor a halott ruháját kigombolják, szemére egyes helyeken pénzt helyeznek. A koporsóba máig beteszik vagy becsempészik a halott kedves tárgyait: pipáját, bicskáját, esetleg egy kis üveg pálinkát.

A koporsót a kisebb helyeken a „Szent Mihály lovának” nevezett négy lábú ráma-ra helyezik és négy ember viszi ki a sírhoz. Nagyobb helyeken lovas kocsi vagy gépkocsi viszi a koporsót.

Magyarországon a gyász színe manapság a fekete, ám korábban vörös, és a keleti népekre jellemző fehér gyász is szokásban volt. A néprajzkutatók az Ormánságban még fél évszázaddal ezelőtt is feljegyezheték a fehér gyászt.

A halottat ma is, túlnyomó többségben az egyház temeti el. A pap gyászbeszédet (halotti beszédet) mond, a gyászolók énekelnek és elmondják a Mi atyánkot. A sírba szokás egy-egy rögöt dobni. A sírt virágokkal halmozzák el.

Temetői szokások. Az elmúlt évszázadban a sírjeleknek a következő típusait alkalmazzák a temetőben: sírkő, kőkereszt, fakereszt, fejfa. A magyar nép kereszt helyett is sokszor szívesebben állít fejfát. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében megtalálhatók a csónak alakú fejfák. Ezeket a régi magyar csónakban történő temetkezéssel hozzák összefüggésbe. Erre ugyan nincs semmi bizonyítékunk, de a csónak alakú fejfák komor, méltóságteljes képe régi titkokra figyelmeztet. Ha Kölcsey Ferenc sírjánál járunk Szatmárcsekén, akkor a temetőben jórészt ilyen csónak alakú fejfákat látunk.

Igen tanulságos olvasmány a sírjelek böngészése. A legtöbb helyen nemcsak az elhunyt neve, a születés és a halál évszáma olvasható a síron, hanem rövidebb szöveg, esetleg versezet is.

Utas, tekints e fejfára
Szegény fiú sírhalmára
Apám, anyám nem volt nékem
Szegény volt az egész életem.

Vagy:

Én is virág bimbó voltam
Szülőim öröme nyíltam
Egy betegség elhervaszta
Kebelükből kiszakasza.

Tréfás sírfeliratok. A halál szomorú, gyászos állapot, amely az emberekben általában félelmet kelt. A védekezés egyik módja a halál kinevetése, ki-

gúnyolása. Ezt szolgálják a tréfás sírfeliratok, a „nevető fejfa” költészet. Sokáig magam se hittem, hogy ilyen létezik.

Itt nyugszik a Kovács Pista
Csinálta a keresztapja
Az anyjának barátságából
Ezt a fejfát akácfaából.

Sokáig magam sem hittem, de egyszer rátaláltam. A legismertebb tréfás sírfelirat – saját szememmel láttam, sőt le is fényképeztem a tyukodi temetőben:

Itt nyugszom én
Olvasod te
Olvasnám én
Nyugodnál te!

Halottak napja – mindenszentek. Egyházi és népi ünnep, amelyhez a halottakra való emlékezés szokásai járulnak. A keresztény egyházak november 1-jén tartják a halottak napját.

A halottak napjához kapcsolódó népszokások: a halottak hetében a sírok megtisztítása, virággal díszítése, valamint a halottak napján (illetve újabban az ahhoz legközelebb eső vasárnap) a halottak lelki üdvéért való gyertyagyújtás (Erdélyben: világítás). Az emberek rendszerint annyi gyertyát gyújtottak, ahány halottjuk van.

A halottak napjáról talán legszebben Sütő András szavai szólnak az *Anyám könnyű álmot ígér* című könyvében. A halottak napját Erdélyben „világítás napjának” nevezik. Az emberek kimennek a temetőbe, világítani, a kárpitos az apjára emlékezik, aki azt mondotta neki: „Jertek majd ki a síromhoz világítani, nem azért, hogy engem lássatok, vagy én lássak valamit, mivel a föld betömi a szemem, hanem hogy a saját arcotokra hulljon a gyertya világa.”

Igen, hogy a saját arcotokra hulljon a gyertya világa!
Világnak világa...

Kornéli Bea

Kapcsolat D-dúrban

1997. február 15. Érik bennünk a halál, tompa sercegéssel, észrevétlenül, míg végül egy napon elővillantja vigyorát, s akkortól kezdetét veszi a romlás. Az addig meghatározott és összetartozó formák bomlása, s az édeskés szagú rothadás közepette valahogy minden átértékelődik, felnagyítódik. Semmiségek kezdenek jelentőséggel bírni. Emlékek, napok, emberek, találkozások, egyszóval minden. Furcsa ez az állandó paradoxon, hogy akkor akarunk megtanulni úszni, amikor már fuldoklunk. Ez a bágyadtan araszoló elmúlás hiábavaló fontossággal ruházza fel a hátramaradt napok töredékeit, s a bennük tükröződő eltékozolt idő megannyi labirintusát. Olyasmivel, amit ebben a kusza rohanásban idáig észre sem vettünk. Egész egyszerűen átkomponálódik az életünk. A mollban vánszorgó hetek levedlik ragadós egyhangúságukat, és dúrrá alakulnak át, talán D-dúrrá, melyben a hangok sajátos fényt kapnak, s a szürkés-kék árnyalatokat cinóber váltja fel. Az üres húrok összezsengenek, a játék kedélyes és színes. Ám a kezdődő vigadalmat gyorsan agyonütik a lesben álló siratóasszonyok, és torhoz kezdenek készülni c-mollban. Aztán az ember végigjárja a kvintkör összes lehetséges hangnemét és hangulatát, hogy a végén, a lezáráskor ismét visszatérhessen kiindulópontjához, a tarka D-dúrhoz.

1997. február 18. Tudatosan készültem a gyászoló feleség szerepére, egészen fiatal koromban, mikor még nem is ismertem Rainert. Az Állami Konzervatóriumba jártam, és titokban íróőnek képzeltem magam, miközben irigykedtem s áhítoztam a nagy elődök, Klára és Magda ódivatú, felsőbbbűség fájdalomára. S tessék, most itt van. Napnál világosabb a tény, hogy fogat vacogtatva szorítom a markomban ezt az elorzott sorscsapást, s nem tudok vele mit kezdeni. Csak állok értetlenül, s menekülni próbálok előle. Ki-be jár, olykor keresztülsűvít rajtam egy évtizedek óta feledésbe merült érzés, ez a reménytelen, b-moll jellegű sötétség, az egyedüllét. Lehorgonyzott és élősködni kezdett, olyan szemérmetlenül nyíltan, hogy szinte beleszédülök. Holott Rainer tegnapelőtt még velem volt, azzal a szilárd és láthatatlan vonzással egybekötve, melynek a létezéséről nem is tudtunk idáig, csak sejtettük, s ebben az ezüstszürke derengésben éltünk évtizedeken át. Eleinte bukdácsolva, hol ocsmány, hol nagyszerű élethelyzeteken keresztül, ostoba kalandokba bocsátkozva, végül mégis, mindig visszamenekülve egymáshoz, míg kristályosodni nem látszott, hogy nem kényszerpályák hajtanak egymás felé, hanem valami bizonytalan eredetű sodrás. Akkor megállapodtunk. Megkötöttük kétes szerződésünket a sorssal, a még elviselhető kompromisszumokat saját magunkkal, s nekivágtunk annak az intézményesített kalandnak, amit úgy hívnak, hogy házasság.

1997. február 19. Fő a kávé, terjeng az illata a folyosón, a rádióban mondják a híreket. Bámulok az íróasztal mögül kifelé, az ablakon át, a szemközi templom toronyórájára. Az időre gondolok, ami belénk plántálja, majd ki-

lúgozza a test szövetei alatt megbúvó álmokat. Kint koraérett tavaszi napsütés. A nagybőjt előtti multságok hava, a húsvéti misztérium hírnöke falja a telet. Öltözködni kezdek, s miközben válogatok a mindig egyhangú ruhák között, összeroskadok az árvaság súlya alatt. Lekuporodom a földre és sírok. Muszáj bevennem két szem veronált, hogy elernyessze az ész túlfeszített húrjait. Végül magamhoz térek, s már felöltözve egyensúlyozom lefele a lépcsőkön. Gondolattalanul lépegetek kőről kőre, utcáról utcára, mígnem egy alagsori, erősen megvilágított, szűk teremben találok magam. Aprókat villog a plafonra szerelt neoncső. Hallom, amint az orvos hozzám beszél, de nem értem, amit mond. Körbenézek, Rainer előttem fekszik, letakarva, mozdulatlanul. Odalépek hozzá, felhajtom a lepedőt. Megtántorodom. Megkérem a doktort, hogy hagyjon magunkra. Engedelmesen távozik. Leülök mellé, és hosszasan vizsgálom az arcát, az erősen kiálló járomcsontot, az orrát, beesett szemgödörét, vértelen száját. Teljesen összetöpörödött, szinte felzabálta a halál. Mozdulatlanra dermedek az iszonyattól, s nem érzek semmit a döbbeneten túl, csak ürességet. Aztán egy hirtelen mozdulattal benyúlok a lepel alá s végigsimítom a testét, enyhe bizsergést érzek az ágyékomban. Képtelen vagyok felfogni, hogy nem látom, nem érzem többé. Nem törődöm a helyzet bizarrságával, hanem gyors, ösztönös mozdulatokkal felállok a székről, s melléfekszem az ágyra. Hűvös pára csapja meg az arcom, fázni kezdek. Elviselhetetlenül nehéznek érzem a tagjaimat, az ereimben feloldódó altatópor ködbe bugyolálja az előttem lévő tárgyakat, s máris az elme irreális útvesztőjében találok magam. Elalszom.

1997. február 20. Huszonhat évvel ezelőtt, egy nyirkos októberi napon ismertem meg Rainert. Fiatal csitri voltam, alig múltam huszonhárom. A *Klasszikus szimfóniát* vezényelte a kisszínházban. Az első sorban ültem, rövid szoknyában, piros harisnyában, kusza, lángoló vörös hajjal, s csak őt bámultam egész este. Ott állt a pódiumon, soványan, lötyögő frakkban, őszülő üstökét ide-oda forgatta, miközben dirigált a karmesterpálcával. Az előadás után bemutatottak egymásnak. Meleg, határozott kézszorítása volt, szinte elveszett a kezem az övében. Közönyösen érdeklődött az előadás felől. Őszinte válaszom meglepte: – Gyenge volt a basszus, nem érződtek a dinamikai különbségek, a forte nem volt elég forte, a piano nem volt elég piano, amitől a darabot kissé egyhangúnak éreztem. Sajnálatos módon a katarzisélmény számomra elmaradt. – Fürkészve nézett rám, láthatóan tetszett neki a felelet. Másnap találkoztunk, egy kávéház előtt várt rám. Bőrdzsekiben, bukósisakkal kezében, sokkal fiatalabbnak tűnt, mint előző este. Negyvenkét éves múlt abban a hónapban. Hosszas beszélgettünk a muzsikáról, a zenészek hiányosságairól, az elképzeléseiről, melyeknek nagy részét nem tudja megvalósítani, és arról a lehetetlen helyzetről, amiben dolgozni kényszerült. Panaszkodott, hogy hajdani párttitkárok védencai mérgezik körülötte a levegőt, szinte becsontosodtak hangszereik mögé. A politika beette magát a zenei életbe, s egyszerűen kisöpörhetetlen onnan. Kedves volt, barátságos, szókimondó, ám egy cseppet sem figyelt rám. Szinte keresztülnézett rajtam, mint akinek egészen máshol jár az esze. Elmesélte, hogy nemrég költözött el a feleségétől, válófélben van. Tehát egy reménytelenül szerelmes, felszarvazott, félnótással állok szemben – gondoltam magamban, s ez óriási csalódást okozott, de legfőképp az bántott, hogy

észre sem vett. Még csak meg sem nézett, mintha nem is egy férfi lett volna, én meg egy nő. Minduntalan a felesége körül jártak gondolatai, s ezt nem is állt szándékában titkolni. Így ennyi év távlatából sem tudnám megmagyarázni, hogy mindezek ellenére miért kezdtem el érdeklődni iránta. Naponta találkoztunk. Esténként a próbaterem hátsó sorában hallgattam előadásait. Figyeltem az összjátékot, amint egyszerre emelkedtek-süllyedtek a kezek, a tüdők, a vonók, a billentyűk, a verők. Pontos, kiszámított mozdulatok, villanásszerű beidegződések a másodperc törtrészei alatt. A zene vajúdott, formálódott, míg végül testet öltött, kilépett az ülőpróbák izzadságszagú kohójából, s lebegni kezdett az opera gyöngyházfényű falai között. Rainer körbevezetett a színházban, a büfében Chénier-t olvasott fel nekem eredetiben: *„Mon visage est flétri des regards du soleil. Mon pied blanc sous la ronce est devenu vermeil.”* Otthon vacsorát készített, borral kínált, elém jött a villamosmegállóba, belém karolt, megérintett, nevetett, de mintha ott sem lett volna. Egészen máshol járt, előlem rejtett tájakon. Bennem meg csak fokozódott a társasága után való igény, míg végül egy napon fogtam a holmimat, és hozzá költöztem. Nem örült különösebben az ötletemnek, csupán elszenvedte döntésemet. Eleinte tiltakozott, de mikor látta, hogy hajthatatlan vagyok, lemondóan beletörődött. Lelkes voltam, fiatal és merész, azzal az ostoba önhittséggel felvértezve, hogy nemsokára belém szeret. Ám a várt eredmény elmaradt. Helyette kezdetét vette ama bizonyos rejtett táj feltárása, ami semmit sem tartogatott a számomra.

1997. február 24. Fogytam. Az arcom beesett, sápadt, hamuszürke. Hajam kifakult, csomókban őszül. Fáradt vagyok. A rádióban a d-moll kettősverseny szól. Hallgatom a hegedűk meg-megújuló futamait, amint hol összekapaszkodnak, hol szétválnak a szólamok. Egy nagy zenei kefézés az egész, még hozzá a vérszagú inkvizítorok füle hallatára. Hátradőlök a fotelben, és elképzelem, színezem magamban a képet, amit a Szent Tamás-templom rozettáin keresztül betüremkednek a kora reggeli napsütés foszlányai, s egyházi főméltóságok hallgatják gyanútlanul a hangok eme parázna burjánzását. Úgy látszik, minden kimondható, csak stílus és műforma kérdése, annyit kell tudnunk, hogy ki nek üzenünk, s ő érti-e a nyelvünket. A gondolataim minduntalan visszatérnek Rainerhez, amint az első napon ott ült velem szemben a kávézóban, kifakult ingben, s kigyózott-tekergőzött benne a bánat. Hiába költöztem hozzá, még hosszú időn keresztül sírdogált a fürdőben, s nem hagyta nyugodni a hiányérzet. Próbálkozott ugyan rám figyelni, örülni, elevennek hatni, de valahogy nem sikerült. Nem volt más a szeme előtt, csak egy csúnyácska nő, napfényben fürdő emlékekkel, akinek az elérhetetlensége minden lehetetlen élethelyzetet mítosz-szá hamisított benne. Csak állt értetlenül, s nem tudta, mihez kezdjen egy frivol, rőt libával, aki körülötte sertepertélt. Heti gyakorisággal lett elegem az egészségből, ilyenkor összecsomagoltam s menni készültem, otthagyni ezt az élethetetlen barmot, feleségestül, emlékestül, kutyástul együtt. Aztán valahogy mégis maradtam. A dolgaim szépen visszakerültek a szekrényekbe, a fiókokba, a polcokra, majd megejtettük azt a bizonyos kettősversenyt, s minden kezdődött előlről.

1997. február 26. Ma délelőtt kaptam kézhez a Rainer apja után járó kárpótlás összegét. Antont 1944 végén hurcolták el az oroszok kényszermunkára,

egy Urál menti szénbányába. Mindenkit összefogdostak a környékről, akit csak értek, válogatás nélkül, nőket, férfiakat, kamaszokat, serdülő lányokat. Beva-gonírozták őket, s meg sem álltak velük a Szovjetunió kietlen belsejéig. Koszos ötezerforintost tartok a kezemben. Ennyit érne egy emberélet? Ezek a jóvá-tehetetlen bűnök csak burjánzanak generációkon át, s a hiány pótolhatatlan. Rainer elméletben kiváló karmester volt, mindent tudott a zenéről, amit csak lehetett. Tele volt korszakalkotó, eredeti ötletekkel, de egyszerűen képtelen volt keresztülvinni az elképzeléseit a zenekarban. Nem voltak hozzá eszközei. Kamaszként nem volt kitől megtanulnia, hogyan kell érvényt szerezni az akara-tának. Rainert egész életében csak nők vették körül, s ahelyett, hogy uralkodni tanították volna, ők uralkodtak rajta. Elárvult kölyökként nőtt fel, s nem vértette fel őt senki, miként kell hadat üzenni az ellene irányuló intrikáknak. Védtelenül állt a szimfonikusokkal szemben, s nem tudta megkövetelni, hogy az adott pil-lanatban minden ott legyen, ahol kell, azaz a helyén. Így akármennyire is zse-niális volt, belesüppedt a középszerűség mélabújába, mert apja fukarul őrizte átörökíthetetlen tudását, valahol a messi Urál meddőhányói alatt.

1997. február 27. Eseménytelen, értelmét veszített napok. Zene, gyógy-szerek, szilvapálinka, semmi sem segít. A cinkék vidáman lakmároznak a te-raszra kifüggesztett madáretetőből. Parányi sárgáskék villanások a levegőben. Megkapaszkodnak a korláton, fejüket forgatják, eszegetnek, szemetelnek, csi-vitelnek, ide-oda libbennek. Nincs étvágyam, péntek óta nem ettem semmit. Kicsit émelygek az éhségtől, de az enivaló gondolatára undor fog el.

Rainerrel a huszonhat év alatt végigjártuk a kvintkör ezernyi árnyalatát, c-mollban kezdtük visszafogottan, akár egy gyászindulót. Lepusztult albérlési garzon, kacatok, adósságok, ez volt kezdetben minden vagyunk. Nehezeknek ott volt még egy túlszínezett nő látomása is. Így vonszoltuk magunkat előre azon a láthatatlan pályán, aminek ívét magunk szabtuk, de a végét nem láhattuk. Aztán az egymásra rakódó évszakok súlya alatt fokozatosan levedlettük ócska-ságainkat, és egyre közelebb és közelebb kerültünk egymáshoz. Kereszteltünk, temettünk, költözködtünk, veszekedtünk, ölelkeztünk, számoltunk, reményked-tünk, utaztunk, eggyé váltunk. D-dúrrá kerekedett ki életünk, ami mögött valami jóllakott harmónia szunnyadt csupán, mezzofortéban, különösebb szenvedélyek nélkül. Annak a szilárd meggyőződésnek, annak a túlburjánzott hévnek, amit szerelemnek hívnak, nyomát sem találtuk soha. Először tiltakoztam ellene, düh-öngtem, fondorlatokat eszeltem ki, hisztiztem, elhagytam, visszamentem. Mái-g nem értem, miért maradtunk egymás mellett, s miért volt mégis minden élhető és derűs. Próbáltam az eredetére bukkanni, boncolgattam éjjel és nappal, de már soha nem fogok rájönni. Nincs semmi bizonyosság a kezemben, csak az együtt töltött évek megkövesedett fossziliái és a sejtekben legendává érlelődő emlékek halmaza. Ennyi, ami kettőnk után maradt. Néhány fotó, lemezfelvétel, partitúrák, s a titok. Huszonhat egymásba gabalyodott év kohéziója mögötti talány.

Holnap lesz a temetés. Mindent elrendeztem. Nem akarok semmi dumát, mellébeszélést, csak egy rezignált halotti misét, d-mollban, visszafogott pasz-tellszínekkel. S hogy utána mihez kezdek, arról még fogalmam sincs.

„Arcom meghervadt már, barnára szítt a nap. Vad túske tépte fel fehérleő lábamat.” (Radnóti Miklós fordítása)

Fénykör

Rakovszky Zsuzsa

Nagy, furcsa rét, szobrokkal

Gyerekkoromban a temető majdnem annyira hozzátartozott az életünkhöz, mint a ház, ahol laktunk, vagy az utcák, amerre sétálni szoktunk. (Egyéves voltam, amikor meghalt az édesapám, az ő sírjához jártunk ki.) Kétféle emléké képem van a temetőről: egy nyári, nappali és egy őszi, esti. Nyáron öntözni jártunk ki: emlékszem, milyen nehéz volt meleg nyári napokon felkapaszkodni az oda vezető úton a domb tetejére a nagy, fém öntözőkannával (mert dombtetőn van a temető, egyik végéből a városra, a másiktól a szőlődombokra lehet látni). Édesapám halálára és temetésére nem emlékeztem, legalábbis tudatosan nem, így a temető sem kapcsolódott össze a gondolataimban a halállal, inkább egy nagy, furcsa rét volt, ahol szobrok is vannak (hegedülő bronzasszony, állat tenyerébe hajtó, méllázó márvány nőalak, koszorúval a kezében...). Akkor még csak néhány sírkő állt, többnyire az első sorban, ahová még száz évvel korábban temetkeztek a város gazdagabb családjai, onnantól kezdve csak sírhantok voltak, fejjával és sok virággal (a sírkőállítás divatja a hatvanas évek viszonylagos jómódjának idején kezdett elterjedni). Fű, fák, virágok és rengeteg fekete mintás, piros bogár: erre emlékszem a nyári temetőből.

A másik, az őszi emlékkép természetesen a halottak napi temetőt mutatja; ebben a képben már van valami borzongató: a sötétség, a lángok (a kis, kerek mécsesek, amelyek eleinte sehogy se akartak meggyulladni), a krizantémok a befőttesüvegekben, a szobrok, ahogy előfehérlenek a homályból, és a végén, a nagykeresztnél az a rengeteg gyertya, amelynek lángja szinte egybefolyt a sötét szőlődombok háttére előtt – ez már-már ijesztően, elviselhetetlenül szép volt; még szerencse, hogy utána mindig elmentünk a cukrászdába egy gesztenyepürére – ez az ellentét a titokzatos szépség meg a meghitt, hétköznapi kellemes környezet ellentéte is hozzátartozott a halottak napjához, amelyet különben, hiába esik ősze, mindig is a téli ünnepek bevezetőjének éreztem, a karácsonyvárás kezdetének (talán a gyertyák miatt is)... Most is nagyon szeretem ezt az ünnepet, szeretem, ahogy megindul szinte az egész város, mécsesekkel, koszorúkkal – ilyenkor erősebben érzem az összetartozást a többi emberrel, azokkal is, akik még itt vannak, meg azokkal is, akik már nem – ez utóbbiak, sajnos, évről évre többen vannak.

Elmer István

A piroscsíkos cukorka

„Összeszedem halálaimat. Szép anyám, ne sírj, a halottak boldogok, és fel-támasztani úgysem lehet őket. Élni kell, hogy az elmúlás ne férközhesen a közelünkbe.”

Hajós a távolból ezekkel a szavakkal helyezte tenyerét anyja homlokára. Ha közel lenne, ha a közelében, ha éppen ott, ahol megszakadnak az eresztékek, mert már elfogynak a szavak, mint a cukorka az üzletben, megfagyna az üres-ségtől.

Gyerek volt, a cukrászdába ment, kezében nyomorgatta a néhány fillért, „nagyapa, nem tudnál adni valamennyit?”, mire az öreg zavartan elővette far-zsebéből a pénztárcáját, s mintha éppen a filléreket nehezen találná, kotorá-szott benne, aztán végre földerült az arca, amikor kirázott belőle néhányat: „Nohát, mindig elbújnak ezek!”

„Olyat szeretnék, amelyiken körbefut a piros csík” – lépett be Hajós a falusi kocsma melletti cukrászdába, ahol Bejó néni állt a cukorkás üvegek mögött; mintha a bútorok tartozéka lett volna, része a cukorkának, az üvegedényeknek, háta mögött a polcoknak, része az évek óta ott porosodó csokoládészeletek-nek.

„Nincs, kisfiam, elfogyott.”

„Nem baj, néni...” – lépett ki Hajós a vörös műanyagillatú helyiségből, „nem baj, néni”, botorkálta végig fejét az utcán, „nem az a baj, hogy elfogyott a cu-korka, hanem az apám...” De még mielőtt leülhetett volna az erdészeti keríté-sének kiugró peremére, ahová odaillatoztak a buxusbokrok, hogy az apjára gondoljon, a semmi-nincs apára, valahol a valós-lehetetlen térben a mozdony habot fújt az égbe, kifutott a szerelvény az állomásról. „Nagy a mi ürességünk, Uram!” – fohászzkodott föl János, anélkül hogy valamilyennek is elképzelné az Urat. Virágcsokrot nyomtak a kezébe: „Aztán bátran viselkedj a szerb ellen, bát-ran, magyar emberhez méltóan!” A család egyes tagjai, mérsékelt lelkesedéssel megkockáztatták: „Talán tanul ez a fiú valami tisztességet ott a fronton.” Föl-dudált a mozdony, a fiú hangját elnyelte a zaj, tizenhárom éves kistestvére érti a kiáltást: „Ihr versteht mich nicht!” – ti nem értetek meg engem!

Aztán János rázendített a teljes kótás népénekes könyvből a háromszáz-egyedik dallamra: Drága hazám te, / nagyok termőföldje, / Vérben is tied di-csőid legtöbbje... tompa, zúzó pukkanással egy puszkagolyó. Szerbia oly szép. János üvölt: „Mentsetek meg, mentsetek meg, szabadítsatok meg ettől a gönc-től, haza akarok menni, templomba járni és kurvák ölébe feküdni, nézzétek, ott a távolban, már közelít felém a golyó, még mielőtt ideérne, menekítsetek meg engem!”

A síron felirat: „Meghalt 1915-ben a szerb fronton.” Hajós neve a zöld mo-hássá öregedett sírkövön, nagyapja testvérének halála alatt: született és nincs vége... az övének még nincs vége. De már ott a jel... hiszen rávésték: született, utána pedig az elnyúló gondolatjel.

„Gondolatnyi az élet. Vagy még annyi sem?” – ült a kisgyerek az erdészet kerítésén, nem kapott cukorkát, de mit bánta, közben már majdnem hatvanéves, mellén összekeverednek a ráncok, arcán a nem tudás szélfúttá utca, vasárnap reggel hívták, kiment a beteghez a cigánysorra, menteni a testet... „Jaj, a testet, a lélek büntetését”.

„Mehalt. Nem tehetek semmit.” Kés villant előtte.

„Ha jó helyre szúr, azonnal halálos. A hegyes pengét néztem, az esélyeimet latolgattam. A férfi lassan közeledett felém, remegett a szája széle, megcsapott bűdös, állott izzadságszaga. Mögöttem a halott asszony és a gyerekek. Lesték apjuk parancsát, hogy rám vessék magukat. Szép kis halál! – és mintha nem az én életem lett volna, fölrohogtem. Hová szúr? A hasi lágy részekbe, vagy a szívemet célozza, és a penge esetleg megakad a bordákban? Keveset éltem, keveset, keveset! – nem akartam meghalni. Vasárnap volt, odakint fény. – Keveset éltem, keveset! Hulljon darabjaira a világ, csak én maradjak életben!”

Hajós fájó talpával, hajszalérvérzéstől elszíneződött lábával, hályogtól megtámadott szemével, cukorbetegségtől meggyötört testével ott ült az erdészet kerítésén. Az idő, mint egy szenvedélyes harmonika-lefutás, úgy tárta szét és csukta össze szárnyait fölötte. „Hol vagyunk ebben a legyezőben?”

„Papa!... merre talállak, papa! Nem szégyelled magad, meghaltál?” – aztán ez a gyerek-vén, száználmas-árvának kinéző férfi kotorászott a zsebében, előkerült a telefonja, egyre romló látásával – mint egy kihűlt tangó után – botorkált a számok között. „Fiam, hát nem veszed föl, fiam?” Nézte a számlapot, aztán lassan visszahelyezte a készüléket a zsebébe.

„Apadó víz vagyok. Nincs tovább kiút, nincs menekülés az életbe.”

Belekapaszkodni mindenbe, ami élő.

„–Halló, halló, az istenért, szóljon bele valaki!”

– Halló – kényeskedett a vékony női hang.

– Máriával szeretnék beszélni.

– Én is szívesen beszélnék vele – csacsogott a nő.

– Adja, kérem, életbevágóan fontos!

– Már nem dolgozik nálunk. Férjhez ment, kiköltözött Amerikába.

– Kiköltözött...? Amerikába...? Hogyan tehette? Amikor én itt vagyok...

A nő közben letette a kagylót. Erőtlenül csúsztam le a telefonfülke padlójára. Amerika, istenem, Amerika, egy óceán, képtelenség! Rázkódtam a nevetéstől, és alig vettem észre, közben cseppek csorogtak végig az arcomon.

Egy néni keze nyitotta rám az ajtót. Lakkozott retikül lógott a bal karján.

– Valami baj van, fiatalember?

– Kiraboltak... kiraboltak... – és a kagylót még mindig görcsösen tartottam a kezemben. A foglalt jelzés apró sípjelei kitartóan hangzottak belőle.

– Biztosan nem vigyázott eléggé az értékére! – és csöndesen becsukta az ajtót. Még visszanezett, majd szapora léptekkel elsietett.

S láttam, amint az elhagyott toronyból egy galamb röppen föl.”

„Cukorkát kérek, olyan cukorkát, amelyiken piros csík fut körbe” – a külvárosi üzletben megértésre hajlamos szájalommal tekintett az elhasználtágában is még mindig vonzó nő Hajósra: „Nincsen, nekünk soha nem volt ilyen”, és Hajós kibotorkált az üzletből: „Hát persze, bocsánat, hogyan is gondolhattam volna”, és leült a legközelebbi kerítés szélére, éppen olyan volt, mint az erdés-

szeté, vagy talán éppen az, „miért nem hív a fiam, miért állt ott előttem huszonöt évével, tenyerével veri az asztalt, erős, barna a naptól, nem tudtam, mekkora a távolság köztünk, csak a szavakat hallottam: elveszítetted a fiad...”

Nem lehetett visszatartani. Semmi erő nem segíthetett. Hajós ott maradt a maga elé helyezett fröccsel, „elment”. Az apja, ő bizonyára segíthetne, mert Isten messze volt tőle ebben a percben, és senki mást nem talált halott apján kívül.

Gyűlölte érte az anyját. Talán éppen az iskolából érkezett haza, vagy arra gondolt, egyszer neki is lesz újra apukája, mert hiszen a halál időn kívül való, s amikor kimondja: „az én apukám meghalt”, ez már maga az idő, tehát valahol lennie kell benne! – anyja olyasmit mondott: halála előtt már össze sem varrták, nem volt értelme.

„Minek nem volt értelme?”

„Hol a fiam? Egyszer majd kiterítenek, már nem lesz értelme összevarrni, és már nem látom őt?”

„És a cukrászdában elfogyott a cukorka?”

Az erdészet kerítésén ülve legörcbült a szája széle. „Minden kívül van rajtunk, s minden idebent?” És hívta őket, a némák levegő után kapkodó tátogásával: „Papa és fiam, gyertek, menjünk sétálni, a szenvedélyek évada ez. Megmutatom nektek a folyóhoz vezető utat, a fát, amelyre annyiszor fölmásztam, és azt gondoltam, messzire látok onnan, megmutatom minden rettenetemet és minden szerelmemet, megmutatom a fákon a kérget, a fűben a leveleket, megmutatom minden nappalomat és éjszakámat, megmutatom minden megverésemet, megmutatom a kavicsokat és a hegyeket, megmutatom a reggeleket, megmutatom a cukrászdát, és lesz benne cukorka...”

Szombat délnek tartották számon az időt az emberek. Hajós élni szeretett volna, de már nem tudta, mit jelent ez. „Csak a halál válthat meg az élettől?”, és abban a magányban, amelyben apja és fia között gyalogolt, már tudta, nem az élet és a halál, egyszóval a bűn taszít ki a semmibe.

Mohás Livia

Temetőről gondolkodni kislánykorban, időskorban

Kislánykorban

Fekete kutya a temetőgarádnál

Regina elindul a szőlőhegyre. Sose volt ily későn a szüret. De most kevés a fogat, a faluból elvitték a lovakat a frontra katonalónak. A hordós kocsik elé kölcsönként lovakat fognak, egymástól kéregetik el az emberek, várni kell kinek-kinek a sorára.

A hegyen csipős a szél, biztosan kékre-zöldre dermed a szedőlányok keze.

Latyakol, cuppog a sárban, a fekete hócipőbe felül is, alul is beszivárog a víz.

Etuska jön a temetőgarádnál. Rózsaszín berlinerkendőjét a mellén keresztbe vetette és hátul a derekán csomóba kötötte. Csizmája sáros. Didereg, pedig a kendője meleg. Etus már megint fél.

Regina csalogatja a hegyre, keverjük meg együtt a birkapaprikást! Dagasztják kettesben a sarat, és már ketten citeráznak, szoronganak, amíg csak el nem tűnik mögöttük a temetőgarád.

Az a fekete kutya, a sárga pontos szemével és a fényes, tüskés bundájával, ahogyan mindig, ott ül a garádban és rezzenéstelen szemmel néz, ez a fekete kutya más, mint a többi. Vacogni kell a látásától is.

– Nagyanyámat csendesen követte! – mondja Etuska. – Nagyanyám észre se vette és még a pitvarba is bement utána. Már bezárta a pitvarajtót, aztán csak megfordul és ott ül benn a sárga szemű, nagy fekete kutya azzal a rezzenetlen nézésével, ott ül a tűzhelynél. Nagyanyám meg odafutott a polchoz, ahol a porcinkulai búcsús szenteltvizet tartja, hogy meghintse véle a fekete kutyát. De még a gyöngyös imakönyvét is felkapta, hogy abból elimádkozza a purgatóriumbeli lelkekért szóló imádságot. Ám ahogy megfordult, már csak egy kis füstöt látott ott, ahol a kutya ült az elébb.

Felérkeznek a Galagonyás-dombra, Regina nagy bátran hátrafordul.

– Ott ül-e még? – kérdi Etus suttogva, vigyázón csak előremeredve.

– Eltűnt! Csak egy kis füstöt látok a garádnál! – A hegyek is pipálják a füstöt, kék pára lebeg a galagonyabokrok közt, a temetőgarád csupaszodó gallyairól az esőcseppek idecsillognak, de a fekete kutya sehol.

– Nagyanyám azt mondta, hogy ez a Birkás Tóni lelke. Aki már tavaly elesett a fronton.

– No, most a Hosszúlábú Asszonyt is meséld el!

Etus szív egyet az orrán, eldugja fázós kezét a berlinerkendője alá, és rákezdi.

– Apó, meg egy másik ember szekéren jöttek egy este itt a temetőgarád mellett. Látják ám, hogy egy asszony, akinek nagyon hosszú a lába, csak által-

lépegeti a garádot és feléjük indul. Ez volt a Hosszúlábú Asszony, aki a temetőben lakik, kétszer olyan hosszú, mint egy meglett ember. A lovak közé csaptak, de az Asszony utolérte őket és fellépett a kocsisaroglyára. Ekkor a lovak első lába felemelkedett, meg a rúd is, meg a kocsi eleje is. Akkora súlya volt annak a Hosszúlábúnak! Apó meg rákezde a halottakért szóló imát, mire a harmadik vershez ért, addigra a lovak visszaereszkedtek, az Asszony meg eltűnt.

Tanakodik magában Regina: mondja vagy ne mondja? Apó, mikor beiszik a pincéknél, akkor összeviszsa rángatja a gyeplőt. Ágaskodnak a lovai a sík utcán is, még a községháza előtt is. Még jobban ágaskodnak a temetődombnál, ahol hepehupás, emelkedős-lejtős az utca. Ezt a csúfságot a Hosszúlábú Asszonyra fogja. Kitalálja, hogy mentse magát a pletykázó asszonyok előtt.

Etus szürke szemét bánatosan forgatja, rebben a fekete pillája. Durcás. Azt mondja, lehet, az Apó részeges meg hazudós, de az öregasszony nem hazudik soha, és a fekete kutyát ő mesélte először.

– Ó, hát csak úgy szórakozásból mondogatja, a mesélőkedvéből. De ő maga sem hiszi. Én is csak félig, de te, Etuska, kicsit buta vagy. Te mindent elhiszel egészen!

Etus szipog, hallgat és haragszik. Felveti gombszerű orrát, hátracsapja a foncsikba font haját és mikor a szőlőbe érnek, szó nélkül elszalad. Be a tőkék közé, beáll Rézi néni mellé szedőnek. Énekel kacskaringós, sipítós hangon, együtt a többivel. Olyan idegen lett.

Hurcolja a parazsat. Mert faszenet égetnek és lapátokra rakják. A szaladj-ide-oda gyerekek kapnak egy-egy parazsas lapátot és viszik a tőkék közé a szedőkhöz. Ezen melengetik meggémberedett ujjaikat az asszonyok.

Regina nézegeti a szőlőhalmokat a kádban, meg a must csordogálását, de Etus nélkül árva. Amikor birkapaprikást enni összegyülekeznek a kis háznál, Etus akkor se hederít Reginára.

Nagy tálakba méri ki az ételt Etus nagyanyja, és öten körbeguggolnak egy-egy tálat a földön, mások a veranda széles, kőből faragott párkányára teszik a tányért és úgy kanalznak. Regina besomfordál a kis házba egy kanálért, és leguggol enni az Etusék brancsába. Forró és csípős az étel.

Már bánja, hogy részegesnek mondta Apót, a nagymamát meg hazudós-nak, Etuskát meg butának, aki minden szellemhistóriát elhisz.

Olyan hamar szürke a délután, hideg eső csepeg, a Nap sehoh, csak szedegetik a szőlőt, a gyerekek lódörögnek a parazsas lapáttal.

Estefelé a népek csapatokban indulnak vissza a faluba. Ahol elágazik az út – mert a hegyen át, egy gyalogos ösvényen is lehet a faluba menni –, Regina kiválik a csoportból. Ballag magában a galagonyabokrok közt a temető felé.

Gyorsan sötétedik. A szél megsuhintja a bokrokat. Akkor a csipkebokor másik oldalán, a temetőgarádnál megmozdul valami különös, fekete árnyék. Ott ül a fekete kutya, rezzenetlen, sárga pontos szemmel.

– A vízmosásnál lakom – szólta a fekete kutya –, mi már találkoztunk egyszer. Itt fenn soha nem volt társam, de néha, amikor a vízmosás megnyílik alattam így estefelé, lesétálhatok egy barna folyosón, le, a mezőn át. Akarsz velem jönni? A gyökerek alatt puha barlangok vannak, és benne különös lények énekel, küszködnek is, meg alszanak is ott sokan. Méláznak is, rátok is figyelnek, akik itt fenn hangoskodtok tarkabarka ruhában.

– Akarsz velem jönni? – folytatja a fekete kutya. – Opálos fény van lenn, és ott jobban látok, mint ebben a szemerkélő esőben a galagonyás parton. Nem erőtletlek, de szívesen elvezetlek az én vízmosásomhoz, a temető alá. A kidöntött fa takarja a lejáratot, lejöhetnél egyszer. Néha elbarangolok ott lenn messzire, és a másik hegyen, a Kőkötőn bukkanok fel ismét, az az alsó világ másik kijárata. Ne felejtse el megnézni, ha nyáron arra jártok szamócát szedni. A legvastagabb tölgyfák között keresd. Talán engem is ott találsz. Azon a hegyen – és a fekete kutya orrával keletre mutatott.

– Ők már, onnan letről, nem jönnek fel ide. Amikor kitódultok a hegyre, ti tarka ruhások, akkor az opálos fényből a barna barlangokból üzennek a lentiek értem, hogy nézzek szét itt fenn. Mert kíváncsiak és tudni szeretnék, mit csináltok, mit hangoskodtok erre. Laknak lenn mások is, akik élők és tavasszal majd feljönnek. Ők is, meg a parányi királynők, meg azok katonái és a dolgozók ilyenkor ősszel, ebben a kezdődő télben áhítazzák a csendet. Mikor már közeledik a Nagy Aluszékonyság! Őt még nem láttam, a Nagy Aluszékonyságot, az élők csak egyszer láthatják. De a Nagy Aluszékonyság permetezését minden ősszel érzik. Szétszór valami finom ködöt a pillákra. Álmosak lesznek ettől még a hajszálgökök is, meg a karvastagságú nagyobb gyökök. Annyira álmosak, hogy elfelejtik szívni a földből, amit kell. A szürke gyűrűs, a feketeszín-gyűrűs szürke lárvák tompa-buta álomba merevednek, ha látnád a kuka képüket!

Regina ámulatlan nézi a fekete kutyát, akinek megjött a mesélőkedve és így folytatta:

– Az apró hangyakirálynő a legjópofább, amikor félrebillen fején a korona, és a dolgozó hangyák még november végéig rakják, csak rakják vissza a koronát a szuszogó, hortyogó királynő fejére. Egyszer aztán ők is elpotyognak, szanaszét heverve az álomtól, a Nagy Aluszékonyság permetezésétől, és ott nyugszanak horkolva a trónlépcső körül. Tavaszig. Meg a millió katona is ásít csendben a kupolás tetejű palotában, a barna meg a borostyánsárga padlókon hevernek a fegyvereik nagy rendtelenségben. A legfinomabb folyosóik, szép barna kis járataik a sárga tolvajhangyáknak vannak, meg a vörös ruhájú erdei hangyáknak, rengetegen vannak s aludni akarnak. Vannak prémekbe burkolt lények is odalenn, a bársonyöltözékű vakondok. Három sündisznó félig összegömbölyödött már, alszanak. Akik már sohase jönnek fel (akik maguk is valaha tarka ruhákban szüreteltek meg dörömböltek idefenn a Galagonyás dombján), azt mondják: nekem fenn kell aludnom. Egészen addig, amíg meg nem látom a Nagy Aluszékonyságot, addig csak vendég, meg amolyan hírhozó, üzenetközvetítő vagyok a rét alatti világban. De itt fenn sem vagyok igazán otthon, mert nincsen barátom, egyetlenség sincsen.

A fekete kutya kocog Regina mellett, néha felnéz rá a merev pillantású szemével. Amikor a kidöntött fákhöz érnek (egészen közel a temetőgarádhhoz), Regina kérdezni akarja a fekete kutyát, hogy ismeri-e Etus nagyanyját. Tud-e valamit a harcmeszőkről, Birkás Tóniról, a katonáról? Ismeri-e a purgatórium-ban lakó lelkeket? Feléje fordul – de csak egy kis füst és köd párállik a vízmosás fölött.

Másnap halottak napja. Koszorúkat kell kötni a holtak tiszteletére. Jutka fog egy rozsdás kést, levágja a kerítés mellett virágzó lila és fehér krizantémokat.

Leül a konyha földjére, ölébe veszi a karikába hajlított-kötözött fűzfagallyat, Regina adogatja kezébe a virágot, Jutka cukorspárgával rákötöti őket körbe-körbe a vesszőre.

Ekkor jön Etuska. Morzsolt, nagy szemű kukoricát rágcsál; ilyet szokott főzni otthon a nagyanyja kék zománcos fazékban. Etus megrakja vele a zsebeit, átázik a köténye, és a főtt kukoricát szemelgeti ebédre vagy vacsorára. Nem szólnak, nem is néznek egymásra. Regina örül, hogy Etuska ott áll, némán figyelik a munkát, és akkor Regina Jutkának annyit mond, hogy tegnap egyedül volt a szőlőhegyen, és a fekete kutya a nyomába szegődött, elkísérte majdnem hazáig.

Mikor elkészült a virágos koszorú, Jutka a vállára emeli, a gyerekek kezébe ad egy csomag kis gyertyát, és elindulnak a temető felé. Lemaradnak Etussal, és neki Regina elmesél mindent, amit a fekete kutya mondott. Etus áhítatosan hallgatja. Mert látja Regina babonás buzgóságát, megbékél és megkínálja a főtt kukoricából. Nem jó barát nélkül, ezt a kutya is megmondta a hegyen.

Tele minden sír égő gyertyákkal. Szaladgálnak a sírok között. Regina kabátjára rácsöpög az olvadt gyertya. Este van, mégse félnek. Mindenütt emberek mozognak, hajlongnak a kőkeresztek körül. Koszorúzzák a keresztek, csokrokat raknak a gyertyák mellé, komolyak, de nem szomorúak. A fényes temető játékos, mintha mindenki szórakozásból gyűjtogatná a gyertyákat.

A templomból kihallatszik néhány öregasszony rekedt éneklése: „Ím, a bölcs Istennek ítélete szerint / Halandó testeink elvetett búzaként / Itt fognak nyugodni a nagy aratásig, / Feltámadásunkig.”

– Hiszed, hogy ezek itt lenn, akikről a fekete kutya beszélt, mind kikelnek, feltámadnak egyszer?

Etus elhiszi.

De Jutka nem. Jutka azt mondja, hogy aki egyszer meghalt, annak jó, mert már semmire sincs gondja és sohase jön vissza. Minek is jönne, ő se jönne vissza. Az öregasszonyok ott benn meg mintha felelnének, azt éneklük, hogy:

„Ha sokat kell tűrnöd, lelkem, el ne csüggedj!

Szívek fájdalmában szerfelett ne epedj,

Egy pillanat, s íme, megváltasz e világtól,

S ment vagy minden bajtól.”

– Én se jönnék vissza – mondja Regina. – Jutkának van igaza, minek visszajönni?

Etus felcsattan.

– Úgy a! De akkor mégis vissza kell jönni, amikor mindenkit hívnak! Kürttel, harsonával. A nagy ítéletre. – Ezzel kihalássza köténye zsebéből és bekapja az utolsó szem főtt kukoricát.

Időskorban Alázatért fohászkodva

Ha valami annyira biztos, mint a halál, akkor kézenfekvő, hogy a beállítódásunkat kell hozzá idomítani. Kiművelni az attitűdöt a temetőhöz és a véghez. Kénytelenek vagyunk alázattal és méltósággal elfogadni az elkerülhetetlent. Akkor érdemes nekifogni az attitűdművelésnek, ha valaki már eltelt az élettel. Az értelmes élettel. Mert itt ez a furcsa összecsengés: *az értelmes élet készíti fel a jó halálra.*

Az élet értelméről a harmadik bécsi iskola beszél. Az első bécsi iskola (S. Freud) hívei, a XX. sz. elején, közepén főképp a *szexuális elfojtásokkal* küszködtek, akkor ebből fakadtak a páciensek pszichés gondjai. A második bécsi iskola (Adler) pácienseinek az *érvényesülés* a fő problémája. A harmadik bécsi iskola (V. E. Frankl) úgy látja, a mai embernek *megrendült az élet értelmébe vetett bizodalma*. Ezt az értelmet kinek-kinek magának kell kibányászni a világ bármily kicsi jobbítására. Ez lehet az értelemkeresés középpontjában, az építés, az építkezés, a világnak, a környezetnek, önmagunknak konstruktív kezelése.

Vannak, akik nem félnek a haláltól. Ötféle attitűddel találkoztam.

- Talán azért nem fél, mert nem tud róla, hogy fél, hiszen sikeresen és kitartóan elfojtja saját halálának gondolatát.
- Talán roppant kevés fantáziával rendelkezik.
- Talán hisz a reinkarnációban, úgy tudja, előbb vagy utóbb úgyis visszatér.
- Talán a lélek végtelenségében hisz, úgy gondolja, lelke mindenképp élni fog tovább.
- Talán végtelenül bízik a Teremtőjében.

Aki fél, többnyire a halált megelőző szenvedéstől retteg. Már előre szenved. Ez, mint minden szenvedés, figyelmeztet, mert a szenvedés mindig azt akarja: valahol felhasadjon a lélek bőre, kifakadjon és kitisztuljon a seb, amire eddig nem mertünk komolyan ránézni: a megalázottságok, az irigységek, a gyűlölködések, a mulasztások, a bűntudatok, a félreértelmezetség, a ki nem futtatott tehetség, a ki nem élhető kínzó vágyak. A lélek kínja ez a félelem, innen indul a baj.

Végh Alpár

Bál a temetőben

Unokáik leborulnak? Nem. Nekik nincsenek unokáik. Ahhoz túl korán elnyelte őket a sír. Húsz-huszonkét éves volt a legtöbbjük – és közvitéz.

Közvitéz...

Milyen pontos, milyen tisztességes szó! Nincs benne fennköltség, mint abban, hogy „honvéd”, de lenézés sincs, mint amikor azt mondják valakire: „baka”. Próbálják meg, mily szépen cseng, amikor fennhangon ismételteti az ember.

Vajon miért kopott ki a magyar nyelvből?

Netán, mert elmúlt az a kor, amikor még volt súlya és ereje bizonyos igéknek, főneveknek, tárgyakkal, jelzőknek? Amikor ki lehetett mondani félreértés nélkül? Amikor még a férfi nem azt jelentette csupán, hogy „hím”?

Pápától tizenöt kilométerre, a Kisbér felé vezető út szélén kopott tábla jelzi: a csóti hadifogolytábor temetője van ott. Különös, hogy nem tudni róla. Hogy nem íródtak róla versek.

Fordítunk a kormányon. A kocsiföldútra tér, hogy annak végén megállítsa egy drótkerítés, benne vaskapu.

Ez volna az?

Igen.

Csend előttünk, csend mögöttünk. Körös-körül minden a júliust hirdeti. Csüngőlepké motoz az ebfű piros virágján, pók igazgatja hálóját a tuja ágai közt. Az enyhe szél belekap a juhar levelébe, elsuttog neki valami titkot, aztán fut tovább.

Minden él, minden dalol, minden ünnepel, csak a sírkövek mozdulatlanok. Nekik mindegy, július-e vagy no-

vember, ahogy azoknak is, akik alattuk nyugszanak – hetvenöt éve már.

Merre induljak?

Akármerre lépek, katonák nyújtják felém kőből való névjegyeiket. Egyik sem ereszt, amíg el nem olvastam az övét. Oroszok, románok, horvátok, lengyelek, magyarok – szerencsésnek hihették magukat. A halál nem szegezte rájuk mutatóujját. Túléltek a kartácstüzet, túl a mustárgázt, a rettentő szuronyrohamokat, s egy napon, amikor abbamaradtak a tusák, számukra is béke lett.

És akkor a béke elvitte őket.

Utánajárhattam volna, kik voltak, miért ide vezetett az útjuk, és miért kellett épp Csóton meghalniuk, de aztán megláttam a kopott sírkövek egyiken a mindenkiétől elütő nevet.

Kodkasza Anna.

Anna...

Vajon mit keresett itt, annyi férfi közt? Markotányos lány volt, mint Königgrätz alatt Jászai Mari? „Arról, hogy cseléd voltam, évtizedek múltán csak-csak beszéltem... A hadjáratban való részvételemről azonban hallgattam, mint valami halálos bűnről. Beledobott az élet a szennybe, és a csoda az, hogy én abból tisztaságba másztam ki” – így írt élete alkonyán a legnagyobb magyar színésznő.

Kodkasza Annát bármibe is dobták, kimászni belőle már nem tudott. Itt fekszik előttem négy-öt láb mélyen, félbemaradtan, üresen. Hiába álmodott annyi sokszor annyi nagyszerűt, nem lett belőle se tanítónő, se öt gyermek anyja, se szép szeretője egy délceg kapitánynak.

De hát miért?

Odébb a kiserdőben harkály kopácsol, s mintha csak a ritmust várta volna, dalba fog egy feketerigó.

Nem ügyelek rájuk.

Kodkasza Annához szólnék.

Elmondanám neki minden magyar Annák örök versét, a Juhász Gyuláét, és amikor a végére értem, megkérdezném tőle, szerette-e valaki? Vonta-e magához férfikéz, végigfutott-e rajta az érzés, amibe test és lélek beleremeg? Vagy csak a félelem remegtette húszévesen?

Találgatom, mi dolga lett volna, ha megéri? Ha elmehet innen. Csót mellől. Haza... Vajon merre indul, ha újra szabad? Egyáltalán: miféle név az övé? Lengyel? Orosz? Macedón?

Bárki volt, alig hiszem, hogy hazaindult volna.

Egy lány ilyen helyre ápolónőnek kerül. Egyedül érkezik, és valakinek az oldalán, asszonyként indul tovább – az ismeretlenbe. Talán ő is így gondolta. S egy lábadozó közvitéz hasonlóképp.

Mi történt, hogy a lengyel udvarház helyett a Legnagyobb Ismeretlenbe indult el mindegyikük?

Kodkasza Anna hallgat makacsul, és vele hallgatnak a közvitézek. Pedig tudnának miről szólni. Bizonytalán végigsimogatta lüktető homlokukat a lány hűvös keze százszor.

Hiába.

Nincs senki e világon, aki gondolna Kodkasza Annával. Akik gondolhatnának, elmúltak mind. Nincs mit tenni ellene. Senki nem tudja már, milyen volt ő.

Rendben, legyen hát az én dolgom ez. Talán ezért vezényelt ide valami.

Olyanná teszem, amilyennek elképzelem. Amilyennek élni fog, ha már nem élhetett.

Legyél hát szőke, legyen termeted sudár, járásod puha, a csípőd ringó,

tarkódon csillogjanak apró, finom pihék, és amikor nevelsz, hiszen a húszéves lányok sokat nevetnek, kacagásod legyen teli és messze csengő.

Én téged, Kodkasza Anna, tollam erejével és minden tudásommal, feltámasztalak!

Ezért, hogy már látlak, és ettől fogva látni fognak mások is.

Évente egyszer, amikor a neved napja lesz, eljövök ide, kiemellek a mélyből: az örökös feledésből, és megmutatom neked, milyen a világ, amikor nyár van és július. Merthogy ilyenkor él a legteltesebben: igazán.

És évente egyszer idehívom a társatlan lányokat, és az asszonyok közül azokat, akik tudják, mit jelent a magány. Idehívom őket, hogy a közvitézek se legyenek egyedül, hiszen rájuk sem szoktak gondolni már.

Virágot hozunk, és elhozzuk jókedvünket is. Az asszonyok nyári ruhájának, hogy a közvitézek kedvére legyen, alákap a szél. Ők félve néznek majd oda, de azért odanéznek. Mikor már jól kibeszéltük magunkat, csend lesz, de hirtelen összerezzenünk. Valahonnan a messziből zeneszót hallunk. Egyre közeledik, s amikor már egészen ott lesz, táncolni fogunk.

Táncolni fognak a közvitézek, és táncolni fog Kodkasza Anna is. Velük hajladoznak a fák, a bokrok, a virágok, velük a magasság, a mélység; mert bál lesz, sokaknak az első bálja tán.

És körben a földeken, a házakban, a falvak utcáin: Csóton, Vanyolán, Bakonyságban, Szentivánban, Pápateszéren és mindenütt meg fognak állni egy pillanatra az emberek. Megállnak, mert ők is hallják az égi zenét. Azt mondják majd: Anna napja van...

Aztán beesteledik, a virágok színe helyett a gyertyák fénye világít megint. Így lesz vége a bálnak.

György Attila

Elmélet és gyakorlat

A gyakorlat. Talán tizenhat éves voltam – azt hiszem, annyi –, amikor nagyanyám meghalt. Anyám bejött hajnalban, megcsókolt, és azt mondta: *Kelj fel. Meghalt nagyanyád.* Később tudtam meg – és senki nem kételkedik az édesanyja szavában –, hogy anyám, amikor bement Gyímesen a „tisztaszobába”, az anyjától kapott állótükör kettéhasadt. Ő kijött, felébresztett engem, aztán – azután(!!) – konstataulta nagyanyám halálát.

Tudta. Senki ne kérdezze, hogyan.

Két nap múlva volt a temetés, régimódi, méltóságteljes szertartás, ami miatt ma is azt hiszem, amit. Soha nem látott rokonok mellett tanáraink, elöljáróim mentek a koporsó mellett. Akkor még nem értettem, miért.

Értem.

Eltelt pár év. Nem olyan sok Belesodródtunk egy beháborúba, amit nevezzen bárki forradalomnak, államcsínynek, akárminek: háború volt. Sorakatoná voltam, lőttem rám, és lőttem a torkolattüzekre. A lázas napok után két hét múlt, amikor felhívtak otthonról és szóltak: eltemettük M. L.-t. Kicsit – nem nagyon, hiszen éppen szolgálatban voltam – összeomlottam. M. L. osztálytársam volt, barátom; soha nem volt fiútestvérem. Átsírtam akkor egy éjszakát, ezerkilencszázkilencven újvének nagyon elején. Aztán leváltottak az őrsegből, visszamentem a laktanyába, valaki kezembe nyomott

egy rumosüveget, és álomba ordítottam magam.

Pár évvel ezelőtt, amikor minden megváltozott, és a halál is, mint minden más, relatívává vált, kaptam a hírt: meghalt K. E.

A férje írta.

Semmit nem kellett volna jelentsen az a hír. E.-t évek óta nem láttam, csupán hallottam róla. Nem is érdekelt. És mégis, ő volt az első szeretőm, aki meghalt. Hirtelen nagyon megöregedtem. Nekem már halott szeretőm van.

Azóta sokan elmentek „keletre”, ahogyan azok mondanák, akiknek *már* nem hiszek. Mások, akiknek *még* nem hiszek, azt mondják: „megtértek”. Teljesen mindegy: utánuk személyiségük alakú úr marad.

Az elmélet. Van egy cerveteri szobor. Síremlék. Szakállas, mosolygós, mandulaszemű etruszk öleli át asszonya vállát, és derűsen néz az örökkévalóságba.

Ez az ember én vagyok. Ahányszor csak átötöltem szeretőim, asszonyaim, feleségem vállát, az ő mosolya van arcomon. Azt is tudom, az idők során elkopott kezemből a kupa, amelyben az élet vize: a Bor van.

Így gondolok vissza majd magamra is. Mosolyogva.

Aleš Šteger

Gyertya

Ha valaki meghal, nincs se éjjel, se nappal.
S te se, ő se vagytok jelen. Se itt, se ott.
A gáztűzhely felett apró lánggal lobog.

Tekintélytelen. Nem is élő, nem is holt,
mit tenyered védve óv.
Nincs mit kérdeznie, feleletet se ad.

Nem áll sem a jó, sem a rossz oldalán.
Sem hazugságot, sem igazságot nem ismer,
sem értelmet, se értelmetlenséget.
Sem a jövődőt, még a múltat sem.

Van, s közben még sincs.
Nem mintha létezne, de te is lehetnél.
Nem mintha nem ő lenne, vagy valami más.
Nem is levegő, nem is tűz. Se fénye, se lángnyelve.

Nem is szakadék, nem is remény.
Nem is igen, de nem se.
Ha valaki meghal, valaki mégse halt meg.
A kanócon kapaszkodott lefele, magába.

Feléje nyúlsz és kilobban.

Aleš Šteger (1973, Ptuj) önálló szabad művészként él, a Beletrina Könyvkiadónál dolgozik. Verseinek nemcsak hazai földön, de külföldön is nagy olvasói és kritikai visszhangja volt. Négy verseskötetet publikált, közülük magyarul a *Protuberancia* című jelent meg 2006-ban, a BabelPress kiadásában, Orcsik Roland fordításában.

Veno Taufer
Sírfelirat

kerékforgás golyó repülő röpte halál földre érte
pár poros nyári nap folyamán
pár átizzadt esztendőnkből áll
tetemeinkkel ad mértéket már a múlt tervében.

Elégett és újjászületett ember

tűz a kőben
tűz a felhőkben
lángol sarkakat
perzsel a tekintetet

lobogó agyvelők
lángoló ölelés
perzselő magvak
égő emberfiak

égő benzin
madár a láng
bokrából mózest rémítő
szavak füstbe szállnak

Veno Taufer (1933, Ljubljana) költő, drámaíró, esszéista, kritikus, műfordító és szerkesztő. A szlovén függetlenségi harc jeles képviselője, aki verset írt a magyar forradalomról. Tizenhat verseskötete jelent meg eddig, két drámai művet is írt. Számos kitüntetés, köztük a Prešeren-díj birtokosa.

Josip Osti
Monológ

Ha majd mélyen szendergek és soha
fel se ébredek, a halált is
átalszom.

Minden csak látomás

Gyíkot öltem, azt hittem, mérges
kígyó. Engem is megöl valaki, azzal a hittel,
hogy ember, aki mindenkinek gonoszságot tervel?

Árnyék

Csak szorult helyzetemben gondolok a halálra.
A halál azonban mindig gondol rám.

Josip Osti (1945, Szarajevó) költő, elbeszélő, esszéista, irodalomkritikus, műfordító. Számos folyóirat és kiadó szerkesztője volt. Szlovéniában él mint önálló szabad művész, mint ahogy ezt maga szokta mondani: a szerelemből és abból, amit ír és lefordít. Tizenöt verseskötete, két prózai műve és tizenhárom esszékötete jelent meg.

Lukács Zsolt fordításai

Irina Kovaljova

Őszirózsák

Őszirózsák az asztalon,
akár kétszáz éve.
Nyár volt akkor, és halk nagyon
a kert zizegése,

s tavon hattyúk keringőztek,
ringott lent mind az árny...
Ha én távozom elsőnek,
gondolsz-e néha rám?

Csokor áll a kék asztalon,
szárnyakat tár éppen.
A halál lenne? – jaj, dehogy! –:
az élet jött el értem.

Szalmavirág

M. R. Sz.-nak

Lesznek fehér fergetegek?
Ne búsongj – szalmavirágod
Cserépből az ablak megett,
Ugyanúgy virul, mint nyáron.

Hull folyton az égből hava,
Lent a kérgezt kivattázza.
S mégis: ahogy az orgona
Nyílik minden ágát tárva,

Úgy virít a szalmavirág,
Olyan meleget lehelve
– Bármit jósol e télvilág –,
Mintha halál nem is lenne.

Irina Kovaljova 1964-ben született Moszkvában és jelenleg is ott él. A moszkvai írószövetség tagja és az „Ogonyki” (Tüzek) főszerkesztője. A műfordítóként is tevékenykedő poétessza tevékenységéért megkapta az MTA Füst Milán Alapítvány díját is.

Alekszandr Kravcov

Soha

Az állomás nyüzsgő forgatagában
vonatok húznak ki vagy érkeznek.
Mindig várok. S újra meg újra rám csap
a borzalom: anyám sose jön meg.

Sírkő virraszt ott a messzi sztyeppen,
mint lelkemben a megkövült fájdalom –;
szeme fényét idegen szemekben
fürkészem – és már meg nem találhatom.

Alekszandr Kravcov 1915-ben született. Az idős költő lírájára az emlékezés, a nosztalgia és a tájélmények jellemzőek zömmel. Most közölt verse a *Nádpisz na klinke (Írás a kővön* – 1983, Moszkva) kötetében lelhető fel eredetiben.

Regina Katinaite-Lumpickienė

Az út vége

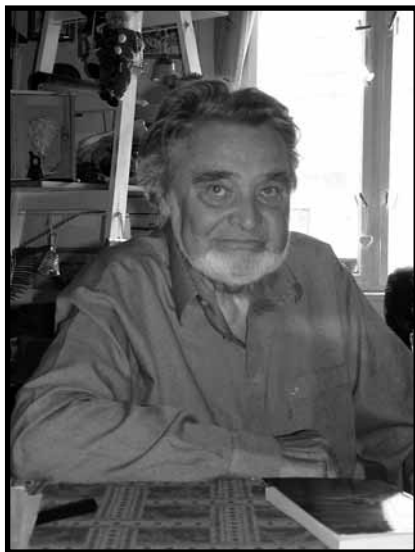
út nem vezet sehova
te vagy az magad
s ha rád hull az alkonyok alkonya
az út megszakad

s kihuny ott hó vagy angyal fehéré
szél szárnya alatt
s varjak kárognak feléve
vakon nyomodat

Regina Katinaite-Lumpickienė litván költő- és műfordító-nő 1955. október 30-án született, Utenában él. Kötetnyi verset ültetett át és jelentetett meg magyar lírikusoktól, Litvániában. Több ottani irodalmi díjat kapott már eddigi munkásságáért.

Cseh Károly fordításai

Gyurkovics Tibor emlékének

Gyurkovics Tibor
(1931–2008)

Hát elmentél, Tibor...

Amikor első fájdalmas felháborodásom csitulásával jobban utánagondoltam: igazad volt. Mint a legtöbb dologban, most is igazad volt, mert a hétköznapi életnek az a szörnyű szennye, ami az elmúlt évtizedekben még csak a melledig, majd végül már csaknem perlekedő szádig ért, immár megfojtással fenyegetett. Igazad volt, hogy körülbelül két éve kivonultál a közéletből, s most – levonva a végső konzekvenciákat – kivonultál az életből is. Mint az a másik nagy perlekedő – az általad annyira szeretett Ady Endre – is, éppen akkor, amikor számára már végképp elviselhetetlenné vált volna minden.

Nem vesztettél, Tibor! Jákob is üdvösséget nyert, pedig Jabbok gázlójánál magával Istennel küzdött hajnalig, s erősnek bizonyult. Te is mindig Istennel harcoltál, hogy – Jákobhoz hasonlóan – elnyerd az áldását.

„Ma már, öreg fejjel, megtörve és adysan azt mondom hát: ez nem az igazi! Kiszúrjon velem az öreg, megbüntessen, Ádám leszármazottjaként én legyek a főbűnös, az ő öröme, hogy aztán a fiát fölláldozhassa értem, és az váltson meg engem? Szóval ma már lázadozom, és rázom az öklöm, inkább persze a föld felé, mert még mindig félek tőle.”

Igen! Istenfélő ember voltál, Tibor, aki soha nem akart gyáván, szemforgató módon, afféle jófiúnak, eminens tanulónak tűnni. Sőt!

„...munkál bennem valami kedvesen, bájosan ördögi, ami közel tud sodorni a gyönyörű Úristenhez. Már gimnazista koromban Lucifert játszottam, és a Peer Gyntben is azokat a sötét színeket szerettem előhozni, amire talán azt is mondhatnám, hogy genetikus eredetű.”

„Föltöltött az istenhit, ám mégse olyan, mint amilyenre én vágyom. Azoknak az egyszerű parasztasszonyoknak a hitére vágytam, akik leborulnak a földig, mert belőlem hiányzik a jó, az alázat. Nem tudok olyan mélyre hajolni, nem tudom a homlokomat úgy a földbe, a homokba, a sziklába beverni, hogy fölszabadultan emeljem fel a fejem. Hogy néha boldog is legyek! Ne csak büntudat és ne csak a szenvedés, ne csak az önostorozó, ne csak a lelkiismeret-furdalásos létezésben legyen részem. Hát lehet, hogy erre halálom utánig is várni kell!”

Soha meg nem nyugvó, szarkasztikusan derűs és fájdalmasan komoly kereső, kitartó kérdező és vitatkozó, igazi „hosszútávfutó” voltál.

„Mióta megöregedtem, mindig ismétlgetem: »Költészet: hosszú táv! Festészet: hosszú táv! Szerelem: hosszú táv!« Csak akkor derül ki, mi is ez az egész.

Engem megcsinál ő, én megcsinálom őt. Társam lesz. Vándortársam lesz. De tulajdonképpen az igazi nagy társ, a végső és csak talán igazándiból a halálban elérhető társ maga az Isten.”

(Gyurkovics Tibor fentebb idézett mondatai abból a Napkút Kiadó által megjelentetett könyvből valók, amely e sorok írójával való beszélgetéseit tartalmazza, s amelynek Tibor által adott címe: *Az alkotás vegetatív bája.*)

Kedves Tibor!

Amikor hírért vettem, hogy magunkra hagyta bennünket, elővettem közös könyvünket és újra átolvastam, miközben felidéződtek bennem az együtt töltött órák. A könyv végén pedig ott van ez a versed, amelyet – úgy érzem – idéznem kell itt, ha már ilyen szörnyű, nekrológírói szerepre kényszerítettél:

Por-vers

*Kicsiny vagyok – megsemmisíthetsz.
Úgyis tudom – megsemmisítesz.
Akkora vagyok, mint a por,
amit a lovas letipor.*

*Állok, örökké veled szemben,
kit magamnál jobban szerettem,
csak porszem vagyok hozzád képest,
por beszél a por istenéhez.*

*Ahogy a nyom beszél a lóhoz:
lépj rám, tiporj el, ne gondolkozz,
azt akarom, mikor e tájon
elpusztítasz – neked is fájjon.*

Tibor! Hogy Istennek fáj-e, azt nem tudhatjuk, de hogy igen sok emberrel együtt nekem is nagyon fáj, arról biztosíthatlak.

Közös barátainkat pedig – Hernádi Gyulát és Lázár Ervint – sok szeretettel üdvözlöm!

Majd jövök!

Szemadám György

Búcsú Gyurkovics Tibortól

Uramisten, de jó együttes volt az a régi hármas: Szakonyi, Gyurkovics, Görgey!

Uramisten, de jó volt hármasban az a régi könyvheti turné Nyíregyházán és Szabolcsban, esténként visszatérve közös szállodánkba, hatalmas vacsorákat bekebelezve, mert akkor még bírtuk, és hatalmas röhögésekben fulladozva, mert akkor még azt is bírtuk!

Uramisten, mennyi minden történt azóta, mennyi gyönyörűség és mennyi fájdalom!

Uramisten, mennyi mérföldet jártunk be mindhárman azóta a „minden testnek útján”!

Uramisten, ő lett az első, aki a végére ért!

Uramisten, adj neki örök békességet és jó pihenést!

Görgey Gábor

Gyurkovics Tibor

Senki

Végül szeretnék titkon útra kelni
 hogy titkaimat ne firtassa senki
 miért szeretek annyira szeretni
 és éltem ilyen tisztességtelen
 korszakban ilyen tisztességesen.

2006

En attendant Godot

És a végére minden érdekes lesz
 mint egy estébe nyúló értekezlet
 ahol a papok arról értekeznek
 hogy a Godot miért nem érkezett meg.

Ha — ha / Justitia mérlegén

Egy senki voltam negyven évig
 az író társaim szemében
 most zsenialitásom mérik
 a vérnyomásom ellenében
 halálom kicsi közelében
 ezt azért végül is nem értem.

2006

Égi sakk

Amikor elátkoztad saját testedet
 hogy már tovább szenvedni nem lehet
 talán eljön hozzád egy szárnyas angyal
 s játszik veled egy napsütötte sakkal.

2007

Egy rendhagyó múzeum

Az embert többek között az teszi emberré, hogy születése pillanatában magában hordozza az elmúlást, de mégis tud mosolyogni. Ez a gondolat nem új keletű, hiszen a sumér költészetből maradt ránk a következő idézet: „A régi példaszó mondja: Neked is át kell menned a túlvilág folyóján.” Mi is átlépünk.

Sokan a Kegyeleti Múzeumot, annak látnivalóit, a horror tárgyai közé sorolják.

Ezzel szemben a kiállított tárgyak hozzátartoznak életünkhöz, történelmünkhöz, kultúránkhöz. Ha a múzeumba úgy lépünk be, hogy ismereteket szerzünk egy „tabutémáról”, akkor a látottak már nem borzongatóak. Ezek után mindenki eldöntheti, hogy a kiállítás „jobb-e, mint egy horrorfilm”, ismerettárunkhoz hozzátartozik-e, vagy sem.

A múzeumban kiállított tárgyak mindegyike hozzátartozott az ember életéhez. Ezeket az utókor néha rácsodálkozással vagy kicsit idegenkedve szemléli.

A látogatót leköti a fehér gyász falusi méltósága, a Kárpát-medence népeinek gyászpompája, a liturgia „aranyhímzett” öltözékei, a szertartáskocsik szépséges egyszerűsége, a szép királynő, Sissi gyászkártái, a váci feltárásból származó koporsófedelek... – és még sorolhatnám.

Szeretem azokat a helyeket, még ha az elmúlással foglalkoznak is, ahol az ember tanulhat.

A Nemzeti Sírkert, és benne a Kegyeleti Múzeum „jobb, mint egy történelemóra”. Ezután már csak azt kérdezhetjük, hogy miért nem foglalhatja el a múzeum a tudatunkban és ismereteink tárházában azt a helyet, mint a Père Lachaise sírkert Párizsban vagy a Central Friedhof Bécsben? Ezek a helyek a franciáknál és az osztrákoknál ugyanúgy hozzátartoznak a kiemelt nevezetességekhez, mint a Notre Dame vagy a Stephanskirche.

Korunk túlhajszoltságában vannak még olyan dolgok, helyek, amelyek hatására elgondolkodunk, talán még meg is nyugszunk. Ez a múzeum is ide tartozik.

Magyarország egyetlen kegyeleti múzeumát a Budapesti Temetkezési Intézet Zrt. 1991-ben hozta létre. Az ezt megelőző években is gondolt erre az intézet vezetése, de a politikai körülmények ezt nem tették lehetővé. A rendszerváltás után már mód nyílt arra, hogy a gondolat megvalósuljon. Az intézet célja akkor az volt, hogy a még megtalálható relikviákat Budapesten és környékén összegyűjtse. A gyűjtésben közreműködtek az intézet dolgozói.

A munkát nehezítette, hogy az elmúlt időszak, az úgynevezett szocialista korszak, igyekezett az emberekből kiirtani a hagyományokkal, a vallással, az elmúlással összefüggő kegyeleti gondolkodást. Ennek ellenére alig egy év alatt felhalmozódott annyi tárgyi emlék, hogy azt 1991. április 24-én – egy teremben – be tudtuk mutatni. Az akkori kiállítás – tematikáját tekintve – nem volt egységes, de megalapozta a gyűjtemény későbbi bővítését.

1992-ben az intézet nagyszabású épületrekonstrukciót végzett. Ennek eredményeként a múzeum két új, nagyobb terembe költözhetett. Ez lehetővé tette, hogy a közel másfél éves gyűjtőmunka gazdag anyagát rendezhessük és kiállíthassuk. Az új elhelyezésben a nagyobb tárgyak bemutatása is megoldódott.

1993 májusában új teremmel bővítettük a kiállítás területét. Ekkor (1993. május 19.) kaptunk állami engedélyt a múzeum működésére.

Gyűjtőterületünk eddig a fővárosra, illetve közvetlen környékére korlátozódott, 1995-től az intézet helyzete alkalmat adott ennek kiterjesztésére. Itt elsődlegesen az államhatárokon belüli terület, majd a teljes Kárpát-medence adott új lehetőségeket. A kiterjedt gyűjtés eredményeinek bemutatása szükségessé tette a múzeum fejlesztését, valamint a kiállított anyagok tematikus átrendezését. Ez a munka 1998 áprilisában fejeződött be.

A kiállítóteremek alapterülete így ötszáz négyzetméterre nőtt.

2000-ben a Kegyelet Múzeum öt kiállítóteremmel és egy, majd 2008-tól két dokumentációs munkahellyel rendelkezik.

Néprajzi terem

A múzeum első traktusában kapott helyet a Kárpát-medence néprajzi, népművészeti anyaga.

Az elmúlás a népszokásokban az élet folyamatába illeszkedő nap volt, amely a külsőségekben ugyanúgy megjelent, mint az érzelem és a hiedelem világában.

A múzeum rácsos kapuján fekete és fehér alapú kapudísz látható.

A bejáratnál felállított tárlókban hímezett népviseletek, illetve gyászkellékek kerültek kiállításra.

Több régió gyászkellékeinek díszítő figurái piros, sárga, kék és fekete színű fonallal hímeztek, a virág- és madárdíszek egy- vagy kétsorososan helyezkednek el. (Legszebb példája a nyárádi fiókos és kétsormintás hideglepedő.)

A fehér szín az európai kultúrterületen a Somogy megyei Csököly községben maradt fenn legtovább – 1936-ig –, a világviszonylatban is híressé vált fehér gyász formájában.

Ebben a teremben látható még az előbbieken kívül a csitári (Szlovákia), széki (Erdély), csángó, tápiósági, matyó és csömöri sváb népviseleti és népművészeti anyag.

Csökölyi fehér gyász

Szertartáskocsik és történelmi fényképek terme

A városi polgár zárt életének nem felelt meg a falusi gyász nyitottsága. Családi körben a gyász kifejezésének fegyelmezett rendben kellett zajlania. Ezt a fegyelmet részben feloldotta a gyász pompája, amelynek elterjedése megteremtette a városi lakosság kegyeleti kultúráját. Ennek tárgyait a következő helyiségekben helyeztük el.

A múzeum második termében üveges és oszlopos, az egyedi bányász-szertartás-kocsi, valamint több Szent Mihály lova, a vitrinekben gyászhuszár-egyenruhák, lószerszámzat, hímzett lótakarók és kandaláberek láthatók.

Itt kerültek elhelyezésre a gyertyatartók és a zsinóros díszbotok is.

A terem főfalán a XX. század budapesti nagy temetkezési meneteinek és Kossuth temetésének fényképanyaga tekinthető meg.

Ebben a teremben mutatjuk be Feszty Árpád Jézus temetése című nagyméretű festményének kicsinyített nyomtatását is (1914).

Itt helyeztük még el a Gerő András által festett egyedi koporsókat és urnakészletet is, melyeket egy-egy irodalmi mű alakjai díszítenek.

Szertartásterem

A harmadik helyiségben, a szertartásteremben a gyászszertartásokon használt kellékeket, egyházi öltözékeket, női gyászruhákat, szertartáskönyveket, ima- és énekkönyveket látunk.

Külön tárlóban kapott helyet több magyar színészből készített halotti maszk, krepp-papírból készült szemfedő és fejpárna, és egy ritkaság, a „kolostorkoszorú”.

A koszorú melletti tárlóban található egy könyvészeti ritkaság, az 1830-ból származó, kézzel írt szertartáskönyv, melyben a szabványimádságokon kívül az Észak- és Közép-Európában akkor használatos imákat és zsolozsmákat találunk német nyelven. A könyv írója az esztergomi Primátus íródeákja volt. (Akkortájt az íródeákok is három évig vándoroltak tapasztalatgyűjtés céljából.) Ez a könyv bizonyítja, hogy nemcsak a kétkézi iparoslegényeknek volt kötelező a vándorút.

Kolostorkoszorú

Ebben a teremben őrizzük az 1928-ból származó „Ida hazatért” emlékfalat, és a Deák-mauzóleum négy szürke gránit, feliratos tábláját. („Jobban szeretem hazámat...”) Deáknak az 1861-ben írt mondatai jelenleg is érvényesek.

Az út vége terem

A negyedik, egy szinttel lejjebb lévő terembe, amely Az út vége nevet kapta, kerültek a temetkezés jellegzetes tárgyi emlékei. Így a váci „Fehérek temploma” régészeti feltárásából származó fakoporsók szegecsekkel díszített és festett koporsófedelei, a szegvári fűzfa koporsó, valamint kriptai ércszarkofágok, a ritkán alkalmazott szívurna, a hollóházi porcelángyár teljes urnaválasztéka és a vidéki (népi) sírjelek (fejfák).

Az ötödik teremben időszakos kiállításokat tartunk. A tervezett kiállításokat az intézet honlapján (www.nemzetisirkert.hu/kiallitasok.html) megjelentetjük.

Hargittai Emil
múzeumvezető

A Kegyeleti Múzeum nyitva tartása:

Hétfőtől csütörtökig: 10 órától 15 óráig, pénteken 13 óráig.

A belépés, az idegenvezetés és a tájékoztató füzetek díjtanak.

Amennyiben csoportos látogatást és idegenvezetést igényelnek – a fenti időpontoktól eltérően –, kérjük, azt két héttel előtte jelezzék.

TEMETÉSFELVÉTELI IRODÁNK

1085 Budapest, József krt. 49.

Tel.: 3188991, 3175471, 4857070,
4857071, 4857072, 4857073

Fax: 4857074

Ingyenes zöld számunk: 06 80 200937

E-mail: kegyelet-kft@t-online.hu

Weblap: www.kegyeletkft.hu

SZOLGÁLTATÁSAINK

Vállalunk minden temetővel és temetéssel kapcsolatos ügyintézés.

- temetés – megrendelés felvételezése a hozzátartozó lakásán vagy irodáinkban
- a szükséges okmányok beszerzése:
- lakáson elhunytak 2 órán belüli elszállítása éjjel-nappal: 06 30 248 9253

Kegyelet

„A szómágia, a szó erejébe vetett hit megnyilvánulása társul itt mági-
kus gesztusokkal. Olyan szómágia, mely álpárbeszéd formában való-
sul meg, és éppen innen ered stilisztikai különlegessége. Bizonyos szö-
vegrészeket a haldokló nevében mondanak, a haldokló pedig – innen
az álpárbeszéd – a saját lelkét szólítja távozásra: »Menj ki én lelkem a
testből...«” (Balázs Lajos)

„A régi fejfák elpusztultak, jobb esetben múzeumi gyűjteményben őrzö-
dtek meg, csupán szigetszerűen található olyan helységek, ahol
még napjainkban is virágzik a hagyományos fejfakultúra, a fejfák fa-
ragása, például Szatmárcsekén, Ketesden, Korondon, Apácán.” (Novák
László Ferenc)

„Akkor érdemes nekifogni az attitűdművelésnek, ha valaki már eltelt az
élettel. Az értelmes élettel. Mert itt ez a furcsa összecsengés: az értel-
mes élet készít fel a jó halálra.” (Mohás Livia)

„Csak jelet hagyni, semmi több, öntudatlan és megfejthetetlen, látszó-
lag értelmetlen ábrákat a papírvékonyra zsugorodott valahai barlang-
falon...” (Jász Attila)

„Árnyékvilág vesz körül bennünket. Nem a túlvilág, nem a másvilág, a
halál értelmében. Kifehéredett árnyékvilág, mely csak akkor észlelhető,
ha valamit megsértettünk.” (Marafkó László)

„Most is nagyon szeretem ezt az ünnepet, szeretem, ahogy megindul
szinte az egész város, mécsesekkel, koszorúkkal – ilyenkor erősebben
érezem az összetartozást a többi emberrel, azokkal is, akik még itt van-
nak, meg azokkal is, akik már nem...” (Rakovszky Zsuzsa)

Ára: 650 Ft. Előfizetés: 5000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.
(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,

A Napút elérhető az interneten: <http://www.napkut.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

Folyóiratunk támogatói:

A Nemzeti Kulturális Alap ismeret-
terjesztés és környezetkultúra, va-
lamint közművelődési kollégiuma
és a Nemzeti Civil Alapprogram